

ISSN: 2687-220X

NOVUS ORBIS

Journal of Politics and International Relations
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

Araştırma Makaleleri
Research Articles

**Emekli Subayların Bakış Açısından Türkiye'nin Dış
Politika Alternatifleri Ve Güvenlik Sorunları**

*Türkiye's Foreign Policy Alternatives and Security Problems
from the Perspective of Retired Officers*

**Hakan SAMUR
Dünya BAŞOL**

**BRICS+5 Genişlemesinin Yaratacağı Fırsat ve
Tehditler Bağlamında Değerlendirilmesi**

*The Evaluation of The BRICS+5 Enlargement in the Context of
Opportunities and Threats*

Sinem ÇELİK

**Yeni Bir Dış Politik Girişim Örneği Olarak
Türkiye'nin Denizaşırı Üs Politikası Uygulamaları:
Katar ve Somali Örneği**

*Türkiye's Overseas Base Policy Practices As an Example of A
New Foreign Policy Initiative: The Case of Qatar and Somalia*

**Gökhan ÖÇALAN
Gökhan KOÇER**

**Sosyal Medyanın Demokratik Seçimlerde Algı
Yönetimi Üzerindeki Rolü**

*The Role of Social Media in Shaping Perceptions during
Democratic Elections*

Murat ŞENGÖZ

İsrail, Orta Asya, Kafkasya Ve Yeni Çevresel Strateji

*Israel, Central Asia, Caucasus and the New Peripheral
Strategy*

Mehmet Erkan KILLIOĞLU

Kitap İncelemeleri
Book Reviews

**Guillaume Pitron
Nadir Metaller Savaşı: Enerji Geçişinin ve
Dijitalleşmenin Karanlık Yüzü**

Muhammet NEGİZ

**Gabor Agoston
Barut, Top ve Tüfek, Osmanlı İmparatorluğu'nda
Askerî Güç ve Silah Sanayisi**

Ayşegül GÜLER

Editörler Kurulu / Editorial Board

Baş Editör / Editor-in-Chief

- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Özgür Tüfekçi
- Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Hülya Kımık
- Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Göktuğ Kırprızlı
- Arş. Gör. / Research Assist. Fevzi Kırbaşoğlu

Kitap İnceleme Editörleri / Book Review Editors

- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Bülent Şener (*Türkçe Kitap / Books in Turkish*)
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Murat Ülgül (*İngilizce Kitap / Books in English*)

Alan Editörleri / Section Editors

- Dr. Öğr. Ü. / Assist. Prof. Fatma Akkan Güngör – Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Ü. / Assist. Prof. Yılmaz Bayram – Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Ayça Eminoğlu – Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Vahit Güntay – Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Erol Kalkan – Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye
- Professor İsmail Köse – Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye
- Professor Bülent Şener – Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Murat Ülgül – Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye

Yardımcı Editör / Assistant Editor

- Arş. Gör. / Research Assist. Fevzi Altınok

Uluslararası Danışma Kurulu / International Advisory Board

- Dr. Shane Brennan – American University in Dubai, UAE
- Dr. Alessia Chiriatti – University for Foreigners of Perugia, Italy
- Professor Murat Çemrek – Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Rahman Dağ – Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Federico Donelli – University of Genoa, Italy
- Professor Süleyman Erkan – Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye
- Professor Monique Sochaczewski Goldfeld – Escola de Comando e Estado-Maior do Exército, Brazil
- Dr. Ayta Göl – York St John University, UK
- Professor Emre İşeri – Yaşar Üniversitesi, Türkiye
- Professor Gökhan Koçer – Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye
- Dr. SungYong Lee – University of Otago, New Zealand
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Ali Onur Özçelik – Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
- Professor Alp Özerdem – George Mason University, USA
- Dr. Öğr. Ü. / Assist. Prof. Kaan Renda – Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Paul Richardson – University of Birmingham, UK
- Professor Didem İkinci Sarier – Çankaya Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Hüsrev Tabak – Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Türkiye

Novus Orbis

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

Journal of Politics and International Relations

ISSN: 2687-220X

Cilt 6 | Sayı 2 | 2024
Volume 6 | Number 2 | 2024

İçindekiler / Table of Contents

Araştırma Makaleleri / Research Articles

166

Emekli Subayların Bakış Açısından Türkiye'nin Dış Politika Alternatifleri Ve Güvenlik Sorunları

Türkiye's Foreign Policy Alternatives and Security Problems from the Perspective of Retired Officers

Hakan SAMUR & Dünya BAŞOL

189

BRICS+5 Genişlemesinin Yaratacağı Fırsat ve Tehditler Bağlamında Değerlendirilmesi

The Evaluation of The BRICS+5 Enlargement in the Context of Opportunities and Threats

Sinem ÇELİK

220

Yeni Bir Dış Politik Girişim Örneği Olarak Türkiye'nin Denizaşırı Üs Politikası Uygulamaları: Katar ve Somali Örneği

Türkiye's Overseas Base Policy Practices As an Example of A New Foreign Policy Initiative: The Case of Qatar and Somalia

Gökhan ÖÇALAN & Gökhan KOÇER

247

Sosyal Medyanın Demokratik Seçimlerde Algı Yönetimi Üzerindeki Rolü

The Role of Social Media in Shaping Perceptions during Democratic Elections

Murat ŞENGÖZ

270

İsrail, Orta Asya, Kafkasya Ve Yeni Çevresel Strateji

Israel, Central Asia, Caucasus and the New Peripheral Strategy

Mehmet Erkan KILLIOĞLU

Kitap İncelemeleri / Book Reviews

297

Guillaume Pitron

Nadir Metaller Savaşı: Enerji Geçişinin ve Dijitalleşmenin Karanlık Yüzü

Muhammet NEGİZ

308

Gabor Agoston

Barut, Top ve Tüfek, Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî Güç ve Silah Sanayisi

Ayşegül GÜLER

NOVUS ORBIS

Journal of Politics and International Relations | Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
Volume 6 | Cilt 6
Number 2 | Sayı 2
2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

**EMEKLİ SUBAYLARIN BAKIŞ AÇISINDAN
TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKA
ALTERNATİFLERİ VE GÜVENLİK
SORUNLARI**

Hakan SAMUR*
Dünya BAŞOL**

Makalenin Geliş Tarihi // Received: 09.05.2024
Düzeltilme Tarihi // Revised: 09.08.2024
Yayına Kabul Tarihi // Accepted: 12.08.2024

Öz

Ülkelerin dış işleri ve güvenlikle ilgili meseleleri tartışılırken ve politikaları oluşturulurken, bu alanlarda çalışanların görüş ve deneyimlerinden faydalanmak önemli katkılar sağlayabilir. Bu durum özellikle Türkiye gibi dış ilişkiler ve güvenlik açısından son derece dinamik ve çok değişkenli bir coğrafyada yer alan ülkeler için geçerlidir. Söz konusu dinamizm ve çok değişkenlilik içerisinde Türkiye için en iyi dış politika seçeneği nedir? Ya da ülkenin karşı karşıya bulunduğu en önemli sorunlar ve güvenlik meseleleri nelerdir? Bu makale, Türk Silahlı Kuvvetleri'nden emekli subaylar ile yapılan bir ankete dayanarak bu soruların cevaplarını analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Dış ve Güvenlik Politikası, Türk Silahlı Kuvvetleri, Avrupa Birliği, Terör, Göç

* Sorumlu Yazar, Prof. Dr., Batman Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0003-1980-9347, hsamur@hotmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, ORCID: 0000-0002-9227-0838, dunya.basol@batman.edu.tr

TÜRKİYE'S FOREIGN POLICY ALTERNATIVES AND SECURITY PROBLEMS FROM THE PERSPECTIVE OF RETIRED OFFICERS

Abstract

While discussing foreign affairs and security issues of countries and formulating policies, benefiting from the views and experiences of professionals actively engaged in these fields can make significant contributions. This is especially true for a country like Türkiye, which is located in a highly dynamic and complex geography in terms of foreign affairs and security. What is the best foreign policy option for Türkiye in this dynamic and multivariate environment? Or what are the most important problems and security issues facing the country? This article aims to analyse the answers to these questions based on a survey of retired officers of the Turkish Armed Forces.

Keywords: Türkiye, Foreign and Security Policy, Turkish Armed Forces, European Union, Terror, Migration

Giriş

Ülkelerin dış ve güvenlik politikalarının belirlenmesinde kimlerin söz sahibi olacaklarına ilişkin, literatürde genel olarak iki farklı yaklaşım öne çıkmaktadır. Ulusal çıkarların en fazla vurgusunun yapıldığı söz konusu politika alanının istihbari bilgi ve çok parametreliliği bir değerlendirme süreci gerektirmesinden hareketle, bazıları dışişleri ve güvenlik meselelerinde daha elitist bir yaklaşımı savunmuşlardır. Buna göre, dış politikada uyumun ve etkililiğin sağlanabilmesi için öncelikle ortak amaç duygusuna sahip elitlere ve disiplinli bir bürokrasiye sahip olmak gereklidir (Freedman, 1976, s. 438). Aynı şekilde, halkın yetersiz bilgiyle ve çoğunlukla duygusal davranarak olaylara yaklaşacağı ve sıkça değişen bakış açısıyla istikrarlı bir politikaya ulaştırmayacağı ileri sürülerek, kamuoyunun işin içine karıştırılmasına karşı çıkmıştır (Morgenthau, 1948; Almond, 1960; Mearsheimer, 1990). Son olarak, dış ve güvenlik politikasında, başka herhangi bir politika alanında olduğu gibi politikacıların politikacılarla değil, bir ülkenin bütün dünyayla karşılaştığı dile getirilmiş ve elitist yaklaşım desteklenmiştir (Smith, 2020).

Buna karşılık, aynen diğer politika alanlarında olduğu gibi dış ve güvenlik politikası belirlenirken de kamuoyunun bir şekilde hesaba katılmasının önemli olduğunu savunan popülist yaklaşım ortaya çıkmıştır. Öncelikle “dış politika iç politikadır” mottosunda vurgulandığı gibi dış politikayı, halkın gündelik yaşantısını etkileyen diğer bütün politika alanlarından ayrı düşünememenin ve politik toplumun, en azından bazı dış ve güvenlik meselelerinde belirleyici rolünün bulunmadığını söylemenin zor olduğu öne sürülmüştür (Mitchell, 1971). Nitekim Holsti (1992), ölen askerlerin sayısına paralel olarak Amerikan toplumunda, Vietnam Savaşıyla birlikte artmaya başlayan tepkilerin politikalar üzerinde de etkisini gösterdiğini; bu tarz etkilerin Soğuk Savaş sonrası dönemde daha fazla arttığını ifade etmiştir.

Sadece ABD’de değil, 1970’lerden itibaren Batı Avrupa’da da yükselen savaş karşıtlığı ve zorunlu askerliğe vicdanen karşı çıkışlarla başlayan (Mellors ve Mckean, 1984, s. 27) kamuoyu ile dış ve güvenlik politikası arasındaki etkileşim, 1990’ların daha liberal ortamında savunma harcamalarının sorgulanmasından dış politika tercihlerinin belirlenmesine kadar (örneğin Avrupa entegrasyonu) daha geniş ve yoğun bir görünüme sahip olmuştur. Bu durum gelişen demokrasi ve şeffaf yönetim anlayışının da bir sonucu şeklinde yorumlanmıştır (Born vd., 2006, s. 5). Kaldı ki politikalarına halk desteği sağlayabilmek adına, kimi zaman iktidarlar da dışişleri ve güvenlik meselelerini bizzat popülist bir çerçevede gündemde tutmaya çalışmışlardır (Destradi, Plagemann ve Taş, 2022).

Esasında dış ve güvenlik politikası oluşturulurken, bir anlamda elitist ve popülist yaklaşımların kesiştiği bir noktada hibrit bir yol da uygulanabilir. Bu yol, elitist görüşten farklı olarak sadece sınırlı sayıda ve düzeyde bir grubun değil de dışişleri ve güvenlik konularıyla doğrudan ilgili alanlarda görev yapanların politikalar oluşturulurken görüşlerinin dikkate alınmasıdır. Şüphesiz karar verme aşamasında yine belirli bir üst grup sorumluluk ve yetki kullanacak olsa bile, bu kararların oluşturulması sürecinde çok daha geniş bir uzman kitlesinin, örneğin dışişlerinde ya da silahlı kuvvetlerde görev yapan veya buralardan emekli olmuş kişilerin tecrübelerinden faydalanılabilir. Diğer taraftan açıklanacak olursa bu yol; bütün toplumu işin içine dâhil edecek bir popülizm yerine mesleki anlamda ilgili kesimlerin bir şekilde tecrübelerinin ve önerilerinin göz

önüne alınmasını ifade etmektedir. Dış ve güvenlik politikasına görüş ve tecrübeleriyle dâhil olma bakımından elitizme göre çok daha geniş; popülizme göre çok daha dar bir topluluğu öngören bu formül, iki ana yaklaşıma getirilen eleştirileri de bir anlamda ortadan kaldıracak bir potansiyele sahiptir. Örneğin bu sayede elitistler tarafından genel kamuoyunun işin içine karıştırılmasına yönelik getirilen yetersiz bilgiye sahip olma, duygusal davranma veya sıkça fikir değiştirme gibi eleştiriler etkisini yitirebilir. Öte yandan, demokratik hassasiyetle elitistlere karşı çıkanlar açısından da geniş tabanlı bir etkileşim havuzu daha kabul edilebilir nitelikte olabilir.

Dış ve güvenlik politikasıyla alakalı kesimlerin kendiliklerinden veya resmi kanalların talepleri ve de organizasyonları üzerinden görüşlerini aktarabilecekleri platformlar da farklı şekillerde oluşturulabilir. Çalışmamızın kapsamı silahlı kuvvetlerle ilgili olduğu için, buna ilişkin örnekleri silahlı kuvvetler üzerinden vermek uygun olacaktır. Cohen'in daha 2000'lerin başındaki ABD için çizdiği tabloda olduğu gibi, sağlanan alabildiğine geniş demokratik ortamda muvazzaf subayların bile görüşlerini ve eleştirilerini açıklayabildikleri web siteleri, gazeteler veya başka kanallar politika yapımcılar açısından dikkate alınacak kaynaklar kabul edilebilir (Cohen, 2001). Ya da özellikle 1990'lardan itibaren demokratik Batı ülkelerinde sayısı hızla artan ve içeriği zenginleşen araştırmalar üzerinden, silahlı kuvvetler mensuplarının çeşitli konulardaki görüş ve analizleri elde edilebilir. Bu konuda European Research Group on Military and Society (ERGOMAS) tarafından gerçekleştirilen ve aralarında kısa bir süre önce demokratik sisteme geçiş yapan Çekoslovakya'nın da bulunduğu sekiz Avrupa ülkesini kapsayan bir araştırma öncü örnek olarak gösterilebilir. 4.700 muvazzaf subayın katıldığı söz konusu araştırmada askerlik mesleğine ve çalışma koşullarına ilişkin olanların yanında, Avrupa entegrasyonuna, güvenlik konularına ve tehdit algılarına yönelik sorular da yer almıştır (Kuhlmann, 1996).

Karadeniz'in, Balkanların, Kuzey Afrika'nın, Orta Doğu'nun ve Hazar havzasının kesişim noktasında bulunan; geniş bir yüz ölçümüne ve bunun üzerinde etno-kültürel çeşitliliği içeren büyük bir nüfusa sahip olan; Avrupa Birliği (AB) alanına yönelen göçün ana güzergâhlarından birini oluşturan; Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne, Türk Devletleri Teşkilatı'na ve İslam İşbirliği Teşkilatı'na üye, Şangay

İşbirliği Örgütü'ne de Diyalog Ortağı olan bir ülkede yani Türkiye'de dış ve güvenlik politikasının oluşturulmasının ve sürdürülmesinin başka pek çok devlete nazaran daha zor olacağı tahmin edilebilir. Böyle bir ülkede bu zorluğu aşmak adına sınırlı sayıdaki elitlerin dışında, işin içinde olan daha geniş kesimlerin görüş ve tecrübelerinin hesaba katılması, yine başka devletlerle kıyaslandığında daha kritik ve yararlı bir araç haline dönüşebilir. Oysaki başka pek çok konuda reddi miras yaptığı Osmanlı İmparatorluğu'nu, bürokrasi geleneği bakımından devam ettiren Türkiye Cumhuriyeti, dış ve güvenlik politikasını elitist bir anlayışla sürdüren bir yapıda kurulmuştur (Aras, 2018, s. 5).

1920'lerden günümüze farklı politik anlayışlarla farklı iktidarlar yönetime gelmiş olsalar bile, söz konusu elitist mantık değişmemiştir (Arai, 2021). Politikaların belirlenmesinde dikkate alınması gereken parametrelerin çok daha çeşitlendiği ve her şeyin yayılımının küresel nitelik kazandığı bir çağda bu dar kalıptan çıkılabilmesi ve ilgili toplumsal kesimlerin seslerine kulak verilmesi farklı bir sinerji oluşturabilecektir. Dışişleri ve güvenlik meselelerinde ilgili kesimlerin görüş ve tecrübelerine başvurulmasına ilişkin şu ana kadarki genel açıklamalardan ve Türkiye'ye özgü gerekçelendirmelerden hareketle bu çalışmanın varsayımı şu şekilde ifade edilebilir: Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) subaylarının görüşleri, ülkenin dış ve güvenlik politikalarının şekillendirilmesine önemli katkılar sağlayabilecektir. Bu bakımdan çalışmada, TSK'dan emekli subayların görüşleri bir anket çalışmasına dayanarak analiz edilecektir. Aşağıda önce katılımcı grup ve uygulanan anket hakkında bilgiler verildikten sonra, elde edilen sonuçların analizi paylaşılacaktır.

Araştırma Hakkında

Bu makaleye temel olan anket araştırmasında TSK'dan emekli subayların hedef kitle olarak seçilmesi şu iki gerekçeye dayanmaktadır. Birincisi, büyük devletlerin güç oyunlarının hiç bitmediği bir coğrafyada ve ulusal ya da sınır ötesi nitelikteki silahlı çatışmaların ve terör eylemlerinin neredeyse süreklilik arz ettiği bir hareketlilikte görev yapan TSK mensuplarının görüşlerinin, toplumun geri kalanına göre daha kritik öneme haiz olduğunun düşünülmesidir.

İkinci gerekçe de şu şekilde izah edilebilir: Türkiye'de güvenlikle ilgili dikkate alınması gereken önemli hususlar, yukarıda sayılanlardan ibaret değildir. Ülkenin politik,

ekonomik ve toplumsal koşullarından kaynaklı sorunlardan göç, çevre ve enerji gibi uluslararası boyutlarda olanına kadar, dış ve güvenlik politikaları oluşturulurken dikkate alınması gereken pek çok parametre bulunmaktadır. Bu noktada, TSK'nın Türkiye'nin yönetim yapısı içerisindeki kritik konumu hatırlandığında, her türlü sorunun tartışılması bakımından TSK subaylarının görüşleri ayrı bir önem kazanmaktadır. Seküler ulusalcı Cumhuriyet'in 1923 yılında kurulmasında birinci derecede rol oynayan silahlı kuvvetler, sonrasında da rejimin temel ilkelerinden taviz verilmeden sürdürülmesini kendisine asli görev olarak üstlenmiştir. Dolayısı ile sadece güvenlik ve savunma konularıyla sınırlı bir görev tanımının ötesinde, TSK en azından 2000'lere kadar hiç sorgulanmadan ya askeri darbelerle fiilen ya da sivil yönetimler üzerinde vesayetini hissettirerek dolaylı bir şekilde ülke politikalarına bariz bir şekilde yön vermiştir.

Silahlı kuvvetlerin bu derece etkin görünümü, sivil ve askeri olmak üzere iki yönetsel yapının paralel bir şekilde varlığını sürdürdüğü bir düzeni (Sakallıoğlu, 1997, s. 151), Türkiye siyasal hayatı açısından olağanlaşmış bir duruma dönüştürmüştür. AB'ye uyum çerçevesinde 2000'li yılların başında gerçekleştirilen demokratikleşme reformları ülke yönetiminde askerin ağırlığını en azından hukuki-kurumsal çerçevede azaltmıştır ancak vesayetçi tutumların pratikte de tam anlamıyla ortadan kalkabilmesi daha uzun sürmüştür. Öyle ki Türkiye 2016 yılında bile Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) denilen bir grubun eliyle darbe girişimine maruz kalabilmiştir. TSK'nın bu özellikli konumu dikkate alındığında da ordu mensuplarının daha geniş perspektiften ülkenin politik, ekonomik ve toplumsal durumuna ilişkin görüşleri, dışışleri ve güvenlik meseleleriyle bağlantılı önemli veriler sağlayabilecektir.

Batı ülkelerinde, muvazzaf ordu mensuplarının katılımcı oldukları bilimsel araştırmalarda 1990'lardan itibaren belirgin bir artış yaşandığını söylemiş ve ERGOMAS'ın kapsamlı araştırmasını, buna örnek olarak göstermiştik. Bu tarz çalışmaların yanında, bizzat silahlı kuvvetler mensuplarının kendi düşüncelerini açıkladıkları ve yeri geldiğinde politikaları eleştirdikleri platformlardan da bahsetmiştik. Gelişen liberal anlayış sadece ifade özgürlüğü açısından değil, genel anlamda haklar ve özgürlükler bakımından Batı ülkelerinin birçoğunda ordu mensuplarının sivilere yaklaşmasını sağlamıştır. Kısaca üniformalı yurttaş

(citizen in uniform) kavramıyla ifade edilen bu durum, geleneksel yurttaş asker (citizen-soldier) anlayışının da zayıflamasına yol açmıştır (Mannitz, 2013). AB'ye üyelik hedefi çerçevesinde, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde de benzer değişimler kendisini göstermiştir. Foster 2000'lerin ilk yıllarında yaptığı araştırmada hemen bütün Batı Avrupa devletlerinde eşitlik, çeşitlilik ve istihdam hakları bakımından silahlı kuvvetlerle, toplumun geri kalanı arasında büyük ölçüde fark kalmadığını; Orta ve Doğu Avrupa devletlerinin büyük bölümünde de yakınlaşma yönünde önemli mesafe kat edildiğini ortaya koymuştur (Foster, 2006, s. 31). Silahlı kuvvetlerle toplum arasındaki ilişkilerin konuşulması bile daha demilitarize ve depolitize bir düzlemde, yani askeri terminolojiden ve mesafeden arındırılmış bir "savunma ve toplum" anlayışı bağlamında gerçekleştirilmeye başlanmıştır (Vennesson, 2003, s. 31).

Bütün bu açıklamaları yapmamızın sebebi, Türkiye'de ne dışişleri ve güvenlik konularında ne de başka herhangi bir konuda muvazzaf askeri personelin görüşlerini açıklayabildikleri platformlara ya da araştırmalara neredeyse hiç izin verilmiyor olmasıdır. Bu konuda istisna sayılabilecek sınırlı sayıda çalışma vardır. Bunlardan biri, kendisi de asker olan bir araştırmacının doktora tezi kapsamında uyguladığı bir ankettir (Gürcan, 2016). Bir diğer çalışma ise çoğunluğu emekli durumdaki az sayıda subayla gerçekleştirilen mülakatları temel alan lisansüstü tez çalışmasıdır (Koydemir Avcı, 2019). Muvazzaflar bir yana, emekli subayların bile görüşlerini açıklamaları kendileri açısından sıkıntılara yol açabilmektedir. Örneğin 15 Temmuz 2016'daki darbe teşebbüsünü gerçekleştiren ve FETÖ adı verilen ordu içindeki sözde siyasal İslamcı grubun faaliyetlerini önceden yazılarıyla ifşa eden emekli bir subayın, askeri sosyal tesislere girişi yasaklanmıştır (Önsel, 2017). Aynı şekilde, 2023 sonlarında bu defa Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik askeri operasyonlarını eleştiren başka bir emekli subay da aynı yaptırıma maruz kalmıştır (Terkoğlu, 2024). Daha da çarpıcı bir örnek olarak hepsinin de yaşları 70'in üzerinde olan 103 Amiral 2021 yılında ortak bir bildiriyle Türkiye'nin İstanbul ve Çanakkale Boğazları üzerindeki egemenliğini tesis eden 1936 tarihli Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilme girişimlerini eleştirmişlerdir. Bu bildiri siyasal iktidar tarafından darbe teşebbüsü olarak algılanmış ve imza atanlar, sonucunda beraat etseler bile, uzun süreli yargısal süreçlere maruz bırakılmışlardır

(Özkaya ve Budak, 2022). Özellikle Temmuz 2016 darbe girişiminden sonra, TSK mensuplarının ve emeklilerinin ifade özgürlüklerinin daha dar bir alana hapsedildiği ve yaptırımlara tabi tutuldukları, verilen örneklerden anlaşılabilir.

Türkiye'deki pratik böyle olunca, bu makaleye veri kaynağı oluşturacak ve içeriği bakımından ülke koşullarına göre kimi "ezber bozan" soruları da içeren bir anketi muvazzaf subaylara uygulayabilmek imkânsızlaşmıştır. Anketi emekli subaylarla gerçekleştirmek de oldukça zorlaşmıştır. Emekli subayların kurdukları dernekler, "hukuki sorunlarla karşılaşabilecekleri" gerekçesiyle ankete destek olamamışlardır. Buna rağmen, makalenin yazarlarından birinin askeri lise mezunu olmasının da yardımıyla, farklı dönemlere ait Harp Okulu mezunlarının oluşturdukları iletişim grupları üzerinden 160 katılımcıya ulaşılabilmektedir. 20 soruluk anketimizin bir kısım soruları 2000'lerle birlikte ülkede gerçekleştirildiğini söylediğimiz reformların silahlı kuvvetlerde ve subaylık mesleğinde nasıl bir dönüşüm sağladığını ortaya çıkarma amaçlı olmuştur. Buna ilişkin veriler başka bir çalışmada değerlendirilecektir. Türkiye'nin dış politika perspektifi ve güvenlik sorunları üzerine olan sorular ise bu çalışmada ele alınmıştır.

Genel anlamda ifade özgürlüklerini kullanmaları kısıtlanan subaylar, savunma ve güvenlik politikaları oluşturulurken de kendilerine gerektiği kadar kulak verilmemesinden şikâyetçidirler. Anket katılımcı subayların, kendi mesleki alanlarıyla ilgili konularda bile dikkate alınmadıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların sadece yüzde 35'i bu konularda askerlere yeterli düzeyde danışıldığını düşünürlerken, yüzde 43.1'i yeterli düzeyde danışılmadığını, yüzde 6.9'u ise hiç danışılmadığını düşünmektedirler. Yüzde 10'luk bir kesim bu soruya "cevap/fikrim yok" derken, yüzde 4.4 de kararsız kalmıştır. Bu durumda, uzmanı oldukları konularda çoğunlukla görmezden gelindiklerini düşünen TSK üyelerine ait fikirleri içeren bu çalışma literatürde özgün bir yere sahip olabilecektir.

Anket katılımcılarının büyük çoğunluğu (yüzde 82.2) askeri lise ve harp okulu eğitimlerini 1980'lerde ve 1990'larda tamamlamışlar; dolayısı ile 1990'larda ve 2000'lerin büyük bölümünde görev yapmışlardır. Her iki katılımcıdan bir tanesi (yüzde 49.4) 2016 veya sonrasında emekli olurken, yüzde 23.1'i 2010-2015 arasında ve yüzde

14.4'ü 2000-2009 arasında aktif meslek hayatını sonlandırmıştır. 1990-2000 döneminde emekli olanların oranı ise yüzde 13.1'dir. Yaklaşık yarısının son birkaç yılda emekli oldukları düşünüldüğünde, katılımcıların önemli bir kısmının aktif çalışmışçasına taze tecrübe ve gözlemleriyle cevap verdikleri düşünülebilir. Kaldı ki toplumla iletişimlerine getirilen kısıtlamalar dikkate alındığında, görev dönemleri boyunca daha çok birbirleriyle sıkı iletişim ve “kader birliği” içerisinde olan TSK subaylarının, emekli olduktan sonra da bu alışkanlıkları sürmekte ve en azından askeri lise ve harp okulu dönem mezunları birbirleriyle sıkı iletişim ve istişare içerisinde bulunmaktadır. Bütün bunlar, ülkenin güvenlik ve savunma meseleleriyle sorunları hususunda aralarında güçlü bir fikir alışverişi olduğunun da işaretidir. Çalışma dönemleri açısından böyle bir profile sahip olan katılımcılar grubuna bu makale kapsamında aşağıdaki üç soru yöneltilmiştir:

- Hangisi Türkiye için en iyi seçenek olur? (AB'ye üye olmak, ABD ile stratejik ortaklık kurmak, Şanghay İşbirliği Örgütü'ne katılmak, İslam devletleriyle ortaklık kurmak, Bağlantısız bir devlet olarak kalmak, Kararsızım, Cevap/fikrim yok, Diğer...)
- Türkiye'nin en önemli iki güvenlik sorunu nedir? (Açık uçlu)
- Türkiye'nin en önemli iki sorunu nedir? (Açık uçlu)

Bunların dışında, dış ve güvenlik politikası ile alakalı soruları da yer geldiğinde ele alarak, bu üç soruya verilen cevapların analizini ayrı bölümlerde sunmaya çalışacağız.

Türkiye'nin Dış Politikadaki Rotası

Türkiye jeopolitiği, çok farklı dış politika tercihlerine imkân verebilecek derecede dinamik bir çehreye sahiptir. Osmanlı'nın son dönemlerinde İmparatorluğun çöküşüne engel olabilmek adına gündeme alınan Batılılaşma, Cumhuriyet'le birlikte seküler ulusalcı yeni devletin temel rotası haline gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı bloğu içerisinde yer alan ve dış yardımlar ve NATO üyeliği üzerinden ABD ile çok sıkı bir ittifaka giren Türkiye, 1959'dan beri de Avrupa entegrasyonuna tam üye olarak katılabilmenin mücadelesini vermektedir. 1996'da Gümrük Birliği'ne girmesine ve 1999'da aday ülke statüsü elde etmesine rağmen hala gerçekleşmeyen AB üyeliği,

Türkiye'nin AB tarafından oyalandığı düşüncesini yaygınlaştırmıştır. Hem bu sebeple hem de Soğuk Savaş'ın manevra alanını kısıtlayıcı etkisinin ortadan kalkmasıyla, 1990'lardan itibaren alternatif dış politika rotaları ortaya atılmıştır.

Genelde Batı karşıtlığı üzerinden şekillenen bu alternatifler arasında Soğuk Savaş sonrasında bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya'daki Türkî cumhuriyetlerle yakın ittifak yapılması (İlhan, 2003), sadece Türkî devletlerle sınırlı kalmayıp başta Rusya ve İran olmak üzere bütün doğu komşularıyla kültürel, askeri, politik ve ticari ortaklığa dayalı bir Avrasyacılığın hedeflenmesi (KınıkHoğlu, 2022) ve eski Başbakan Necmettin Erbakan'ın fikirlerinde somutlaşan ve İslamî Birleşmiş Milletler'den İslam ortak pazarına kadar birçok yapıyı kapsayan yeni bir "Müslüman Dünya Düzeni" kurulması (Robins, 1997, s. 89) gibi yaklaşımlar bu rotaların belli başlılarıdır. Ayrıca, Dışişleri Bakanlığı'nın (2024) resmi söyleminde ülkenin bütün uluslararası bağlantıları sayılarak ve "işbirliği ve etkin çoktarafılık" vurgusu yapılarak, "bağımsız ve milli dış politika" anlayışının hayata geçirildiği açıklanmıştır.

Üzerinde yoğun tartışmalar yapıldığı bu dış politika alternatiflerinden hangisine ağırlık verilmeli ve Türkiye, gelecek stratejisini nasıl şekillendirmelidir? Ankete katılan emekli subaylara "Hangisi Türkiye için en iyi seçenek olur?" diye sorulduğunda, yüzde 61.1 gibi büyük bir çoğunluğu "AB'ye üye olmak" cevabıyla dönmüşlerdir. Yüzde 22,5'lük bir grup ise bağlantısız bir devlet olarak kalınması gerektiğini iletmışlerdir. Bu ikisi dışında belirgin olarak öne çıkan bir dış politika seçeneği olmamıştır. Şanghay İşbirliği Örgütü'ne katılmayı önerenler yüzde 3.8, İslam devletleriyle ortaklık kurmak isteyenler yüzde 1.9 ve ABD ile stratejik ortaklık kurmak isteyenler yüzde 1,3 oranında kalmışlardır. Bu soruya katılımcıların yüzde 3.8'i "kararsızım", yüzde 1.9'u "cevap/fikrim yok" şıklarıyla dönüş yaparken, yüzde 3.7'si de başka açıklamalarla cevap vermişlerdir.

Bu sonuçlar göstermektedir ki ABD'nin liderliğindeki bir savunma örgütü olan NATO'ya neredeyse kuruluşundan beri üye olan ve gerek ekipman gerekse personel eğitimleri bakımından Amerikan etkisinin fazla olduğu bir ordunun subayları, ABD ile stratejik ortaklığı öncelikli bir dış politika çizgisi olarak uygun görmemektedirler. Aynı şekilde, sosyolojik açıdan büyük çoğunlukla Müslüman bir ülke olmasına rağmen, İslam devletleriyle ortaklık fazlaca ümit bağlanan bir seçenek gibi durmamaktadır. 1990'lardan itibaren ülkede

dillendirilmeye başlanan Avrasyacı yaklaşımlar da ülke açısından ilk seçenek olarak desteklenmemiştir. Aslında katılımcılara “Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne tam üye olmasını ister misiniz?” sorusunu ayrıca yönelttiğimizde, yaklaşık her dört kişiden üç tanesi (yüzde 73,1) “evet” cevabını verirken, sadece yüzde 13.8’i hayır demişlerdir. Bu soruya yüzde 9.4 katılımcı “kararsızım”, yüzde 3.8 katılımcı da “cevap/fikrim yok” cevabını vermişlerdir. Yani katılımcılardan bazıları Türkiye için başka dış politika seçeneğini öncelikli olarak saymış olsalar bile AB üyeliğine de olumlu bakmaktadırlar. AB’ye üyelik sürecinin sonu gelmez bir hikâyeye dönüşmesinin ve gerçekleşme ihtimaline ilişkin oluşan karamsarlığın, bazı katılımcıları başka alternatifleri ön plana almaya yönelttiği iddia edilebilir.

Türkiye’nin Avrupa entegrasyonunda tam üye olarak yer alma çabaları özellikle 2010’ların ikinci yarısında neredeyse durma noktasına gelmiştir. 2018 yılında Avrupa Konseyi, Türkiye’nin sorumluluklarını yerine getirmediğini ve kendisini Avrupa’dan uzaklaştırdığını vurgulayarak üyelik müzakerelerinin durma noktasında olduğunu açıklamıştır (European Council, 2018). Bunun sebepleri her ne olursa olsun, TSK mensuplarının gözünde hala en ciddi ve geçerli dış politika rotası AB üyeliğidir. Türkiye’nin AB üyeliğini destekleyen yüzde 73’lük çoğunluğa bu tercihlerinin en öncelikli iki sebebini sordüğümüzde yüzde 71 oranındaki yüksek bir kesim uygarlık, hukukun üstünlüğü, demokrasi, insan hakları, sekülerlik ve bilimsel gelişme gibi konularda ülkenin daha iyi bir düzeye geleceğini yani idealist-değerci sebepleri saymışlardır. Daha iyi ekonomi, eğitim imkânları, serbest dolaşım ve yaşam kalitesi gibi sebeplerle AB üyeliğine faydacı bir yaklaşımda bulunanlar ise yüzde 28.5’te kalmışlardır. Kaldı ki her ne kadar faydacı beklentiler gibi sayılsalar bile eğitim ve yaşam kalitesi sebeplerini de birinci gruba dâhil etmek mümkün olabilir. Ne olursa olsun AB üyeliğinin istenmesi büyük oranda idealist bir çerçevede arzulanmaktadır.

AB üyeliği bağlamında katılımcıların ortaya koyduğu hassas bir tutum daha vardır. Birçok politika alanında karar verme yetkisini uluslararası niteliğe kavuşturan AB, 1992 Maastricht Antlaşması’yla ihtirashlı bir hedef ortaya koymasına rağmen Ortak Dış ve Güvenlik Politikasında arzu edilen ilerlemeyi sağlayamamıştır. Bunun böyle olmasında, ulusal çıkarların aşılmasının önemli rolünün olduğu söylenebilir (Smith, 2016). Anketimizde şöyle bir soru da yöneltmiştir: (Türkiye’nin muhtemel üyeliği durumunda) dışişleri ve

güvenlik politikalarına ilişkin bazı konularda karar alma yetkisinin AB organlarına devredilmesini uygun görür müsünüz? AB üyeliğine olumlu bakan katılımcıların sadece dördte biri (yüzde 24,7) bu soruya “evet” cevabını vermişlerdir. O halde nasıl ki dış ve güvenlik politikası alanının uluslararasılaşması Avrupa entegrasyonunda “ulusal çıkarlar” gerekçesiyle aşama kaydedememişse, benzer bir karşı çıkış TSK mensupları arasında da yaygındır.

Türkiye'nin En Önemli Güvenlik Sorunları

Kendi mesleki alanlarıyla alakalı olarak, Türkiye'nin en önemli iki güvenlik sorununun ne olduğu sorulduğunda katılımcıların öne çıkardıkları iki ana mesele olmuştur: Dışarıdan ülkeye yönelen göç (yüzde 26.3) ve ayrılıkçı Kürt hareketi bağlamında ortaya çıkan terör (yüzde 25). Bunlardan sonra ise başta anti-seküler yani dinci siyasal anlayışın yaygınlık kazanması (yüzde 16.8) ve siyasi yozlaşma (yüzde 6.3) olmak üzere, hukukun üstünlüğünün olmaması ve demokrasi sorunları (yüzde 2.2) gibi siyasal sistemin patolojilerine ve iyi yönetim eksikliğine ilişkin cevaplar gelmiştir. Aynı paralelde; toplumun eğitim düzeyinin düşük olması (yüzde 3.1), sosyal kutuplaşma (yüzde 2.2) ve ahlaki çöküntü (yüzde 1.3) gibi cevaplar bir arada değerlendirildiğinde yaklaşık yüzde 7'lik bir kesimin, toplumsal patolojileri en önemli iki güvenlik sorunundan biri olarak gördüğü söylenebilir. Burada eğitimsizlikten kast edilen bir okuldan mezuniyetten ziyade uygar bir toplumun gereklerine uygun davranış kalıplarına ve niteliklere sahip olamama durumudur. Aralarında Ege ve Kıbrıs sorununun, askeri teknolojilerdeki geriliğin ve ABD gibi devletlerin güdümünde güvenlik politikası izlenmesinin de bulunduğu çok sayıda başka husus da en önemli güvenlik sorunu olarak cevaplarda yer bulmuştur (toplamda yüzde 9.3). Ekonomik meseleleri en önemli güvenlik sorunu olarak belirtenler sadece yüzde 1.9 olarak gerçekleşirken, katılımcıların yüzde 5.6'sı iki yerine tek cevap vermişlerdir.

Türkiye Cumhuriyeti 1923 yılında modern bir ulus devlet inşa etme amacıyla kurulurken, dönemin dünyadaki politik ikliminden de etkilenerken etnik ve dini açıdan farklılıkları yok sayan, homojenleştirici ve üniterliğe sıkı sıkıya bağlı bir devlet mantığını benimsemiştir (Keyman ve İçduygu, 2009). Bu kapsamda, özellikle ülkenin doğu ve güneydoğu kesimlerinde yoğun olarak yaşayan Kürtlerin etnik-kültürel kimliklerine dayalı hak talepleri Cumhuriyet tarihi boyunca zaman zaman ortaya çıkan isyanlara ve

gerilimlere yol açmıştır. PKK'nın 1984 yılında başlattığı silahlı mücadele ve terör faaliyetleriyle birlikte sorunun çatışmacı boyutu sürekli bir forma dönüşmüş ve özellikle 1990'larda dönemin üst düzey bir askeri yetkilisinin diliyle "düşük yoğunluklu bir savaş" halini almıştır (Samur, 2011, s. 51). Türkiye bu süreçte terör örgütüne karşı önemli bir üstünlük kursa bile, örgütün sadece bir grup militanın ötesinde kompleks bir yapıya sahip olması ve Kürtlerin bir kısmı tarafından desteklenmesinden dolayı çatışmalar hiçbir zaman tam anlamıyla sona erdirilememiştir (Kayhan Pusane, 2015). Hatta 2015 Temmuz'unda başlayan ve PKK'nın şehir merkezlerinde hendek ve barikatlar oluşturarak sokakları işgal ettiği ve kendince 'öz yönetim' ilan ettiği dönemde muhtemelen 1990'larda bile yaşanmamış yoğunlukta çatışmalar ortaya çıkmıştır. Aralık 2016'ya kadar devam eden bu hendek operasyonları döneminde, güvenilir bazı kaynaklara göre 800'ü güvenlik güçlerinden olmak üzere 2000 kişi ölmüş, 4700'den fazla güvenlik personeli ve 2000'den fazla sivil yaralanmıştır (Onat ve Çubukçu, 2019, s. 171).

TSK'da görev yapan subayların büyük çoğunluğu meslek hayatlarının belli bir döneminde Türkiye'nin doğu ve güneydoğusunda yani Kürt sorununun yoğun olarak hissedildiği bölgelerde görev yapmışlardır. Kaldı ki anket katılımcılarının çok büyük kısmının görev dönemleri terör eylemlerinin şiddetlendiği yıllara denk gelmektedir. Kendileri olmasa bile, devre arkadaşlarından ve diğer meslektaşlarından, bu bölgede ya da sınır ötesi operasyonlarda hayatını kaybeden ya da gazi olan binlerce kişi olmuştur (Şener, 2023). Ayrılıkçı terörle fiili olarak bu şekilde yüz yüze gelmelerinin ötesinde, TSK'nın üniter rejimin başlangıçtan beri "koruyucusu" konumunda kabul edilmesi de dikkate alındığında, subayların böyle bir meseleyi en önemli güvenlik sorunu olarak işaret etmeleri anlaşılabilir bir durumdur.

Aynı şekilde 1990'larla beraber Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı çok önemli meselelerden biri de dışarıdan ülkeye yönelen göçler olmuştur. Birinci Körfez Savaşı'nın ardından Orta Doğu'da başlayan kargaşa beraberinde Türkiye'yi hem Avrupa'ya gidecek göçmenlerin transit güzergâhı yapmış hem de bizzat çok sayıda düzensiz göçmenin varış noktası haline getirmiştir. Bu sorunla mücadele için Türkiye 2011'e kadar göç politikaları açısından oldukça dışlayıcı ve sınır kontrolleri başta olmak üzere

güvenlik tabanlı bir strateji izlemiştir (Gökalp Aras ve Şahin Mencütek, 2018). Buna rağmen, 1995-2009 döneminde yıllık ortalama 55 bin kaçak göçmen yakalanırken (İçduygu ve Aksel, 2012, s. 21), bunlarla birinci dereceden mücadele edenler ve muhatap olanlar kara sınırlarının korunmasıyla görevli TSK mensupları yani Kara Kuvvetleri Komutanlığı ile Jandarma Genel Komutanlığı personeli olmuştur. 2011'de başlayan Suriye İç Savaşı'nın ardından milyonlarca insan göç etmek zorunda kalırken, Türkiye daha yoğun bir şekilde transit ya da varış ülkesi konumuna gelmiştir. Şu var ki Türkiye artık o güne kadar sürdürdüğü politikanın tam tersi bir yöntemle açık kapı stratejisi izlemeye başlamış ve kısa zamanda milyonlarca göçmene ev sahipliği yapar duruma gelmiştir.

Bu arada yasal olarak kabul edilenlerin dışında, yasadışı düzensiz göçmenlerin sayısında da muazzam bir artış yaşanmış ve sadece Suriyeliler değil başta Afganlar olmak üzere pek çok başka milliyetten insanlar ülkeye gelmeye başlamışlardır. Öyle ki düzensiz göçün zirve yaptığı 2019 yılında 454 bin kişi yakalanırken, bunların 201 binden fazlasını tek başına Afganlar oluşturmuştur (Göç İdaresi Başkanlığı, 2024). TSK subayları yine bütün bu ağır göç olgusuyla yakından muhatap olmuşlar ve ülkenin göç politikalarındaki keskin değişikliklerin etkilerini gözlemleyebilmişlerdir. Sınırların bu derece "delik deşik" olduğu ve eskiden yapılan sıkı denetimin terk edildiği bir ortamda, tekrar edecek olursak üniter devletin ve homojen ulus anlayışının korunmasında kendilerini sorumlu hisseden bir kurumun üyelerini, sorunun büyüklüğünü tartabilecek konumda görmek yanlış sayılmayacaktır. Anket sonuçlarına bu açıdan bakıldığında emekli subayların göç sorununu öne çıkarmaları, durumun ülke açısından kritik bir hal aldığını gösterir niteliktedir.

Terör ve göçten sonra, yine hatırı sayılır oranda bir katılımcı ülkenin en önemli güvenlik sorunları arasında siyasal sistemin patolojilerini, özellikle de anti-seküler yönetim anlayışının görünürlük kazanmasını ve siyasi yozlaşmayı dile getirmişlerdir. Enerjiden, Ege-Akdeniz ve Kıbrıs'a, Ermeni meselesinden Orta Doğu'daki sıkıntılara, Rusya ile ilişkilerden savunma sanayiine kadar Türkiye'nin tartışma gündeminde yer alan çok sayıda somut savunma ve güvenlik konuları olmasına rağmen, nispeten soyut bir durumun güvenlik sorunu olarak daha fazla tekrar edilmesi iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi diğer bütün dışişleri ve

güvenlik sorunlarının çözümünün esasında ülkenin siyasi ortamında gözlemlenen sıkıntılarının giderilmesi sayesinde düzelebileceği düşüncesidir. İkincisi de özellikle Cumhuriyet rejiminin üzerine bina edildiği Atatürk ilkelerinin her zaman en kritikleri arasında kabul edilen sekülerizmin aşındığına dair ciddi bir kanaat oluşması ve dış sebeplere dayalı güvenlik endişesinin yerini, böyle bir iç sebebin almasıdır.

Türkiye'nin En Önemli Sorunları

Anket katılımcısı emekli subaylar hem birer sivil vatandaşlar hem de savunma ve güvenlik konuları başta olmak üzere bazı konularda gözlemleri diğer vatandaşlardan farklılık arz edebilecek uzmanlar konumundadırlar. Bu bakımdan güvenlik bağlamından ayrı olarak Türkiye'nin en önemli iki sorununun ne olduğu yönündeki soruya verilen cevaplar, resmin daha net bir şekilde görülebilmesini sağlayacaktır. 2023 Türkiye açısından son birkaç yıldır devam eden ekonomik zorlukların artarak kendisini gösterdiği bir yıl olmuştur. Yüzde 60'ı geçen enflasyon ile dünyada en yüksek ikinci orana sahip olan ülkede yüksek bütçe açığı ve işsizlik de ortaya çıkmış ve insanların alım güçlerinde ve yaşam standartlarında önemli bir düşüş yaşanmıştır (PwC, 2024).

Tablo böyle olunca, anket katılımcılarının yüzde 22.85'inin Türkiye'nin en önemli sorunu olarak ekonomiyi işaret etmeleri beklenebilecek bir durumdur. Ancak, içinde yaşadıkları siyasal ve toplumsal düzenin patolojilerini farklı yönleriyle dile getirmeleri ekonomik kaygıların da önünde yer almıştır: Ülkedeki hukuk ve adalet sorunu (yüzde 11.2), siyasi yozlaşma (yüzde 13.1), aynı kapsamda dinci siyasetin ve irticanın artması (yüzde 10.3), demokrasi sorunu (yüzde 2.2), ahlaki yozlaşma (yüzde 3.1) ve toplumsal kutuplaşma (yüzde 1.6). Toplamda yüzde 41.5'lik bir dilimi oluşturan değerlere dayalı bu cevapların yanına, aslında hepsiyle de bağlantılı kabul edilebilecek şekilde yüzde 16,5'lük bir oranla eğitim düzeyinin düşüklüğünü en önemli sorun olarak gösterenleri de eklemek gerekir. Ekonomik ve siyasal sisteme ilişkin sorunların dışında silahlı Kürt hareketi bağlamında terör sorunu (yüzde 7.2) ve dışarıdan ülkeye yönelen göç (yüzde 3.4), ülkenin en önemli sorunu olarak belirtilmiştir. Sayılanların dışında başka hususları ülkenin en önemli sorunu olarak dile getirenler yüzde 3.1'lik kesimi oluştururken, yüzde 4.4'lük bir grup da iki yerine tek cevapla dönüş yapmıştır.

Bu cevaplara göre, her beş kişiden yaklaşık üç tanesi maddi sorunlardan ziyade değersel sorunları işaret etmişlerdir. Hukuk, adalet, iyi yönetim, demokrasi ve eğitim gibi beklentilere atıfla gösterilen bu tutum, silahlı kuvvetler mensuplarının vesayetçi ve darbeci mantıktan uzaklaştıklarının göstergesi kabul edilebilir. Aynı şekilde güvenlik sorunları arasında ilk iki sırada yüksek oranla sayılan terör ve göç, ülkenin genel sorunları arasında çok daha az bir yüzdeyle yer almışlardır. Bu durum aslında diğer güvenlik ve savunma meseleleri bağlamında ileri sürdüğümüz şu analizi desteklemektedir: Yakın, sürekli ve yoğun riskler olarak terör ve göç ülkenin en önemli güvenlik sorunlarıdır. Ancak bunlardan ziyade yönetim anlayışındaki ilkesel sorunlarla eğitimsizliğe daha fazla vurgu yapılması, katılımcıların başka sorunların çözümünün de söz konusu yapısal sıkıntıların aşılmasına bağlı olduğunu düşündüklerinin göstergesi kabul edilebilir. Bu noktaya ilişkin katılımcıların daha somut görüşlerinin bu makalede ortaya konamaması, aşağıda sonuç kısmında bahsedileceği gibi, çalışmanın kısıtlarıyla alakalı bir durumdur.

Sonuç

Bu makale ve ona temel oluşturan anket çalışması, bugüne kadar hiç çalışılmamış bir içerikle ve hedef kitleyle Türkiye'nin dış politikası ve güvenlik sorunlarına ilişkin bazı hususları analiz etmeyi amaçlamıştır. Çalışmadan çıkan birinci sonuç, içerikten bağımsız bir durumla alakalıdır. Emekli olsalar bile subaylar, çok genel çerçevedeki bilimsel amaçlı bir araştırmada dahi kendi ülkelerinin dışışleri ve güvenlik meselelerine ilişkin görüş belirtmekten çekinmektedirler. Bu durum, Türkiye'de ifade özgürlüğünün ve diğer demokratik hakların, örneklerini ilgili kısımlarda verdiğimiz şekilde demokratik Batı ülkelerindekinin uzağında kaldığını göstermektedir. Böyle olunca da ülkenin dışışleri ve güvenlik politikalarının inşasında TSK mensuplarının tecrübelerinden yararlanabilmek mümkün olmamaktadır. Kendilerini çevreleyen söz konusu anti-demokratik koşullara rağmen, 160 emekli subayın ankete katılmalarının ve kimi zaman açık uçlu sorulara ayrıntılı cevaplar vermeye çalışmalarının hem değerli hem de benzer çalışmalara yol açması bakımından önemli olduğu söylenebilir.

Türkiye'nin tartışma gündeminde özellikle Soğuk Savaş sonrasında çeşitlenen ve her biri belirli çevrelerce sahiplenilen

dış politika seçeneklerinden sadece AB üyeliği katılımcılar tarafından belirgin bir şekilde öne çıkarılmıştır. İdealist beklentilerin belirleyici olduğu bu AB destekçiliğinin yine de dışişleri ve güvenlik gibi konularda, AB'nin uluslararası yetkisini kabul etmeyen bir çerçeveye sahip olduğunu da eklemek gerekir.

Sorunların tespiti ya da dış politika seçeneklerinin ileri sürülmesi tek başına yeterli bir adımı ifade etmemektedir. Ortaya konan tespit ve seçeneklerin yönetim mekanizmaları tarafından değerlendirilmesi ve gerekirse kararlara dönüştürülmesi de önemlidir. Bu bakımdan hem dış ve güvenlik politikası hem ülke sorunları söz konusu olduğunda, subayların fazlaca üzerinde durdukları konu ülke yönetiminin kaliteli ve demokratik bir yapıya kavuşturulması olmuştur. Belki de demokratik değerlere ve iyi yönetim ilkelerine böylesine fazla vurgu yapılması, daha en başından kendilerini çevreleyen sınırlandırıcı ortamlarla alakalı bir durumdur.

Türkiye'nin en önemli güvenlik sorunlarına ve genel anlamda en önemli sorunlarına ilişkin cevaplarından hareketle, şu iki önermenin subaylar açısından geçerli olduğu söylenebilir mi? Birincisi, ülke kaynakları silahlı çatışmaların finansmanından ziyade, eğitim sisteminin ve demokrasinin daha kaliteli ve gelişmiş ülkeler düzeyine çıkarılması için harcanırsa, terörün olumsuz etkileriyle daha iyi mücadele edilebilir. İkincisi, göç sorununun çözümüne ya da politikaların iyileştirilmesine dair eğitim ve iyi yönetim alanında gerçekleştirilecek değişim de daha etkili olacaktır. Verilen cevaplardan hareketle, emekli subaylar arasında bu önermelerin geçerli olabileceği metin içinde ancak muhtemel durumlar olarak ileri sürülmüştür. Katılımcıların gerçekten de terörün, göçün ve benzer sorunların olumsuzluklarından kurtulabilmek adına daha geniş perspektifli ve değersel değişime dayalı politikaları desteklediklerine ilişkin ya da demokratik değerlerden ne anladıklarına ilişkin daha net ve somut bir tablo burada ortaya çıkarılamamıştır. Yani çalışmaya, ülke sorunları hakkında verilen cevapların arka plan gerekçelerini açıklayıcı bir derinlik kazandırılmamıştır. Çünkü emekli de olsalar subayların ankete katılım noktasındaki çekinceleri dikkate alınarak, bazı konularla ilgili sorular sadece genel çerçevede şekillendirilmiş ve fazla detaya girilememiştir. Oysaki örneğin Türkiye'nin Kürt sorununa ilişkin on yıllardır devam eden silahlı çözüm-siyasi çözüm tartışmalarına, silahlı çözümün

doğrudan sahadaki aktörleri konumundaki askerlerin tecrübe ve görüşlerinden yararlanılarak bir katkı sağlanabilmesi kritik bir adımdır. Aynı şekilde gerek düzensiz göçün önlenmesi gerekse son yıllarda Türkiye'ye gelen yoğun göçmen nüfusa yönelik nasıl politikalar üretileceği hususunda (asimilasyon, entegrasyon, veya geri gönderme) TSK mensuplarının tecrübeleri önemli ve değerli katkılar sunabilecektir.

TSK askeri ve teknik bir kurum olduğu kadar, sosyal bir kurumdur da. Katılımcıların verdikleri cevaplar, onların da ülkenin dışışleri ve güvenlik meselelerinde söyleyebilecekleri bir şeyler olduğunu göstermektedir. Hem bu görüşlerin gün yüzüne çıkması adına hem de darbeci-vesayetçi bir ordu görüntüsünün geride bırakılması adına TSK'nın sosyal bir kurum olma yönü de dikkate alınmalı ve mensuplarının hak ve özgürlükleri noktasında daha demokratik bir anlayışa geçilmelidir. Bu başarılırsa, bazı noktalarda daha derinlikli sorular yöneltilmediğimize ilişkin dile getirdiğimiz kısıtlar da aşılacak ve buradaki konuları daha detaylı ele alacak yeni çalışmaların önü açılacaktır.

Teşekkür: Anketimize cevap veren bütün anonim katılımcılara teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Almond, G. (1960). *The American people and foreign policy*. Praeger.
- Arai, H. (2021). Turkish foreign policy, state identity and elites: continuity and transformation. *Journal of Anglo-Turkish Relations*, 2 (2), 88-103.
- Aras, B. (2018). *State capacity, foreign/security policy and political crisis in Turkey: The promise of administrative reform*, Istanbul Policy Centre.
- Born, H., Caparini, M., Haltiner, K. and Kuhlmann, J. (2006). *Civilians and the military in Europe*, H. Born, M. Caparini, K. W. Haltiner and J. Kuhlmann (eds.), *Civil-Military relations in Europe Learning from crisis and institutional change*, London, Routledge, 3-17
- Cohen, E. A. (2001). Twilight of the citizen-soldier. *Parameters*, 31 (2), 23-28.
- Destradi, S., Plagemann, J. and Taş, H. (2022). Populism and the politicisation of foreign policy. *The British Journal of Politics and International Relations*, 24 (3), 475-492.
- Dışişleri Bakanlığı. National foreign policy in the ‘century of Türkiye’. (2024). online at <https://www.mfa.gov.tr/synopsis-of-the-turkish-foreign-policy.en.mfa>
- European Council. (2018). Outcome of proceeding, 26 June, 10555/18.
- Foster, A. (2006). *Armed forces and society in Europe*. Palgrave Macmillan.
- Freedman, L. (1976). Logic, Politics and Foreign Policy Processes: A Critique of the Bureaucratic Politics Model. *International Affairs*, 52(3), 434-449.
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2024). Düzensiz Göç. <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler>
- Gökalp Aras, N. E. and Şahin Mencütek, Z. (2018). Evaluation of irregular migration governance in Turkey from a foreign policy perspective. *New Perspectives on Turkey*, 59, 63-88.
- Gürcan, M. (2016). *Opening the black box: The transformation of the Turkish military*, PhD Thesis, İhsan Doğramacı Bilkent University.
- Holsti, O. R. (1992). Public opinion and foreign policy: Challenges to the Almond- Lippmann consensus Mershon series: Research programs and debates. *International Studies Quarterly*, 36 (4), 439-466.

- İçduygu, A. ve Aksel, D. B. (2012). Irregular migration in Turkey. International Organization for Migration in Turkey.
- İlhan, S. (2003). Avrupa Birliği'ne Neden Hayır?-Jeopolitik Yaklaşım. Otuken Publishing.
- Kayhan Pusane, Ö. (2015). Turkey's military victory over the PKK and its failure to end the PKK insurgency. Middle Eastern Studies, 51 (5): 727-741.
- Keyman, F. ve İçduygu, A. (2009). Vatandaşlık, kimlik ve Türkiye'de Demokrasi Sorunu. F. Keyman ve A. İçduygu (Eds.), Küreselleşme, Avrupalılaşma ve Türkiye'de Vatandaşlık. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1-25.
- Kınıklıoğlu, S. (2022). Eurasianism in Turkey, 2022. SWP Research Paper 7. Stiftung Wissenschaft und Politik.
- Koydemir Avcı, F. S. (2019). Transformation of Civil-Military Relations: An Analysis of the Officers' Views about the Civilianization Reform Process in Turkey (1999-2016). Master's Thesis. Middle East Technical University.
- Kuhlmann, J. (ed.) (1996). The present and future of the military profession – views of European officers. Sozialwissenschaftliches Institut Der Bundeswehr.
- Mannitz, S. (2013). The “Democratic Soldier”: Comparing Concepts and Practices in Europe, the Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces. London: Ubiquity Press.
- Mearsheimer, J. J. (1990). Back to the future: Instability in Europe after the Cold War. International Security, 15, 5–56.
- Mellors, C. and McKean, J. (1984). The Politics of Conscription in Western Europe. West European Politics, 7 (3): 25-42.
- Mitchell, C. R. (1971). Foreign policy problems and polarised political communities: Some implications of a simple model. British Journal of Political Science, 1 (2), 223-251.
- Morgenthau, H. J. (1960). Politics among nations. Alfred A. Knopf.
- Onat, I. and Çubukçu, S. (2019). Unresolved conflict, urban insurgency and devastating consequences in Turkey between 2015 and 2016. Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism, 14(2), 164-182.
- Önsel, M. (2017). Hulusi Akar'a benim de soracaklarım var. Retrieved from: <https://www.odatv4.com/yazarlar/mustafa-onsel/hulusi-akara-benim-de-soracaklarim-var-118568>

- Özkaya, T. ve Budak, C. M. (2022). ‘Amirallerin Montrö Bildirisi’ davasında karar açıklandı. Retrieved from: <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/amirallerin- montro-bildirisi-davasinda-karar-aciklandi-/2768136#>
- PwC. (2024). Türkiye ve Dünya Ekonomisindeki Son Gelişmeler. Retrieved from <https://www.pwc.com.tr/tr/gundem/blog/endustri/turkiye-ve-dunya- ekonomisindeki-son-gelismeler.html>
- Robins, P. (1997). Turkish foreign policy under Erbakan. *Survival: Global Politics and Strategy*, 39 (2), 82-100.
- Sakallioğlu Cizre, Ü. (1997). The anatomy of the Turkish military's political autonomy. *Comparative Politics*, 29 (2), 151-166.
- Samur, H. (2011). Avrupalaşma süreci ve kürtler – Diyarbakır özelinde 2000’lerin analizi. Nobel Kitabevi.
- Smith, M. (2016).. M. Cini and N. Pérez-Solórzano Borragán (Eds.), *European EU external relations Union politics*. Fifth Edition. Oxford University Press, 214- 226.
- Smith, D.T. (2020). Foreign Policy, populism and international ethics. Birgit Schippers (Ed.), *The Routledge Handbook to Rethinking Ethics in International Relations*, (pp. 136-147). Abingdon: Routledge.
- Şener, N. (2023). PKK terörüne 39 yılda her gün 1 şehit. *Hürriyet Newspaper*. Retrieved from: <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/nedim-sener/pkk-terorune-39-yilda-her-gun-1-sehit-42314484>
- Terkoğlu, B. (2024). Ya bakan ya başkan yalan söylüyor. *Cumhuriyet Newspaper*. Retrieved from: <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/baris-terkoglu/ya- bakan-ya-baskan-yalan-soyluyor-2159086>
- Venesson, P. (2003). Civil-military relations in France: Is there a gap? *Journal of Strategic Studies*, 26 (2), 29-42.

Extended Abstract

In democratic societies, it is ideal to take into account the reactions and views of the general public when determining national policies and allocating resources accordingly. It would also be useful to take into account not only the views and experiences of the general public but also the views and experiences of those segments that are directly concerned with the policy issue at hand. When it comes to a country's foreign and security policy, the findings and proposed solutions of those working in this field are likely to be even more critical. Finally, if this country is Türkiye, which is located in a highly complex geography in terms of foreign policy alternatives and security risks, it will be even more important to benefit from the views of these groups. Based on this rationale, a questionnaire was administered to retired officers of the Turkish Armed Forces (TAF) and their views on the country's foreign affairs and security issues were investigated. A 20-question questionnaire was administered to 160 retired officers, and basically, the following three questions were analysed in this article:

- Which would be the best option for Türkiye? (Becoming a member of the EU, Establishing a strategic partnership with the USA, Joining the Shanghai Cooperation Organisation, Establishing a partnership with Islamic states, Remaining a non-aligned state, Undecided, No answer/opinion, Other...)
- What are Türkiye's two most important security problems? (Open-ended)
- What are the two most important problems of Türkiye? (Open-ended)

Starting with the first question, the majority of the respondents, 61.1 per cent, came back with the answer "becoming a member of the EU". Another 22.5 per cent said that Türkiye should remain a non-aligned state. Aside from these two, no other foreign policy alternative achieved a significant proportion. In addition, the vast majority of those who see EU membership as the best alternative cite idealistic reasons such as civilisation, rule of law, democracy, human rights, secularism and scientific development.

When asked to identify the two most important security challenges facing Türkiye, the respondents highlighted two main issues: Foreign migration (26.3 per cent) and terrorism in the context of the Kurdish question (25 per cent). These were followed by responses related to the pathologies of the political system and the lack of good governance, such as the absence of

the rule of law and problems of democracy (2.2 per cent), political corruption (6.3 per cent), and in particular, the prevalence of anti-secular or religious political understanding (16.8 per cent). Similarly, when responses such as low level of education (3.1 per cent), social polarisation (2.2 per cent) and moral decay (1.3 per cent) are taken together, around 7 per cent cite social pathologies as one of the two main security problems.

Lastly, 22.85 per cent of the respondents mentioned economic problems in their answers to the question about the two most important problems in Türkiye. However, expressing the pathologies of the political and social order through different aspects took precedence over economic concerns: The lack of law and justice in the country (11.2 per cent), political corruption (13.1 per cent), the increase in religious politics and reaction (10.3 per cent), the problem of democracy (2.2 per cent), moral corruption (3.1 per cent) and social polarisation (1.6 per cent). In addition to these value-based responses, which account for a total of 41.5 per cent, it is also necessary to include the 16.5 per cent who identify low education levels as the most significant issue.

According to these responses, approximately three out of every five respondents pointed to spiritual-valuational problems rather than material ones. This attitude, reflected in expectations of law, justice, good governance, democracy and education, can be seen as an indication that members of the armed forces have moved away from the tutelary and coupist mentality. Identifying problems or putting forward foreign policy options alone is not a sufficient step. It is also important that the findings and options put forward are evaluated by the governance mechanisms and, if necessary, transformed into decisions. In this respect, when it comes to foreign and security policy as well as national problems, the officers emphasised the need for a quality and democratic structure in the country's administration.

The TAF is not only a military and technical institution but also a social institution. The answers given by the participants show that they also have something to say on the foreign affairs and security issues of the country. In order to bring these views to light, the TAF's role as a social institution should be taken into consideration, and the limits of its members' freedom of expression should be expanded.

NOVUS ORBIS

Journal of Politics and International Relations | Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
Volume 6 | Cilt 6
Number 2 | Sayı 2
2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

**BRICS+5 GENİŞLEMESİNİN YARATACAĞI
FIRSAT VE TEHDİTLER BAĞLAMINDA
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Sinem ÇELİK*

Makalenin Geliş Tarihi // Received: 28.05.2024
Düzeltilme Tarihi // Revised: 17.09.2024
Yayına Kabul Tarihi // Accepted: 04.12.2024

Öz

“BRICS” tabiri gelişmekte olan Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika ulusal ekonomilerini ifade eden bir kısaltmadır. Söz konusu terim ilk olarak 2001 yılında Goldman Sachs ekonomisti Jim O’Neill tarafından “BRIC” olarak kullanılmıştır. 2011 yılında Güney Afrika’nın katılımıyla BRICS adını alan grup, üye ülkeler arasında ekonomik iş birliğini ilerletmeyi ve ülkelerin dünyadaki ekonomik ve siyasi konumlarını arttırmayı amaçlamaktadır. BRICS grubunun uluslararası alanda kısa süre içerisinde ön plana çıkması, bu örgütün gelişmekte olan ülkelere daha adil bir dünya yaratılması hususunda yeni bir alternatif olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. Oluşturulduğu yıldan bugüne her yıl düzenli şekilde zirveler gerçekleştiren BRICS ülkeleri, söz konusu zirvelerde uluslararası arenada daha iyi temsil edilebilmek, iş birliğini derinleştirmek, daha iyi yönetim amacıyla yeni kurumlar tesis etmek ve iletişim kanallarını güçlendirmek amacıyla çeşitli çalışmalar

* Sorumlu Yazar, Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID 0000-0001-9072-7542, sinem.tan@atauni.edu.tr

yapmaktadır. BRICS grubu, en son Güney Afrika'nın Johannesburg kentinde gerçekleştirdiği 15. BRICS Zirvesi'nde bağları derinleştirmek ve kurumsallaşmak ile dışa açılmak arasındaki yol ayrımında genişlemeyi tercih ederek 2024 itibarıyla toplam beş yeni ülkeyi (Mısır, İran, Etiyopya, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan) bünyesine katmıştır. Yeni üyelerin bloğa dâhil oluşu pek çok yönden tartışma yaratmış ve BRICS'in BRICS+5 formatına dönüşümü bloğun geleceği açısından çeşitli yorumları da gündeme getirmiştir. Bu çalışma, BRICS+5 genişlemesinin bloğun ulaşmak istediği hedefler doğrultusunda yaratacağı fırsat ve tehditleri incelemeyi amaçlamaktadır. BRICS+5 genişlemesini örgüt düzeyinde yorumlamayı amaçlayan tartışma ve analizlere ihtiyaç duyulması noktasında çalışmanın literatüre katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: BRICS+5 Genişlemesi, Johannesburg Zirvesi, Küresel Güney, Yükselen Güçler.

THE EVALUATION OF THE BRICS+5 ENLARGEMENT IN THE CONTEXT OF OPPORTUNITIES AND THREATS

Abstract

The term "BRICS" is an acronym for the emerging economies of Brazil, Russia, India, China and South Africa. This term was first used in 2001 by Goldman Sachs economist Jim O'Neill as "BRIC". The group, which was renamed BRICS when South Africa joined in 2011, aims to promote economic cooperation between the member countries and strengthen their economic and political position in the world. The BRICS group's prominence on the international stage in a short space of time has led developing countries to see this organization as a new alternative for creating a fairer world. The BRICS countries, which have held regular summits every year since their inception, have undertaken various activities to be better represented on the international stage, deepen cooperation, create new institutions for better governance and strengthen communication channels. At the most recent 15th BRICS Summit held in Johannesburg, South Africa, the BRICS grouping, lying at the crossroads between deepening ties and institutionalization and opening up, opted for opening up, so that the gathering decided to incorporate a total of five new countries (Egypt, Iran, Ethiopia,

United Arab Emirates and Saudi Arabia) by 2024. The inclusion of the new members in the bloc has been controversial in many ways, and the transformation of the BRICS into the BRICS+5 format has brought various interpretations to the agenda regarding the future of the bloc. This study aims to examine the opportunities and threats that BRICS+5 enlargement will bring to the bloc's aspirations. Since there is a need for discussions and analyses aiming to interpret the BRICS+5 expansion from the organization's perspective, this study is expected to contribute to the literature.

Keywords: BRICS+5 Enlargement, Johannesburg Summit, Global South, Rising Powers.

Giriş

BRIC (Brazilya, Rusya, Hindistan ve Çin), Goldman Sachs tarafından güçlü ekonomik büyüme yaşayan ve 2050 yılına kadar dünya ekonomisine hâkim olmaya hazırlanan yükselen piyasa ülkelerinin analitik bir gruplaması olarak kurulmuştur. BRIC ülkelerinin bu terimi sahiplenme ve yıllık zirveler düzenleyerek nispeten geniş bir yelpazede hükümet içi iş birliği başlatma kararı, aynı yıl G20'nin kurulması ve 2014'te Yeni Kalkınma Bankası'nın faaliyete geçmesiyle birlikte, küresel yönetimde neredeyse son yirmi yılın en dikkat çekici yeniliklerden biri olarak görülebilir. BRICS (Brazilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) örgütü genellikle Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası gibi Batı egemenliğindeki küresel kurumların etkisini dengeleyebilecek jeopolitik bir blok oluşturma girişimi olarak anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, BRICS ülkelerinin gerçek uyumu ve ittifakın gerçek değeri tartışma konusudur.

BRICS'in ne olduğu ve ne olmadığı konusunda, grubun 2000'li yılların ikinci yarısında oluşmaya başlamasından bu yana uzun süredir devam eden bir akademik ve kamu politikası tartışması mevcuttur. Bazıları bu grubu Batı ve özellikle de Amerika Birleşik Devletleri (ABD) karşıtı bir yapılanma olarak yorumlarken, bazıları da ekonomik bir kavram olmanın ötesinde ne anlama geldiğini sorgulamıştır. Grubun son dönemdeki genişlemesine ilişkin tartışmalar bir kez daha dikkatleri BRICS'in üzerine çekmiştir. Grubun genişlemesinin ardından BRICS'in küresel meselelerde daha merkezi ve güçlü bir aktör haline geleceği öngörülmektedir. BRICS'in önemine ve gelecekteki yönüne ilişkin tüm bakış açıları memnuniyetle

karşılanmakla birlikte, özellikle BRICS+5 genişlemesini örgüte bakan yönüyle yorumlamayı amaçlayan tartışma ve analizlere daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. BRICS'in nereye gittiği ya da nereye gitmesi gerektiği konusundaki tartışmalar, uluslararası ilişkilerin, iş birliğinin ve Küresel Güney'in yönü konusunda endişe duyan herkesin yararınadır.

Bu çalışma, 2023 Johannesburg Zirvesi'nde genişleme kararı alan örgütü, yeni üyelerin dâhil olmasıyla BRICS+5 formatına evrilen yapısını ortaya çıkması olası fırsat ve tehditler çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda ilk olarak çalışmada BRICS grubunun oluşum temelleri ve örgütün tarihsel süreç içerisinde yaşadığı dönüşüm ele alınmış, ardından BRICS+5 genişlemesinin kararlaştırıldığı 15. BRICS Zirvesi, örgütün evrimi açısından önemli olan gelişmeler perspektifinden incelenmiştir. Son olarak, BRICS'in BRICS+5 formatına dönüşerek genişlemesi, örgütün kurulduğu günden bugüne ulaşmayı amaçladığı temel hedefleri gerçekleştirilmede taşıdığı fırsat ve tehditler bağlamında analiz edilmiştir. Genişlemenin getirdiği zorluklar ve fırsatların BRICS'in uyumunu ve etkinliğini sınavacağı ortadadır. Genişleyen örgütün küresel yönetimi yeniden şekillendirmede güvenilir bir güç olarak kalabilmesi, farklı üyeleri arasında uzlaşma sağlama kapasitesine bağlı olacaktır.

BRICS'in Oluşum Temelleri ve Tarihsel Evrimi

BRICS kısaltmasının bir yatırım teriminden uluslararası siyasetin bilinen bir ismine ve 2009'dan itibaren yarı kurumsallaşmış bir siyasi birliğe dönüşmesi, 21. yüzyılın ilk yirmi yılının uluslararası siyasetindeki belirleyici gelişmelerden biridir (Stuenkel, 2020: 1). BRICS fikrinin kökeninin Rusya'nın önde gelen devlet adamlarından biri olan Yevgeny Primakov'un 1996'da dışişleri bakanı olarak görev yaptığı dönemde ortaya attığı "Rusya-Hindistan-Çin stratejik üçgeni" vizyonuna dayandığı söylenebilir. Primakov'un vizyonu, söz konusu üç güç arasında "stratejik üçgen" olarak adlandırdığı bir yapı kurarak çok kutuplu bir dünya düzenine ulaşmaktır. Bu vizyon, mevcut uluslararası sistemin Rusya, Hindistan ve Çin'in yükselişine ve nüfuzuna getirdiği kısıtlamalara vurgu yapmaktaydı (Cherian, 1999; Patnaik, 2023: 37).

Primakov'un fikirlerinin politikaları şekillendirmesi zaman almıştır. Üç ülke arasındaki ilişkileri güçlendirme hamlesi, Rusya-Hindistan-Çin (RIC) Gruplaşması ve Hindistan-

Brezilya ve Güney Afrika (IBSA) Diyalog Forumu'nun kurulmasıyla ilerleme kaydetmiştir. RIC ve IBSA, BRICS'in evrimi için iki önemli mekanizmadır (Patnaik, 2023: 38). 2002'de tesis edilen RIC Diyalog Platformu, "bölgesel güvenlik konusunda ideolojik olmayan bir büyük güç iş birliği modeli" olarak tanımlanmaktadır (Dongxiao ve Shua, 2016: 433). 2003'te kurulan IBSA Diyalog Forumu ise Güney-Güney iş birliğini teşvik eden önemli bir başka çok taraflı çerçeve olarak üyelerinin küresel meselelere ilişkin geniş bir yelpazedeki ortak çıkarlarına atıfta bulunmaktadır. BRICS'in oluşumundan önce tesis edilen RIC ve IBSA, beş ülkenin gelecekte bir araya gelmesi için büyük bir zemin hazırlamıştır. Söz konusu iki forum kurulduğu andan bugüne, BRICS zirvelerinde liderler bir araya gelmeden önce farklılıkları gidermede etkili olmuştur (Arruda ve Slingsby, 2014: 2; Patnaik, 2023: 38).

BRICS'in fikrî kökenin 1996'ya uzandığı ifade edilse de BRIC kavramı ilk olarak 2001 yılında Goldman Sachs ekonomisti Jim O'Neill tarafından ortaya atılmıştır. O'Neill, yüksek büyüme oranları ve büyük nüfuslarıyla ön plana çıkan BRIC'in (Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin) yakın gelecekte önemli küresel ekonomik oyuncular olarak varlık göstereceğini öngörmüştür (Jha, 2022; Daily Investor, 2023). O'Neill (2001) makalesinde, BRIC ekonomilerinin genişleyen büyüme yörüngelerinin bu ekonomileri küresel ekonominin görece bir parçası olarak büyüteceğini ve böylece BRIC ekonomilerinde geliştirilen ve uygulanan mali ve parasal politikaların küresel piyasa etkilerini artıracaklarını ileri sürmüştür. Goldman Sachs'ın zihnindeki BRIC, ekonomik bir bloktur. Goldman Sachs, bu ülkelerin Avrupa Birliği (AB) gibi siyasi bir ittifak veya resmi bir ticaret birliği haline geleceğini öne sürmemiştir. Ancak ortaya çıkan oluşum, G7'ye siyasi, kültürel, ekonomik ve düşünsel bir alternatif olma potansiyeline işaret eden daha geniş bir güç bloğu şeklindedir (Zondi vd., 2022: 3; Chen, 2023).

BRIC ülkelerinin liderleri ilk kez Temmuz 2006'da Rusya'nın St. Petersburg kentinde bir araya gelmiştir. Kısa bir süre sonra, Eylül 2006'da New York'ta düzenlenen 1. BRIC Dışişleri Bakanları Toplantısı sırasında grup, BRIC olarak resmileştirilmiştir (BRICS India 2021, 2019). İlk resmi BRIC Zirvesi ise 2009 yılında Rusya'nın Yekaterinburg kentinde düzenlenmiştir. 2009'dan itibaren her yıl düzenli olarak gerçekleştirilen zirvelerin sonuncusunun ise 2024 tarihinde Rusya'nın Kazan şehrinde yapılması planlanmaktadır (Jha, 2022; Library of Congress, 2023). BRIC ülkeleri 2009 yılındaki

ilk zirvelerinde çok kutuplu bir dünya düzenine ve küresel müdahaleciliğe karşı bağlılıklarını teyit etmiş ve ABD dolarına alternatif olarak yeni bir küresel rezerv para birimi çağrısında bulunmuşlardır (Kenny, 2023). Dünya siyasetinde daha etkin olabilmek ve ortak kararlar çerçevesinde uyumlu bir tavır sergilemek amacıyla 2009'dan beri her yıl toplanan BRICS üyeleri, bu zirveler vasıtasıyla küresel dünya sistemi içerisinde kendilerinin de var olduğu imajını yaratmaya çalışmaktadır (Battal ve Akan, 2019: 3).

BRIC'in ilk zirvesi sonunda yayınlanan Yekaterinburg Deklarasyonu ile BRIC ülkelerinin uluslararası karar alma mekanizmasının tek bir güç ya da güç grubu tarafından domine edilmeyeceği çok kutuplu bir dünya düzenine yönelik ortak taahhüdü formüle edilmiştir. Bu, transatlantik ittifakına ve özellikle de ABD'ye yönelik açık bir karşı çıkıştır (EFSAS, 2023: 4). 2008-2009 küresel mali kriz ortamında gerçekleşen ilk zirve, BRIC ülkelerini daha aktif bir rol oynamaları için güçlendirirken, mevcut finansal mimarideki resmî düzenlemelerin yetersizliğini vurgulayan bir dönüm noktası olmuştur (Patnaik, 2023: 36; EFSAS, 2023: 5). Bugün, grubun Yekaterinburg'daki ilk başkanlık zirvesinden on beş yıl sonra, BRICS'in bir parçası olmak her üye ülkenin dış politika kimliğinin önemli bir unsurudur ve yıllık BRICS zirveleri beş ülkenin liderleri için en önemli diplomatik etkinlikler arasındadır (Stuenkel, 2020: 3).

BRICS'in evriminde 2009 Yekaterinburg Zirvesi'nin ardından yaşanan ilk önemli gelişme Güney Afrika'nın 2011'de bloğa dâhil edilmesi olmuştur. Güney Afrika, 2009-2010 yıllarında BRIC'e davet edilmesini Afrika'nın çıkarlarını ön plana çıkarmak için bir fırsat olarak görmüştür (Zondi vd., 2022: 6). Güney Afrika'nın BRIC'e dâhil olduğunun resmi olarak açıklanması Nisan 2011'de Çin'in Sanya kentinde düzenlenen üçüncü BRIC zirvesi sırasında gerçekleşmiştir. Sanya Deklarasyonu BRIC'i "BRICS" olarak yeniden şekillendirmiş, Afrika'nın gruptaki temsilini artırmış ve mevcut küresel yönetim çerçevelerine kıyasla daha temsili bir örgüt fikrini güçlendirmiştir (EFSAS, 2023: 5). Güney Afrika'nın üyeliği, örgütün belirli bir ekonomik tanımlamadan, gelişmekte olan bölgesel liderlerden oluşan daha kapsayıcı bir gruba doğru odaklandığını göstermektedir (Kenny, 2023). Güney Afrika'nın dâhil edilmesini çevreleyen bazı hususların ekonomik olduğu söylenebilir. Güney Afrika, Afrika'nın en gelişmiş ve sanayileşmiş ekonomilerinden biridir ve gelecekteki büyüme ve

yatırım fırsatlarını keşfetmek için Afrika kıtasına açılan bir kapı olarak görülmüştür (Mancheri ve Shantanu, 2011).

Güney Afrika'nın üyeliğiyle birlikte BRICS olarak şekillenen bloğun ülkeler arasındaki iş birliğine giden yolda attığı en büyük adımlardan biri, IMF ve Dünya Bankası gibi batı egemenliğindeki kuruluşlara rakip olabilecek, Küresel Güneyi temsil eden, uluslararası bir kuruluş olan Yeni Kalkınma Bankası'nın (YKB) kurulması olmuştur (Tıraş vd., 2023: 3306). 2012 BRICS zirvesinde, IMF ve Dünya Bankası'nın uygulamalarına eleştiriler getiren üyeler, gelişmekte olan ekonomilerdeki kalkınma projeleri için finansman ve kredi sağlamak üzere yeni bir uluslararası kalkınma bankası kurulmasını önermişlerdir. YKB, BRICS üyelerinin bankanın yetkili sermayesi olarak 100 milyar doları bir araya getirmesiyle Temmuz 2014'te faaliyete geçmiştir (Kenny, 2023). 2014'te, Yekaterinburg'daki ilk başkanlık zirvesinden beş yıl sonra, BRICS gruplaşması kurumsallaşma yolunda ilk adımını liderlerin, merkezi Çin'de olacak YKB'nin kurulduğunu duyurmasıyla atmıştır. YKB'nin hem Güney Afrika'da hem de Hindistan'da bölgesel ofisleri bulunmaktadır. Bölgesel ofislerin varlığı, beş üyenin uzun vadede grup içi iş birliğini güçlendirme kararlılığının altını çizer niteliktedir (Stuenkel, 2020: 5).

BRICS, YKB'nin yanı sıra ekonomik sıkıntı yaşayan ülkelere likit para birimi sağlamak amacıyla Koşullu Rezerv Düzenlemesi (Contingent Reserve Arrangement-CRA) mekanizmasını başlatmıştır. 2015 yılında kurulan CRA'nın birincil işlevi, ödemeler dengesi sorunlarıyla karşılaşan veya kısa vadeli likidite baskıları yaşayan üye ülkelere mali yardım sağlamaktır (Cattaneo vd., 2015). IMF gibi geleneksel kredi kuruluşlarının aksine, CRA mali yardım için ön koşul olarak katı politika koşulları veya yapısal reformlar dayatmamaktadır. Üye devletler, belirli politika önlemlerini uygulamaya gerek duymadan CRA fonlarına erişebilmektedirler (EFSAS, 2023: 6). BRICS ülkeleri, YKB ve CRA'yı oluşturarak artan ekonomik kapasitelerini göstermişlerdir. Bu iki büyük BRICS kurumu, ülkeleri likidite krizine karşı korumayı amaçlamakta ve BRICS'in "uluslararası kalkınmada kural koyucu" rolünü güçlendirmektedir (Patnaik, 2023: 44-46).

Özellikle YKB, Çin'in Yuan'ı uluslararasılaştırma çabasında önemli bir araç olmuştur. YKB, üye ülkelerdeki altyapı ve sürdürülebilir kalkınma projelerini desteklemek için Yuan cinsinden finansman sağlayan bir kredi tesisi kurmuştur. Tesisin kurulması, borçluların Yuan cinsinden finansmana erişmelerine

olanak tanıyarak dolar cinsinden kredilere olan bağımlılıkları azaltmaya olanak tanımıştır. Yerel para birimlerinde finansman sağlanması YKB'nin faaliyetlerinde ve BRICS üyeleri arasındaki ikili işlemlerde vurgulanmaktadır. Yerel para birimi kullanımına yapılan vurgu, BRICS üyelerinin temel ortak hedeflerinden biri olan "gelişmiş de-dolarizasyonun teşvik edilmesine" atıfta bulunmaktadır (EFSAS, 2023: 7-8). Ancak ABD dolarına bağımlılığı azaltma amacı doğrultusunda tesis edilen YKB ve CRA'nın daha geniş küresel ekonomiden veya yerleşik kurumsal mimariden kapsamlı bir ayrışmayı desteklemediğini belirtmekte fayda vardır (Cooper, 2016).

BRICS'in kurumsal başarıları kadar farklılıkları özelinde eleştiriye konu olan yönleri de bulunmaktadır. Avrupa ve ABD'deki gözlemcilerin çoğunluğu neredeyse en başından beri, BRICS kısaltmasının çekiciliğine ve yeni bir küresel güç dağılımının kolay bir açıklamasını sunma kapasitesine rağmen, blok üyesi ülkeler arasındaki farklılıkların ortak yönlerden çok daha ağır basması nedeniyle oluşumun daha titiz bir analiz için yetersiz olduğunu savunmuştur. Kısaltmanın siyasi bir gruplaşmaya dönüşme potansiyeline sahip olduğu yönündeki öneriler Batı'da ciddiyetle karşılanmamıştır (Hurrell, 2006). BRICS ülkeleri arasındaki farklılıklar oluşumun küresel zayıflıklarını açıklamada kullanılmaktadır (Zondi vd., 2022: 7).

Eleştirmenlere göre bu farklılıklar, her BRICS üyesinin farklı ve genellikle birbirine zıt şekillerde büyüme üretmesine neden olduğu için önemlidir. Örneğin, bir enerji ihracatçısı olan Rusya yüksek enerji fiyatlarından faydalanırken, büyük bir enerji ithalatçısı olan Hindistan bundan zarar görmektedir. Siyasi açıdan bakıldığında, Brezilya, Hindistan ve Güney Afrika'nın canlı demokrasileri, Çin ve Rusya'nın otoriter hükümetleriyle kesinlikle tezat oluşturmaktadır. Güney Afrika ve Brezilya nükleer olmayan güçler iken diğer üçü nükleer silahlara sahiptir. Aynı zamanda Brezilya ve Hindistan günümüzün küresel yönetim yapılarında kurumsal gücün daha köklü bir şekilde yeniden dağıtılması için bastırırken, Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri olan Rusya ve Çin esasen statükocu güçlerdir. Daha da önemlisi, Çin ve Hindistan arasında çözülemeyen sınır çatışması ve Hint Okyanusu'nda çakışan çıkar alanları BRICS'in imkânsız bir ittifak olduğunun kanıtı olarak gösterilmektedir (Stuenkel, 2020: 1-2).

BRICS içinde açıkça istisnai bir konumda olan Çin, bir dizi istatistiki kritere göre diğer üyelere üstünlük sağlamaktadır. Goldman Sachs tarafından da kabul edildiği üzere grup için daha

doğru bir etiket BRICS değil CRIBS'dir ve kısaltmanın önüne büyük bir C harfi konur. Harvard Üniversitesi Belfer Bilim ve Uluslararası İlişkiler Merkezi Direktörü Graham Allison, Çin'in 'RIBS' olarak adlandırılan geri kalan ülkelerden ayrılması gerektiğini öne sürmektedir. Çin'in blok içinde asimetrik yükselişine karmaşık bir karşılıklı bağımlılık dinamiği perspektifinden bakıldığında, kilit ilişki BRICS üyeleri arasında değil, Çin ve ABD arasındadır. Niall Ferguson, bu bağlantının belirginliğini yakalamak için, Çin'in aşırı üretimi ve ABD'nin aşırı tüketiminin dünya ekonomisine hâkim olduğu kombinasyonu tanımlamak üzere "Chimerica" terimini ortaya atmıştır. Bu bağlamda BRICS olgusu, Çin'in hem güvenlik hem de ekonomik alanda ABD'ye karşı tek bir meydan okuyucu olarak gizlenmesi olarak yorumlanabilir (Cooper, 2016). Ancak, tüm bu anlatılan gerekçelerle BRICS grubunu farklılıklarından kaynaklanan tutarsızlık nedeniyle eleştirenlere rağmen BRICS üyesi ülkeler, grubun yakında dağılacağına dair beklentilerle çelişen bir şekilde, iş birliğini güçlendirmek için çalışmayı sürdürmektedir (Stuenkel, 2020: 3).

Tek tek ülkelerin pozisyonlarına ilişkin nüanslara rağmen, BRICS ülkelerinin küresel reform etrafındaki çıkarlarında bir yakınlaşma söz konusudur. BRICS ülkelerinden dördü, dünya çapında milyarlarca insanı başarısızlığa uğrattığı ve Küresel Güney'i dezavantajlı hale getirdiği iddia edilen statükoya bir alternatiftir (Zondi vd., 2022: 4). BRICS, "Üçüncü Dünyacılık" üzerinden bir dayanışma ideolojisi kullanmak yerine, üyelerinin artan ağırlığı ve kapasitesinden kaynaklanan bir baskı gücü uygulamaktadır (Cooper, 2016). Kendi bölgelerinin önde gelen güçleri arasında yer alan BRICS ülkeleri, Batı bloğu dışındaki ülkelerin seslerinin ve eylemlerinin ağırlık taşıyacağı yeni bir dünya düzeni arayışında ortak çıkarlara sahiptir. İkili farklılıklar ve farklı dış politika yönelimlerine rağmen, BRICS'i oluşturan çeşitli ülkeler grubunun bir araya geldiği bazı temel konular vardır. Bunlar arasında çok kutuplu bir dünya düzeninin güçlendirilmesi, BM'nin rolünün reforme edilmesi ve genişletilmesi, iklim değişikliği konusunda Paris Anlaşmasının desteklenmesi, küresel finans kurumlarının reforme edilmesi ve Küresel Güney ülkelerinin desteklenmesi yer almaktadır (Patnaik, 2023: 40).

Üye ülkelerin ortak çıkarları etrafında BRICS'in ana hedefi; üye ülkeler arasında ticaret, finans, teknoloji ve sürdürülebilir kalkınma alanlarında iş birliği ve dayanışmayı arttırmak, uluslararası ilişkilerde nüfuz sahibi olmaktır. Diğer bir

ifadeyle BRICS, ekonomik iş birliği, kalkınma finansmanı, siyasi koordinasyon, sosyal ve kültürel alışveriş, teknoloji ve inovasyon, sürdürülebilir kalkınma ile barış ve güvenliği inşa etmeyi amaçlamaktadır (Chen, 2023; Daily Investor, 2023).

Batılı güçler, BRICS'e, gelişmekte olan Çin-Rusya eksenini merceğinden bakmaktadır. Bu eksen, Kırım, Gürcistan, Hong Kong, Tayvan ve Güney Çin Denizi bölgelerinde olduğu gibi iki gücün yakın komşuluk alanlarında Batı'nın müdahaleciliğine meydan okuma ihtiyacı etrafında dönmektedir (Zondi vd., 2022: 4). Batılı analistler, Çinli liderlerin BRICS'i Çin'in jeopolitik hırsları için bir araç olarak gördüklerini ve grubu Rusya'nın da desteğiyle hızla genişletmek istediklerini öne sürmektedir (Kenny, 2023). Aslında BRICS'in mevcut dünya düzenini bozmaya kararlı radikal bir blok olduğu söylenemez, ancak "orta güçlerin" yaptığı gibi statükoyu korumaya da kararlı değildir. BRICS, mevcut Batı merkezli dünya sisteminden rahatsızlık duyduğunu göstermiştir (Zondi vd., 2022: 3). Ancak BRICS üyelerinin 1945 sonrası uluslararası sistemin temel karakterine meydan okuyacak herhangi bir revizyonist kolektif eylemde bulunmaya kararlı olduklarına dair belirgin bir kanıt yoktur (Cooper, 2016). Bununla birlikte, BRICS'in güçlü bir siyasi ve ekonomik gündemle ortaya çıktığı kesindir. BRICS'in siyasi ve ekonomik hedefleri arasında net bir ayrım bulunmamaktadır. Bu noktada BRICS perspektifinden uluslararası düzen hem siyasi hem de finansaldır. BRICS, Batı egemenliğindeki uluslararası düzene bu iki açıdan da karşı çıkmayı amaçlamaktadır (Patnaik, 2023: 37).

Jeopolitik analistlere göre BRICS, üye ülkelerinin G7'den daha iyi performans göstermesiyle küresel olarak etkili bir bloktur. Mevcut beş BRICS ülkesi, 2023 verilerine göre G7'nin %30,7'sine kıyasla küresel Gayrisafi Yurt İçi Hasıla (GSYH)'nin neredeyse %31,5'ini oluşturmaktadır. 3,14 milyar insanla BRICS ülkeleri dünya nüfusunun %41'ini meydana getirmektedir. The Economist'e göre bu durum, Batı etkisine karşı güçlü bir denge unsuru olarak görülen BRICS ülkelerinin gücünü ve önemini açıkça ortaya koymaktadır (BRICS Information Portal, 2023). BRICS oluşumunun son yıllarda küresel sistemde ve uluslararası arenada etkinliğini giderek artıracığı beklentisi, pek çok ülkenin bloğa dâhil olma talebinde bulunmasını beraberinde getirmiştir. BRICS bloğu, 2023'te Güney Afrika'nın Johannesburg kentinde gerçekleştirdiği on beşinci zirvede, altı yeni üyeyi daha bünyesine katacağını ve Ocak 2024'ten itibaren on bir üyeli bir oluşum haline geleceğini duyurmuştur (Tıraş vd., 2023: 3306).

BRICS gruplaşmasını anlamak, günümüzün giderek çok kutuplu hale gelen dünyasını tartışmada önemli bir unsurdur (Stuenkel, 2020: 7). Tüm çok taraflı iş birliği mekanizmalarının olduğu gibi BRICS'in de başarısı, inovasyon sağlamadaki devamlılığına ve sürdürülebilir kalkınmadaki etkinliğine bağlıdır. Bu bağlamda BRICS'e üye ülkeler hâlihazırda iletişim mekanizmalarını geliştirme ve iş birliği alanlarının kapsamını genişletme noktasında yeni küresel yönetim kurumlarının tesis edilmesi üzerinde çalışmaktadırlar (Battal ve Akan, 2019: 4).

BRICS+5 Genişlemesi: 2023 Johannesburg Zirvesi

Çin'in BRICS bloğunun genişlemesini güçlü bir şekilde desteklemesiyle 2018'den bu yana gündemde olan genişleme olgusu, Covid-19 salgını süreciyle birlikte daha görünür bir hal almaya başlamıştır (Van der Westhuizen, 2023: 2). Özellikle 2022'den bu yana BRICS'in beklentilerinin esas olarak genişlemesiyle bağlantılı olduğunu söylemek mümkündür. Gruba katılma arzusu Mısır, Suudi Arabistan, Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Cezayir ve Venezuela'nın da aralarında bulunduğu bir dizi devlet tarafından dile getirilmiştir. Arjantin ve İran üyelik için resmen başvuran ilk ülkeler olmuştur. Ayrıca BRICS+ formatına yeni devletlerin ve bölgesel birliklerin dâhil edilmesi konusu da aktif bir şekilde tartışılmaktadır (Arapova ve Lisovolik, 2022).

2023 genişlemesinden önce BRICS, ülkelerin bloğa üye olabilmeleri için resmi bir dizi şart ya da önceden tanımlanmış bir süreç formüle etmemiştir. Bunun yerine, yeni üyelerin (Örneğin; 2011 Güney Afrika'nın üyeliği) dahil edilmesi kararı mevcut BRICS üyeleri arasında bir konsensüs yoluyla alınmıştır. Bununla birlikte, yeni üyelerin potansiyel olarak gruba dâhil edilmesine rehberlik eden bazı genel ilkeler ve hususlar olduğunu söylemek mümkündür. Temel hususlardan biri, potansiyel yeni üyenin mevcut BRICS ülkeleriyle ortak ekonomik, siyasi ve jeopolitik çıkarları paylaşıp paylaşmadığıdır. BRICS ayrıca potansiyel yeni üyenin jeopolitik önemini, özellikle de küresel ve bölgesel meseleler üzerindeki etkisini göz önünde bulundurabilir. Daha genel olarak, beş üye devletin tamamı yeni bir üyenin dâhil edilmesi konusunda hemfikir olmalıdır ve mevcut üyeler arasındaki siyasi tartışmalar karar alma sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır (EFSAS, 2023: 11).

2023 yılı itibariyle BRICS'e dâhil olmak için resmi başvuru yapmış ülke sayısı yirmiden fazladır. Tarihi genişlemenin gündemin merkezinde yer aldığı 15. BRICS Zirvesi 22-24 Ağustos 2023 tarihleri arasında Güney Afrika'nın Johannesburg şehrinde "BRICS ve Afrika: Karşılıklı Hızlandırılmış Büyüme, Sürdürülebilir Kalkınma ve Kapsayıcı Çok Taraflılık için Ortaklık" teması altında toplanmıştır. Toplantının sonunda liderler "2. Johannesburg Deklarasyonu" başlıklı bir sonuç belgesi kabul etmiştir (Wambo, 2023: 2). Kapsayıcı çok taraflılığa olan bağlılıklarını yineleyen liderler, yükselen piyasaların ve gelişmekte olan ülkelerin uluslararası örgütlerde ve çok taraflı forumlarda daha fazla temsil edilmesi çağrısında bulunarak BM'de kapsamlı bir reforma destek verdiklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca jeopolitik ve jeoekonomik parçalanmadan kaynaklanan risklerin sınırlandırılmasında çok taraflı iş birliğinin temel rolünün altını çizen liderler, ticaret, yoksulluk ve açlığın azaltılması, sürdürülebilir kalkınma, iklim değişikliği, eğitim ve sağlık gibi ortak ilgi alanlarına yönelik çabaları yoğunlaştırma taahhüdünde bulunmuşlardır (SDG Knowledge Hub, 2023).

Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Ukrayna'da savaş suçu işlediği gerekçesiyle Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) tarafından hakkında çıkarılan tutuklama emri nedeniyle zirveye video konferans yoluyla katılmıştır. Güney Afrika'nın UCM üyesi olarak Putin'i tutuklama yükümlülüğü, zirve öncesinde ev sahibi ülke için önemli bir gündem maddesi olmuştur. Buna karşılık Kremlin, Putin'i zirvede Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un temsil edeceğini açıklamıştır (Güvendik, 2023). Putin dışında mevcut tüm üye ülke liderlerinin katılım sağladığı Johannesburg Zirvesi'nden BRICS oluşumu için çıkarılacak en az altı sonuç olduğu söylenebilir (Kumar, 2023: 549-550):

- Bunlardan en önemli olanı, BRICS'in genişletilmesi doğrultusunda alınan karardır. 1 Ocak 2024'ten itibaren geçerli olmak üzere oybirliğiyle altı ülkenin (Mısır, Etiyopya, BAE, İran, Suudi Arabistan ve Arjantin) örgüte tam üye olarak dâhil edilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak Arjantin Devlet Başkanı Javier Milei, Aralık 2023'te "Arjantin Cumhuriyeti'nin 1 Ocak 2024 itibarıyla BRICS'e tam üye olarak dâhil edilmesi hükümet tarafından uygun görülmedi" ifadesini kullanarak, BRICS grubuna dâhil olmayacaklarını bildirmiştir (Doğan, 2023).
- İkinci olarak, küresel ticarete dolarsızlaşmayı hızlandırmak amacıyla BRICS liderleri ABD dolarına

olan bağımlılığı azaltma niyetlerini beyan ederek, zirvede ortak bir para biriminin potansiyel gelişimi de dâhil olmak üzere alternatifler hakkında konuşmuşlardır. YKB, Güney Afrika Randı ve Brezilya Reali cinsinden kredi vermeyi planladığını açıklamıştır. Zirve ayrıca ortak bir ticaret sistemi ya da BRICS para biriminin geliştirilmesi olasılığını da ortaya koymuştur.

- Üçüncü olarak bu zirve, BRICS liderlerinin tek taraflı zorlayıcı tedbirler konusundaki ciddi endişelerine ve uluslararası hukukun korunması, küresel yönetişimin geliştirilmesi ve kapsayıcı çok taraflılığın güçlendirilmesi yönündeki kararlılıklarına tanıklık etmiştir. Zirvede, gelişmekte olan ülkelerin Güvenlik Konseyi'nde daha fazla temsil edilmesi de dâhil olmak üzere BM sisteminde kapsamlı bir reform yapılması desteklenmiştir.
- Dördüncü olarak zirvede, Hindistan ve Çin'in ihtilafli sınırlarındaki gerilimi azaltmaya yönelik çabaları arttırma konusunda anlaşmaya varmalarını içeren önemli bir gelişme yaşanmıştır. Zirvenin ardından Yeni Delhi'deki Çin Büyükelçiliği, Xi Jinping'in Hindistan-Çin ilişkilerinin geliştirilmesinin ortak çıkarlara hizmet edeceğini ve bölgesel ve küresel barış, istikrar ve refah için elverişli olacağını vurguladığı bir tweet atmıştır. Ancak zirveden birkaç gün sonra Çin hükümeti, Hindistan toprakları "Arunaçal Pradeş" ve "Ladakh"ı Çin'in bir parçası olarak gösteren tartışmalı bir harita yayınlamıştır.
- Beşinci olarak zirvede, çevre dostu işlerin teşvik edilmesi ve düşük karbonlu, sürdürülebilir uygulamaların desteklenmesi amacıyla tarım ve yeşil ekonomiye yapılan yatırımlara daha fazla odaklanılmıştır. Ayrıca zirvede BRICS ülkelerinde artan nüfus ve gıda güvenliği endişeleri kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır.
- Zirvede son olarak BRICS'in Afrika Kıtasal Serbest Ticaret Bölgesine (African Continental Free Trade Area-AfCFTA) verdiği desteği genişletme kararı alınmıştır. Zirve ayrıca, Afrika genelinde siyasi istikrarın oluşturulmasının pazar güvenliğinin sağlanmasındaki önemine atıfta bulunmuştur.

Arjantin'in 2023'te bloğa dâhil olmayacağını açıklamasının ardından, beş yeni üyesiyle on üyeli bir oluşum haline dönüşen BRICS'in Küresel Güney'in sesini yükseltip yükseltmeyeceği birkaç temel koşula bağlıdır. Bunlardan ilki, nihai koalisyonun en uygun büyüklüğünü (belirleyici bir küresel etki yaratacak kadar kapsamlı, ancak işlem maliyetlerinin ivmeyi bastıracağı kadar büyük değil) bulmaktır. İkincisi ise

demokrasilerin ve demokrasi dışı ülkelerin sayısı arasındaki dengedir. Bu denge bozulursa, BRICS'in kapsayıcı çok taraflılık hedefi baltalanacaktır. Sonuncu husus, devlet dışı aktörlerin rolüne ilişkindir. Devlet dışı aktörler de Küresel Güney'in uluslararası sistemdeki yerini konumlandırma sürecinin önemli bir parçasıdır (Van der Westhuizen, 2023: 4).

Grubun BRICS+5 formatına genişlemesi, hem yerleşik küresel yönetim kurumlarına yönelik hoşnutsuzluğun hem de paralel düzen mekanizmalarının artan cazibesinin bir göstergesi olarak önemli bir gelişmeye işaret etmektedir. Genişleme aynı zamanda, çok kutupluluk ve ABD hegemonyasının gerilemesi söylemine retorik-politik bir ağırlık kazandırmaktadır. BRICS'e katılmaya yönelik ilgi ve BRICS'e katılan ülkelerin geniş kapsamı, mevcut yönetim normları ve kurumlarına yönelik hoşnutsuzluğun sadece Çin, İran ve Rusya gibi revizyonist rejimlerle sınırlı olmadığını, Suudi Arabistan ve BAE gibi ABD'nin ortaklarını da kapsayabileceğini vurgulamaktadır. Her ne kadar 2023 zirvesi sırasında birçok temsilci BRICS'in genişlemesini Batı karşıtı bir bloğun ortaya çıkışı olarak çerçevelememeye dikkat etse de başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler tarafından yaratılan yönetim düzenine karşı giderek büyüyen ve resmileşen bir muhalefet olduğu şüphesizdir. Genişleme hem ilk üyelerin hem de yeni üyelerin ABD hegemonyası ve bu hegemonyayı kısmen destekleyen küresel yönetim kurumlarıyla ilgili endişelerine dair açık bir sinyal verme çabasına işaret etmektedir (EFSAS, 2023: 11-13).

BRICS'in 2023 genişlemesi, sadece bloğun on üyesi arasında ortak bir zemin oluşturulmasını ve ortak hedeflerin formüle edilmesini gerektirmekle kalmayacak, aynı zamanda grup içindeki iş birliği yöntemlerini ve gündemi de etkileyecektir (Babaev ve Lavrov, 2023: 125). Johannesburg'da düzenlenen 15. BRICS Zirvesi'nde alınan kararlar grubun devrim niteliğinde bir dönüşüm geçirmesine yol açacak gibi görünse de yeni yapının ne kadar etkili ve uygulanabilir olacağı henüz belli değildir. Ancak katılımcı sayısının iki katına çıkmasının uzlaşısıyla karar almayı zorlaştıracağı kesindir. Bu faktör, genişleyen formatta birliğin iç bütünlüğünün zayıflamasını önlemek için birliğin kurumsal temelini yükseltmeye başlamayı daha da önemli hale getirmektedir (Babaev ve Lavrov, 2023: 134-135).

BRICS+5 Genişlemesinin Yaratacağı Fırsat ve Tehditler Çerçevesinde Değerlendirilmesi

a) Fırsatlar

BRICS+5 genişlemesinin yarattığı fırsatlar kapsamında değerlendirilebilecek hususlardan ilki, genişlemenin karşılıklı yatırımları artırma ve iş birliğini derinleştirme olasılığını artırmış olmasıdır. BRICS alanı, genişlemeye paralel şekilde dünyayı çeşitlendirmek ve Batı egemenliğinden uzaklaşarak daha çok yönlü bir senaryoya doğru ilerlemek için bir araç olarak geliştirilebilir. Uzun bir süreç olsa da bu süreçte oluşumun daha da geliştirilip güçlendirileceği düşünülmektedir (Lukyanov, 2023). Tarihi 15. BRICS Zirvesi, Küresel Güney'e yeni bir alternatif kalkınma modeli gösteren ve seçim özgürlüğü sunan bir dönüm noktası haline gelmiştir. BRICS'in genişlemesinin üye ülkeler arasında karşılıklı yatırımların artmasını ve iş birliğinin daha da derinleşmesini sağlaması beklenmektedir (Blinova, 2023).

BRICS+5 genişlemesi neticesinde ortaya çıkan fırsatlar arasında değerlendirilebilecek bir diğer husus, genişlemenin BRICS bloğunu daha cazip bir kurum haline getirecek olmasıdır. BRICS'in BRICS+5 formatına genişletilmesi ve bunun için yol gösterici ilke, standart ve prosedürlerin benimsenmesi, BRICS'i geliştirmekte olan dünyada fikir birliği oluşturma ve diyalog için daha cazip bir kurum haline getirmiştir. BRICS'in genişlemesi, yeni bir dünya düzeni değilse bile, gelişmiş azınlığa karşı geliştirmekte olan çoğunluğun daha sempatik olduğu alternatif bir dünya düzeni girişimidir (Suri ve Tripathi, 2023). Bu genişleme, BRICS için yeni bir dönüşüm, iyileştirme ve kalkınma evresi açmaktadır. Üye sayısındaki artışın BRICS'e daha fazla "ekonomik ağırlık" kazandırmasının yanında siyasi, askeri ve teknolojik açıdan da grubun genel ağırlığını arttıracakları düşünülmektedir (CICIR Research Group, 2023: 2-3).

BRICS+5 genişlemesinin ortaya çıkardığı fırsatlar arasında sayılabilecek hususlardan bir diğeri ise genişlemenin üye ülkelere ortaklıklarını çeşitlendirmeleri için daha fazla fırsat yaratıyor oluşudur. Genişletilmiş BRICS, özellikle teknoloji transferinin sağlanması, uzay araştırmalarının ilerletilmesi ve BRICS'in kurduğu YKB'nin güçlendirilmesi açısından üyelerine ortaklıklarını çeşitlendirmeleri için daha fazla fırsat sunmaktadır. Aynı zamanda dünyanın en büyük on petrol üreticisinden altısının yer aldığı genişlemiş BRICS'in, grubun küresel enerjiyi etkilemesi için daha büyük bir fırsat yarattığını da söylemek mümkündür (Darnal, 2023).

Genişleme neticesinde ortaya çıkan fırsatlar kapsamında ele alınacak bir diğer husus ise genişlemenin Küresel Güney'in

ihtiyaçları için daha katılımcı ve çok taraflı iş birliği modeli ortaya çıkarmış olmasıdır. Yeni üyeler, daha adil bir küresel yönetim sisteminin savunulmasına, BM Güvenlik Konseyi'nde reform yapılmasına ve Küresel Güney'in etkisinin artırılmasına seslerini katacaklardır (Gruzd ve Carvalho, 2023). Genişlemeyle birlikte niceliksel anlamda BRICS'in mevcut çok boyutlu iş birliği mekanizmalarının önemli ölçüde genişleyeceği, niteliksel olarak ise yeni üyelerin katılımının BRICS iş birliğine yeni talepler, yeni kaynaklar ve yeni bir canlılık getireceği öngörülmektedir. BRICS iş birliği için yeni alanlar açacak olan genişleme, grubun iş birliği alanını ve derinliğini artırarak, küresel sorunların ele alınması için küresel girişimler önermede grubu daha güçlü bir konuma taşıyacaktır (CICIR Research Group, 2023: 3).

Genişlemenin yarattığı fırsatlar bağlamında ele alınabilecek diğer bir önemli husus da BRICS'in daha önemli bir uluslararası ağ haline dönüşebilmesine imkân sunmuş olmasıdır. BRICS genişlemesi, dünyanın geleneksel Batı (Avrupa-ABD) ve Doğu (Rusya-Çin) ile zengin Kuzey ve yükselen Küresel Güney arasında bölünmesindeki değişimi pekiştirmektedir (Kugiel, 2023: 2). Grubun öncelikleri arasında enerji kullanımının rasyonelleştirilmesi, iklim değişikliğiyle mücadele ve doğal afet risklerinin azaltılması gibi ortak krizlerin çözümü için uluslararası iş birliğinin etkinleştirilmesi yer almaktadır. Aynı zamanda genişletilmiş BRICS, bilim, eğitim, temel araştırma ve teknolojik gelişme alanlarında iş birliğini arttırmayı hedeflemektedir (Sadek, 2023). Söz konusu hedeflere ulaşmada yıllık zirvelerin yanı sıra daha önemli bir uluslararası ağ haline dönüşmeyi gerekli gören BRICS+5 oluşumu, dışişleri ve diğer bakanlar düzeyinde daha düzenli toplantılar organize etmeyi, bir gençlik zirvesi ve daha fazla akademik ve üniversite bağlantısı gerçekleştirmeyi planlamaktadır (Shea, 2023).

BRICS+5 genişlemesinin ortaya çıkardığı fırsatlar çerçevesinde değerlendirilebilecek bir diğer önemli husus, genişlemeyle beraber BRICS'in bünyesine önemli küresel petrol üreticileri ile gaz ihracatçıları dâhil etmesinin BRICS'in ekonomik prestijini artıracak olmasıdır. Genişleme sonrası BRICS bloğu; Süveyş Kanalı, Hürmüz Boğazı ve Bab-al Mandab Boğazı gibi önemli ticari geçiş noktalarının yakınındaki büyük küresel petrol üreticilerini bünyesine katan bir grup olarak konumlanmıştır. Genişleyen blok artık küresel petrol üretim ve tüketiminin üçte birinden fazlasını oluşturmaktadır (Papa ve Chaturvedi, 2023: 23). Dünyanın en büyük petrol ve gaz ihracatçılarından ikisi olan Suudi Arabistan ve Birleşik Arap

Emirlikleri, Çin'in enerji ithalatının büyük bir kısmını karşılamaktadır. Aynı zamanda Hindistan, İran ve Rusya hâlihazırda Uluslararası Kuzey-Güney Ulaşım Koridorunu geliştirmektedir. Tüm bunlar BRICS içindeki jeopolitik ve ekonomik gündemlerin giderek daha uyumlu hale geldiğini göstermektedir (Gruzd ve Carvalho, 2023).

Genişleyen BRICS'in karşılaşacağı fırsatlar bağlamında değerlendirilebilecek hususlardan bir diğeri de genişlemeyle beraber BRICS'in küresel barışa katkıda bulunabilme ihtimalinin artmış olmasıdır. BRICS+5 oluşumu, BM Güvenlik Konseyi'nin iki daimi üyesi olan Çin ve Rusya'nın yanı sıra Hindistan, Güney Afrika, Suudi Arabistan, İran ve Mısır gibi bölgesel güçleri de içermekte olup küresel siyasette önemli bir ağırlığa ve statüye sahiptir. BRICS kendi içinde sadece bir ekonomik iş birliği platformu değil, aynı zamanda siyasi ve güvenlik iş birliği ve koordinasyon platformudur. BRICS ülkeleri arasındaki karşılıklı saygı, anlayış ve barış içinde bir arada yaşama olgusu, dünya nüfusunun neredeyse yarısının şiddet içeren çatışmalardan uzak olduğu anlamına gelmekte ve bu da küresel barışa önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Genişleyen BRICS, BRICS+ aracılığıyla dünya çapındaki bölgesel çatışmalara aktif bir şekilde arabuluculuk yapabilir, dünyanın yükselen ve gelişmekte olan ülkeleri arasında fikir birliği oluşturabilir, küresel yönetişime katılabilir ve küresel sorunların çözümünü teşvik edebilir (CICIR Research Group, 2023: 11).

BRICS'in BRICS+5 formatına dönüşmesinin, BRICS grubunun ekonomik, siyasi ve uluslararası etkisini artıracak potansiyeli taşıyor olması da genişlemenin taşıdığı bir diğer fırsatı oluşturmaktadır. Genişleme, BRICS iş birliğinin açıklığını, kapsayıcılığını ve çekiciliğini vurgulamakla birlikte BRICS mekanizmasını daha aktif şekilde harekete geçirebilecek ve uluslararası etkisini arttırabilecek potansiyeli ortaya çıkarmıştır (CICIR Research Report, 2023: 6). Diğer bir ifadeyle; BRICS üyelerinin artması, grubun ekonomik ve siyasi potansiyelini ve bunun sonucunda uluslararası etkisini güçlendirmekle doğru orantılı olarak görülmektedir. Genişlemeyle birlikte grubun nüfusu 412 milyon kişi ve GSYH'si ise 3,2 trilyon dolar artacaktır. Bu da genişleyen grubun küresel ekonomideki payının %29'a yükselmesi anlamına gelmektedir (Kugiel, 2023: 2). Aynı zamanda genişlemeyle birlikte mal ticaretinin toplam değerinin %18'den %21'e çıkacağı dikkat çekmektedir. Dolayısıyla BRICS'in ekonomi, ticaret, finans, kaynaklar ve enerji alanlarındaki gücü genişlemeyle daha da artacaktır (CICIR Research Report, 2023:

7). Böyle bir ortamda G7 ve NATO gibi Batılı ittifakların BRICS'i artık bir kenara itemeyecek olması önemli bir noktadır. Genişlemenin ardından BRICS üyeleri, şimdiye kadar Batılı ülkelerin hâkimiyetinde olan küresel düzenin şekillenmesine giderek daha fazla katkıda bulunacaklardır (FAIR, 2023).

Genişleme neticesinde karşılaşılabilecek fırsatlar kapsamında ele alınabilecek hususların sonuncusu ise BRICS+5 genişlemesinin küresel ekonomide ABD dolarına bağımlılığın azaltılmasına zemin hazırlamasıdır. BRICS'e özellikle üç petrol ülkesinin (Suudi Arabistan, BAE ve İran) katılması, blok içi akışların dolarsızlaştırılması yönündeki kararlılığın arttığına işaret etmektedir. Genişleyen blok artık küresel petrol üretim ve tüketiminin üçte birinden fazlasını oluşturmaktadır. Söz konusu durum ise enerji ödemelerinin yerel para birimleriyle yapılması olasılığını güçlendirmekte ve dolayısıyla grubun ABD dolarına olan bağımlılığını azaltma konusunda bir fırsat sunmaktadır (Papa ve Chaturvedi, 2023: 23).

b) Tehditler

BRICS+5 genişlemesiyle karşılaşılabilecek tehditler bağlamında ele alınacak ilk husus, genişlemenin etkisiyle BRICS'in konsensüse dayalı karar alma sürecinin politika yapımını zorlaştıracak olmasıdır. Hâlihazırda BRICS, tüm üye ülkelerin oybirliğiyle mutabakatını gerektiren bir karar alma süreciyle işlemektedir. Bu model, tüm üyelerin çıkarlarının her zaman aynı doğrultuda olmaması nedeniyle zorluklarla karşılaşmıştır. Karar alma modelinde bir revizyona gidilmediği takdirde, BRICS'in genişlemesiyle birlikte kritik konularda uzlaşmaya varma güçlüğüne daha da artacağı düşünülmektedir (FAIR, 2023).

BRICS+5 genişlemesiyle karşılaşılabilecek tehditler arasında ele alınacak hususlardan biri de grup üyeleri arasındaki anlaşmazlıklara yenilerinin eklenecek olmasıdır. Küresel Güney'de ekonomik kalkınmayı arttırma hedefinde birleşen grup, zaten genişleme öncesinde dahi aşırı siyasi heterojenlikle karakterize edilmekte, hatta bazı üyeler birbirleriyle açık bir çatışma içinde bulunmaktadır – (sadece ekonomik rakipler değil aynı zamanda somut toprak anlaşmazlıkları içinde olan Çin ve Hindistan arasında olduğu gibi) (Carvalho, 2023). BRICS genişlemesi hâlihazırda grupta var olan anlaşmazlıklara yenilerini ekleyerek, bloğu daha karmaşık bir yapıya dönüştürecektir. Mısır ve Etiyopya, Nil Nehri'nin yönetimi

konusunda anlaşmazlık yaşamaya devam ederken, Çin'in arabuluculuğunda varılan bir anlaşma gerilimi azaltmış olsa da Suudi Arabistan ve İran Orta Doğu'da bölgesel hâkimiyet için tarihi rakipler olmayı sürdürmektedir (Gruzd ve Carvalho, 2023).

BRICS'te temsil edilen çok çeşitli çıkar, değer ve siyasi sistemler tek bir jeopolitik varlık altında toplanamayacak kadar karmaşıktır. Dolayısıyla BRICS'in hala net siyasi ortak çıkar ve hedeflere sahip homojen bir grup oluşturmaktan uzak olduğunu söylemek mümkündür (Carvalho, 2023). BRICS'in ABD liderliğindeki küresel hiyerarşiye meydan okuyabilmesi için öncelikle kendi içindeki anlaşmazlıkların üstesinden gelmesi gerekmektedir (Adler, 2023).

Genişleme neticesinde karşılaşılabilecek tehditler arasında değerlendirilebilecek bir diğer husus ise, Küresel Güney'de liderlik arayışı içerisinde olan Hindistan ve Çin arasındaki rekabetin derinleşme olasılığıdır (Gruzd ve Carvalho, 2023). 15. BRICS Zirvesi'nin öne çıkan konularından biri, BRICS üyeleri arasında rekabet halindeki çıkarları vurgulayan Küresel Güney'de devam eden liderlik arayışıdır. Bu rekabet Çin ve Hindistan arasında dikkat çekmektedir. Örgütün demokrasileri olan Hindistan, Brezilya ve bir dereceye kadar da Güney Afrika, BRICS'in genişlemesinin Çin'i cesaretlendireceğine ve Küresel Güney'deki varlığını pekiştireceğine inanmaktadır. Gerçekten de bu genişleme Pekin'in, Çin hükümetinin alternatif kapsayıcı çok taraflı kurumlar oluşturabilecek Küresel Kalkınma Girişimi gibi projelerini ilerletmeye yönelik küresel çabalarını kurumsallaştırabilecektir.

BRICS'in yörüngesi giderek Çin ve Hindistan'ın grup içindeki ve daha geniş anlamda Küresel Güney'deki etkinliklerini nasıl algıladıklarıyla ilgili hale gelmektedir. Bu durum, BRICS Zirvesi'nden iki hafta sonra Hindistan'ın Dönem Başkanlığı'nda düzenlenen G20 Zirvesi'nde Yeni Delhi'nin, Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi'ne karşı bir program olarak görülen Hindistan Orta Doğu Avrupa Ekonomik Koridoru'nu başlatmasıyla ortaya çıkmıştır. BRICS'teki bu gidişat Hindistan'ın BRICS'te bir demokratik alt grup olarak Hindistan-Brezilya-Güney Afrika bileşenini yeniden canlandırma arayışına girmesine de yol açmıştır. Bu çaba aynı zamanda Modi hükümetinin Çin'in Küresel Güney'deki hâkimiyetine meydan okumak için Batı ile stratejik uyum ve ortak çıkarları kullanmasına da işaret etmektedir (Naidu, 2023).

BRICS genişlemesi sonucunda karşılaşılabilecek tehditler çerçevesinde ele alınacak hususlardan biri de genişlemenin BRICS grubunun geleceğine ilişkin bir dizi belirsizliği gündeme getirmiş olmasıdır. BRICS+5 grubu, nüfus, ekonomi ve coğrafi alan bakımından dünyanın en büyük ülkelerini içerdiğinden çok çeşitli ve çok boyutludur. Aynı zamanda grup, genişlemeyle beraber kültür, ekonomi ve kalkınma alanlarında önemli farklılıklara sahip ülkeleri içeren bir yapıya bürünmüştür. Dolayısıyla bu çeşitliliğin pek çok belirsizliği de beraberinde getirdiğini söylemek mümkündür (Sadek, 2023).

Genişleme bir yandan BRICS'in uluslararası siyasetteki tanınırlığını ve ağırlığını pekiştirirken, diğer yandan da grubu uyum ve kurumsallaşma açısından zorlamaktadır. Grubun siyasi ağırlığını somut eylemlere dönüştürüp dönüştüremeyeceği, G7'nin karşıtı olarak algılanıp algılanmayacağı, yeni üyelerini nasıl ve hangi kriterlere göre kabul edeceği ve gayri resmi bir grup olarak mı kalacağı yoksa kurallar ve normlar mı benimseyeceği akademi dünyasının genişleme sonrası daha derinlemesine incelemesi gereken çeşitli belirsizliklerden sadece birkaçıdır (Daldegan, 2023: 3).

Genişlemeyle karşılaşılabilecek tehditler kapsamında değerlendirilebilecek bir diğer önemli husus da genişleme neticesinde bloğa dâhil olan yeni üyelerin demokrasi ve insan hakları sicillerinin zayıf olması dolayısıyla BRICS'in anti-demokratik bir çizgide ilerlediği eleştirisinin gündeme gelecek olmasıdır. Özellikle Suudi Arabistan ve İran'ın katılımı BRICS için siyasi açıdan bir dizi zorluk teşkil etmektedir. Her iki ülke de demokratik olmayan ülkelerdir; Suudi Arabistan bir monarşi, İran ise ömür boyu dini bir liderin devlet başkanı olduğu teokratik bir cumhuriyettir. Batı'dan göreceli bir sempati gören Suudi Arabistan'ın aksine İran'ın ABD ile diplomatik ilişkileri on yıllardır kesiktir ve ülkeye düzenli olarak yaptırımlar uygulanmaktadır. Söz konusu yeni üyelerin BRICS'e katılması, BRICS'in G7'ye ve liberal uluslararası düzene karşı bir denge unsuru olduğu tartışmasını gündeme getirmektedir (Daldegan, 2023: 2).

BRICS+5 genişlemesiyle karşılaşılabilecek tehditler kapsamında ele alınabilecek bir diğer husus ise genişlemeyle birlikte ABD müttefikleri ve muhaliflerinin bloğa dâhil oluşunun iş birliğini derinleştirme çabalarını boşa çıkarabilme ihtimalidir. Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan gibi ABD müttefiklerinin yanı sıra ABD'ye karşı kararsız veya muhalif ülkelerin de gruba dâhil olması, üye ülkeler arasındaki iş birliğini

derinleştirme çabalarını boşa çıkarabilir. Üyelerin BRICS'in çok kutuplu bir dünya düzeninde çıkarlarını geliştirmek isteyen yükselen ekonomilerden oluşan bir blok mu olacağına yoksa Çin ve Rusya tarafından tercih edilen daha açık bir şekilde Batı karşıtı bir yönelim mi benimseyeceğine karar vermeleri gerekecektir (Ng Jin Chuan, 2023).

Genişlemenin neticesinde karşılaşılması olası tehditler arasında değerlendirilebilecek bir başka önemli husus, BRICS+5 genişlemesinin Batılı çevrelerin farklı ve olumsuz yorumlamalarını yeniden gündeme getirecek olmasıdır. Grubun kurulduğu 2009 yılından beri Batı'daki söylem, BRICS'in Çin'e boyun eğen ve Batı karşıtı bir gündemle hareket eden bir blok olduğudur. BRICS+5 genişlemesi, BRICS'in oluşumundan bu yana grubu farklı ve tepkisel değerlendirmeye müsait olan Batı'nın düşüncelerini daha da perçinlemiştir (Adler, 2023). Bu durumun temel nedeni oluşuma İran'ın dâhil olmasıdır. İran'ın katılımı ve dolayısıyla bloğu Batı'ya yönelik eleştirilerinde daha iddialı ve sesli hale getirecek olması, sistemin Batı'nın gözünde geleneksel olarak "kabul edilebilir" ortakların ötesinde bir yere doğru gittiği algısı yaratmaktadır (Suri ve Tripathi, 2023; Gruzd ve Carvalho, 2023).

Ancak BRICS+5, ABD liderliğindeki modeli aktif bir şekilde yok etmeye çalışmak yerine uluslara paralel bir dizi ekonomik ve diplomatik seçenek sunmayı amaçlamaktadır. Küresel siyasetin bu kadar bölünmüş olduğu bir dönemde bu fikri kavramak özellikle Batı'da zor olabilir (Adler, 2023). Fakat genişleme, Batı karşıtı yeni bir ittifakın yaratılması anlamına gelmemektedir, zira birçok üye (Hindistan, Brezilya, Suudi Arabistan vb.) Batı ile iyi ilişkilerini sürdürmek istemektedir. Ayrıca üyeler arasındaki gerilimler ve Çin'in gruptaki hâkimiyetinden duyulan korkular nedeniyle, diğer BRICS üyeleri ABD'nin liderliğindeki bir uluslararası düzenin yerine Çin'in hâkim olduğu bir düzen getirmek istememektedir (Kugiel, 2023: 2).

Genişlemenin yarattığı tehditler bağlamında ele alınabilecek son husus ise, genişlemeyle birlikte küresel kalkınmada ivme sağlanıp sağlanmayacağı konusunun belirsizlikle dolu olmasıdır. BRICS+5 grubu, Küresel Güney için ayırt edici bir vizyon ortaya koyamaz ve kalkınmada ilerlemeyi hızlandıramazsa, geçerliliğini korumakta ve anlamlı bir politika etkisi elde etmekte zorluklarla karşılaşabilir. Bu durumda grup ya çıkmaza girmiş çok taraflı bir sistemde hantal bir siyasi koalisyon ya da alternatif ve dönüşümsel fikirler tasarlayıp

ölçeklendirmekten aciz, küreselleşmenin sesli bir eleştirmeni olan yeni bir küreselleşme karşıtı hareket olma riskiyle karşı karşıya kalacaktır (Papa ve Chaturvedi, 2023: 25).

Sonuç

Ağustos 2023'te Güney Afrika'da düzenlenen 15. BRICS zirvesinin sonuçlanmasının ardından BRICS, altı ülkenin (Arjantin, Mısır, Etiyopya, İran, Suudi Arabistan ve BAE) 2024 yılı başından itibaren gruba katılmaya davet edildiğini açıklamıştır. Arjantin'in yeni Devlet Başkanı Javier Milei'nin, selefinin desteklediği BRICS'e katılmayı reddetmesi üzerine BRICS genişlemesi yalnızca beş üyenin katılımıyla gerçekleşmiştir. Coğrafi, ekonomik ve siyasi pek çok farklılığa rağmen, bloğa dâhil olan üyeler arasında bazı benzerlikler de mevcuttur. Bu benzerliklerden en dikkat çekenini, katılan üyelerin hepsinin önemli bölgesel güçler olmasıdır. BRICS+5 genişlemesinin ardından bloğun önemine ve gelecekteki yönüne ilişkin çeşitli görüşler ortaya konmuştur. BRICS bloğunun genişlemeyle birlikte nasıl bir yapıya evrileceği hususundaki tartışmalar hem uluslararası ilişkilerin hem de Küresel Güney'in yönünü açıklamada önemlidir. Bu çalışmada BRICS+5 genişlemesini örgüte bakan yönüyle yorumlamayı amaçlayan tartışma ve analizlere daha fazla ihtiyaç duyulmasına binaen, genişleme neticesinde karşılaşılabilecek fırsat ve tehditler ele alınmıştır.

Bu çalışma özelinde BRICS+5 genişlemesinin yaratacağı fırsat ve tehditlere ilişkin yapılan değerlendirme çerçevesinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılabilir:

- Genişlemeyle beraber karşılıklı yatırımların artma, iş birliğinin derinleşme olasılığının ve BRICS'in küresel barışa katkıda bulunabilme ihtimalinin artmış olması genişlemenin ortaya çıkardığı önemli fırsatlar çerçevesinde ele alınabilir.
- Aynı zamanda genişletilmiş BRICS'in, özellikle teknoloji transferinin sağlanması, uzay araştırmalarının ilerletilmesi ve bloğun kurduğu YKB'nin güçlendirilmesi açısından üyelerine ortaklıklarını çeşitlendirmeleri için daha fazla imkân sunması da yine genişlemenin yarattığı fırsatlar bağlamında değerlendirilebilir.
- BRICS genişlemesinin dünyanın geleneksel Batı ve Doğu ile zengin Kuzey ve yükselen Küresel Güney arasında

bölünmesindeki değişimi pekiştirerek BRICS'in daha önemli bir uluslararası ağ haline dönüşebilmesine imkân vermiş olması da genişlemenin yarattığı fırsatlar arasında sayılabilir.

- Genişlemenin özellikle enerji ticaretinde ABD dolarına bağımlılığın azaltılması konusunda bir fırsat ortamı yaratmasının da bloğun BRICS+5 formatına dönüşümünün taşıdığı fırsatlardan biri olduğunu söylemek mümkündür.
- BRICS+5 genişlemesiyle ortaya çıkan fırsatlar arasında genişlemenin BRICS grubunu daha cazip bir kurum haline getirecek olması ve blok için yeni bir dönüşüm, iyileştirme ve kalkınma evresi açması da yer almaktadır.
- Genişlemenin, Küresel Güney'in ihtiyaçları için daha katılımcı ve çok taraflı iş birliği modeli ortaya çıkarması da fırsatlar arasında sayılabilir.
- Genişlemeyle birlikte BRICS'in, Süveyş Kanalı, Hürmüz Boğazı ve Bab-al Mandab Boğazı gibi önemli ticari geçiş noktalarının yakınındaki büyük küresel petrol üreticilerinin örgüt bünyesine katılması da bir başka fırsat olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda genişleme neticesinde ortaya çıkan fırsatlar arasında grubun ekonomik, siyasi ve uluslararası etkisini artıracak potansiyeli taşımamasını da saymak mümkündür.
- BRICS+5 genişlemesinin taşıdığı fırsatlara ek olarak, Birliğin çeşitli alanlarda birtakım tehditler barındırdığını da söylemek mümkündür. Örneğin genişlemenin etkisiyle BRICS'in konsensüse dayalı karar alma sürecinin, politika yapımını zorlaştıracak olması örgüte bakan yönüyle bir tehdit olarak değerlendirilebilir.
- BRICS genişlemesinin hâlihazırda grupta var olan anlaşmazlıklara yenilerini ekleyerek, bloğu daha karmaşık bir yapıya dönüştürebilecek olması da karşılaşılabilecek tehditler bağlamında ele alınabilir.
- Genişlemenin BRICS grubunun geleceğine ilişkin kurumsal yapı, ideolojik yaklaşım ve eylemsellik bağlamında bir dizi belirsizliği gündeme getirmiş olması da bir başka tehdit olarak belirmektedir.
- Aynı zamanda Küresel Güney'de liderlik arayışı içerisinde olan Hindistan ve Çin arasındaki mevcut rekabetin genişlemeyle beraber derinleşme olasılığı da bloğun istikrarı ve işleyişi açısından başka bir tehdit olarak karşımıza çıkmaktadır.

- Genişlemeyle karşılaşılan tehditler bağlamında ele alınabilecek hususlardan biri de bloğa dâhil olan yeni üyelerin, özellikle Suudi Arabistan ve İran'ın demokrasi ve insan hakları sicillerinin zayıf olması dolayısıyla BRICS'in anti-demokratik bir çizgide ilerlediği eleştirisinin gündeme gelecek olmasıdır.
- Genişlemenin BRICS açısından tehdit unsuru oluşturabileceği bir başka husus, genişlemeyle birlikte ABD müttefikleri ve muhaliflerinin bloğa dâhil oluşunun örgüt içinde iş birliğini derinleştirme çabalarını boşa çıkarabilme ihtimalidir.
- İran'ın katılımı, sistemin Batı'nın gözünde "kabul edilebilir" ortakların ötesinde bir yere doğru gittiği algısı yarattığından, Batılı çevrelerin farklı ve olumsuz yorumlamalarını yeniden gündeme getirecek olması da genişlemenin yol açtığı bir başka tehdit olarak görülebilir.
- Son olarak yeni üyeli bloğun Küresel Güney için ayırt edici bir vizyon ortaya koyup koyamayacağı ve küresel kalkınmada ivme sağlanıp sağlanmayacağı konusunda belirsizlik yaratmış olması da genişlemenin ortaya çıkardığı tehditler bağlamında değerlendirilebilir.

BRICS+5 genişlemesinin getirdiği tehdit ve fırsatların BRICS'in uyumunu ve etkinliğini sınavacağı ortadadır. 2024 itibarıyla beş üyenin nihai katılımıyla genişleyen örgütün küresel yönetişimi yeniden şekillendirmede, bloğu kurumsallaştırmada, Küresel Güney'in temsilcisi olma misyonunu üstlenmede ve iş birliğini derinleştirmede güvenilir bir güç olarak kalabilmesi, farklı üyeleri arasında uzlaşma sağlama kapasitesine bağlı olacaktır. Diğer bir ifadeyle, BRICS+5 bloğu pek çok açıdan farklılıklarla bezenmiş ülkeleri, örgütün sahip olduğu amaç ve hedefler doğrultusunda uzlaştırdığı sürece uluslararası sistemde güçlü bir örgüt olarak varlık gösterebilecek ve Batı egemenliğindeki küresel kurumların etkisini dengeleyecek güce sahip olabilecektir.

Kaynakça

- Adler, N. (2023). Can BRICS create a new world order?. Erişim: <https://www.aljazeera.com/features/2023/8/22/can-brics-create-a-new-world-order>.
- Arapova, E. & Lissovolik, Y. (2022). “BRICS: The Global South Responds to New Challenges (In the Context of China’s BRICS Chairmanship)”. Valdai Papers, No. 118. Valdai Discussion Club.
- Arruda, P. & Slingsby, A. K. (2014). Digesting the Alphabet Soup: A Comparative Institutional History of IBSA and BRICS, International Policy Centre for Inclusive Growth, No. 43.
- Babaev, K. V. & Lavrov, S.V. (2023). In Scope and Depth: Ways to Strengthen BRICS’ Institutional Framework. *Russia in Global Affairs*, 21(4), 124-137.
- Battal, T. & Akan, E. (2019). BRICS Ülkeleri ile Türkiye’nin Performans ve Potansiyel Kriterleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Beykoz Akademi Dergisi*, 7(1), 1-35.
- Blinova, E. (2023). BRICS Summit 2023: End to Western-Centric World Order?. Erişim: <https://en.sputniknews.africa/20230825/1061612693.html>.
- BRICS India 2021. (2019). Evolution of BRICS. Erişim: <https://brics2021.gov.in/about-brics>.
- BRICS Information Portal. (2023). Why 40+ Countries Want to Join BRICS. Erişim: <https://infobrics.org/post/39185/>.
- Carvalho, L. R. (2023). BRICS: The Global South Challenging the Status Quo. Erişim: <https://globaleurope.eu/globalization/brics-the-global-south-challenging-the-status-quo/>.
- Cattaneo, N., Biziwick M. ve Fryer, D. (2015). The BRICS contingent reserve arrangement and its position in the emerging global financial architecture. *South African Institute of International Affairs (SAIIA). Policy Insights* 10.
- Chen, J. (2023). BRICS: Acronym for Brazil, Russia, India, China, and South Africa. Erişim: <https://www.investopedia.com/terms/b/brics.asp>.
- Cherian, J. (1999). The Primakov Visit, *Frontline*, 16(1), 2-15.
- CICIR Research Group. (2023). BRICS Summit in South Africa: New Era, New BRICS, New Mission. CICIR Report.

- Cooper, A. F. (2016). *The BRICS: A very short introduction*. Oxford University Press.
- Daily Investor. (2023). A short history of BRICS summits from 2001 to 2023. Erişim: <https://dailyinvestor.com/world/25983/a-short-history-of-brics-summits-from-2001-to-2023/>.
- Daldegan, W. (2023). Opinion – The Expansion of BRICS: Challenges and Uncertainties. Erişim: <https://www.e-ir.info/2023/08/29/opinion-the-expansion-of-brics-challenges-and-uncertainties/>.
- Darnal, A. (2023). The Future of BRICS: Between Objectives and Challenges Global South Experts Turn the Tables. Erişim: <https://www.stimson.org/2023/the-future-of-brics-between-objectives-and-challenges/>.
- Doğan, S. (2023). Arjantin Devlet Başkanı Milei, BRICS grubundan ıktıklarını bildirdi. Erişim: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/arjantin-devlet-baskani-milei-brics-grubundan-ciktiklarini-bildirdi/3095971>.
- Dongxiao, C. & Shua, F. (2016). The Russia-India-China Trio in the Changing International System, *China Quarterly of International Strategic Studies*, 2(4), 431-447.
- EFSAS (European Foundation for South Asian Studies). (2023). *The BRICS | Origins, Evolution & 2023 Expansion*. EFSAS Study Paper. No. 9.
- FAIR. (2023). *Understanding BRICS Expansion [2023]: Opportunities & Challenges*. Erişim: <https://fairbd.net/brics-expansion/>.
- Gruzd, S. & ve Carvalho, G. (2023). The Quest for Global Influence. Erişim: <https://www.cfr.org/councilofcouncils/global-memos/brics-summit-2023-seeking-alternate-world-order>.
- Güvendik, M. Ö. (2023). South Africa to host 15th BRICS summit. Erişim: <https://www.aa.com.tr/en/politics/south-africa-to-host-15th-brics-summit/2973255>.
- Hurrell, A. (2006). Hegemony, liberalism and global order: what space for would-be great powers?. *International Affairs*, 82(1), 1-19.

- Jha, P. (2022). A brief history of the BRICS. Erişim: <https://www.dandc.eu/en/article/why-brazil-russia-india-china-and-south-africa-group-are-no-real-counterweight-us-led-g7>.
- Kenny, M. (2023). BRICS Intergovernmental Organization. Erişim: <https://www.britannica.com/topic/BRICS>.
- Kugiel, P. (2023). South Africa BRICS Summit Amplifies the Voice of the Global South. PISM Spotlight. No. 35.
- Kumar, P. (2023). 15th BRICS Summit: Key Takeaways and Their Relevance, *The Round Table*, 112(5), 549-550.
- Library of Congress. (2023). BRICS: Sources of Information. Erişim: <https://guides.loc.gov/brics>.
- Lukyanov, F. (2023). The BRICS Is Not an Anti-Western Association Per Se. Erişim: <https://www.cfr.org/councilofcouncils/global-memos/brics-summit-2023-seeking-alternate-world-order>.
- Mancheri, N. A. & Shantanu S. (2011). IBSA vs BRIC: China and India Courting Africa. *East Asia Forum*.
- Naidu, S. (2023). The BRICS: China and India's Quest for Leadership. Erişim: <https://www.stimson.org/2023/the-future-of-brics-between-objectives-and-challenges/>.
- Ng Jin Chuan, J. (2023). Expansion Will Test the BRICS' Cohesion and Effectiveness. Erişim: <https://www.cfr.org/councilofcouncils/global-memos/brics-summit-2023-seeking-alternate-world-order>.
- O'Neill, J. (2001). *Building Better Global Economic BRICs*, Vol. 66. New York: Goldman Sachs.
- Papa, M. & Chaturvedi, R. S. (2023). BRICS and questions about the global order. *East Asia Forum Quarterly*, 15(4), 21-25.
- Patnaik, K. A. (2023). *Evolution of BRICS: History and Politics*. R. Kumar, M. K. Mehra, G. V. Raman & M. Sundriyal (Ed.). *Locating BRICS in the Global Order: Perspectives from the Global South* (s. 36-52). New York: Routledge.
- Sadek, H. (2023). Challenges facing BRICS. Erişim: <https://www.zawya.com/en/opinion/economic-insights/challenges-facing-brics-ht67tc5a>.
- SDG Knowledge Hub. (2023). BRICS Countries Expand Partnership for Sustainable Development. Erişim:

<https://sdg.iisd.org/news/brics-countries-expand-partnership-for-sustainable-development/>.

Shea, J. (2023). The BRICS are back, but for what purpose?.

Erişim:

<https://www.friendsofeurope.org/insights/critical-thinking-the-brics-are-back-but-for-what-purpose/>.

Stuenkel, O. (2020). The BRICS and the Future of Global Order. London: Lexington Books.

Suri, N. & Tripathi, J. (2023). The World Should Welcome the New Kids on the Bloc. Erişim:

<https://www.cfr.org/councilofcouncils/global-memos/brics-summit-2023-seeking-alternate-world-order>.

Tıraş, H., Türkmen S. & Ağır, H. (2023). Genişleyen BRICS Ülkelerinin Makroekonomik Göstergelerinin Değerlendirilmesi. International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR), 10(102), 3304-3323.

Van der Westhuizen, J. (2023). Where angels would have feared to tread: Reformists, Revisionists and the 2023 BRICS Summit. Occasional Paper. No. 2. Konrad-Adenauer-Stiftung.

Wambo, G. O. K. (2023). Brazil, Russia, China, India, and South Africa (BRICS)–Partnership for Sustainable Development and Inclusive Multilateralism: A new alternative for implementing the 1978 Alma Ata Declaration on primary health care. Journal of Global Health, 13, 1-4.

Zondi, S., Ayodele O. & Duma, S. (2022). Towards Deeper Intra-BRICS Cooperation: An Argument. S. Zondi (Ed.). The Political Economy of Intra-BRICS Cooperation: Challenges and Prospects (s. 1-15). Switzerland: Palgrave Macmillan.

Extended Abstract

BRICS (Brazil, Russia, India, China and South Africa) was conceptualized by Goldman Sachs as an analytical grouping of emerging market countries experiencing strong economic growth and considered it to dominate the world economy by 2050. There has been a long-standing academic and public policy debate about what BRICS is and what it is not since the group began to form in the second half of the 2000s. While some have interpreted it as an anti-Western and especially anti-US grouping, others have questioned what it means beyond an economic concept.

The debate over the group's recent expansion has once again focused attention on the BRICS. Following the conclusion of the 15th BRICS summit in South Africa in August 2023, BRICS announced that six countries (Argentina, Egypt, Ethiopia, Iran, Saudi Arabia, Ethiopia, Iran, Saudi Arabia and the United Arab Emirates [UAE]) were invited to join from the beginning of 2024. After the new President of the Argentine Republic, Javier Milei, refused to join BRICS, which was supported by his predecessor, the BRICS expansion was accomplished with the participation of only five members.

Despite the many geographical, economic and political differences, there are some similarities among the members of the bloc. The most striking of these similarities is that all the members are important regional powers. In the aftermath of the BRICS+5 expansion, there have been various views on the importance and future direction of the bloc.

This study aims to examine the structure of the organization, which decided to expand at the 2023 Johannesburg Summit and evolved into the BRICS+5 format with the inclusion of new members, within the framework of SWOT analysis. Within the framework of the SWOT analysis of the BRICS+5 enlargement in this study, the following assessments can be made:

The strengths of the BRICS+5 enlargement are, first, that it has made the BRICS group a more attractive institution and opened a new phase of transformation, upgrading and development for the bloc. The strengths of the enlargement include the fact that it has created a more participatory and multilateral model of cooperation for the needs of the Global South. Another strength of the enlargement is that BRICS has included in major global oil producers near important trade

transit points such as the Suez Canal, the Strait of Hormuz and the Bab-al Mandab Strait. Finally, the expansion also has the potential to increase the group's economic, political and international influence.

The weaknesses of the BRICS+5 expansion are as striking as its strengths. Weaknesses include the fact that the BRICS enlargement has added new conflicts to the existing ones in the group and transformed the bloc into a more complex structure. Another weakness is that the enlargement has created a series of uncertainties about the future of the BRICS grouping in terms of institutional structure, ideological approach and operationalization. The weak democratic and human rights record of the new members of the bloc, especially Saudi Arabia and Iran, can also be counted among the weaknesses of the enlargement. Finally, Iran's accession has created the perception that the system is moving beyond "acceptable" partners in the eyes of the West, which has brought different and negative interpretations of Western circles back to the agenda. This can be seen as another weakness of the enlargement.

Although there are many weaknesses in the evolution of BRICS into the BRICS+5 format, there are also many opportunities. The possibility of increasing mutual investments, deepening cooperation and the possibility of BRICS contributing to global peace can be considered as important opportunities that the enlargement has created. The BRICS enlargement has also reinforced the shift in the traditional division of the world between West and East, the wealthy North and the emerging Global South, allowing BRICS to become a more significant international network. Finally, the enlargement has created an opportunity to reduce the dependence on the US dollar, especially in energy trade. It is one of the opportunities that the transformation of the bloc into the BRICS+5 format carries.

In addition to the opportunities of BRICS+5 enlargement, the bloc also poses a number of threats in various areas. For instance, the consensus-based decision-making process of BRICS will make policy-making more difficult with the effect of enlargement. It can be considered as a threat from the organization's perspective. At the same time, the possibility of deepening the existing rivalry between India and China, which are seeking leadership in the Global South, is another threat to the stability and functioning of the bloc. Another threat to the BRICS is the possibility that the expansion will bring US allies

and opponents into the bloc, which could undermine efforts to deepen cooperation within the organization.

With its many strengths and weaknesses, the challenges and opportunities of BRICS+5 expansion will test the cohesion and effectiveness of BRICS. By 2024, with the eventual accession of five members, the enlarged organization's ability to remain a credible force in reshaping global governance, institutionalizing the bloc, assuming its mission as the representative of the Global South, and deepening cooperation will depend on its capacity to build consensus among its diverse members.

NOVUS ORBIS

Journal of Politics and International Relations | Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
Volume 6 | Cilt 6
Number 2 | Sayı 2
2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

**YENİ BİR DIŞ POLİTİK GİRİŞİM ÖRNEĞİ
OLARAK TÜRKİYE'NİN DENİZAFIRI ÜS
POLİTİKASI UYGULAMALARI: KATAR VE
SOMALİ ÖRNEĞİ**

Gökhan ÖÇALAN*
Gökhan KOÇER**

Makalenin Geliş Tarihi // Received: 13.06.2024
Düzeltilme Tarihi // Revised: 04.12.2024
Yayına Kabul Tarihi // Accepted: 06.12.2024

Öz

Devletlerin, etki kapasitelerini artırmak amacıyla ve güçlerinin bir göstergesi olarak, denizafırı coğrafyalarda varlık göstermeleri, yüzyıllar öncesine uzanan bir geçmişe sahiptir. İlk örnekleri Peloponez Savaşı'na kadar uzanan ve genel itibarıyla sömürgecilik döneminde geliştirilen bu anlayış, 20. yüzyılda askeri üsler kurmak biçiminde somutlaşmış ve yaygınlık kazanmıştır. Bugün küresel büyük güçlerin yanı sıra orta büyüklükte bölgesel güç bazı devletler de üs politikaları geliştirmekte ve denizafırı üs faaliyetlerine önem vermektedirler. Üs politikası geliştirmek ve denizafırı üs kurmak, Soğuk Savaş sonrasında değişen uluslararası ilişkiler ortamında, orta büyüklükte bölgesel bir güç olan Türkiye'nin de dış politika ve ulusal güvenlik uygulamalarından birisi olmuştur. Türkiye,

* Sorumlu Yazar, Doktora Öğrencisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı. ORCID: 0009-0006-0406-8514, g.ocalan89@gmail.com

** Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. ORCID:0000-0003-1974-5013, g.kocer@ktu.edu.tr

öncelikle ulusal güvenliğinin gereği olarak üs politikası geliştirmek zorunda kalmış, bu zorunluluk daha sonra denizaşırı üs sahibi olmak yönünde ve biçiminde bir tercihe dönüşmüştür. Irak ve Suriye'de terörle mücadele harekâtı kapsamında üsler oluşturan Türkiye'nin denizaşırı üs sahibi olma konusundaki ilk deneyimi Katar'da kurduğu üs olmuştur. Akabinde Somali, Libya ve Azerbaycan'da üsler kuran Türkiye, bugün, dünyada üs politikasına ve denizaşırı üslere sahip ülkeler arasında yer almaktadır. Türkiye, Katar ve Somali'de sahip olduğu denizaşırı üslerle, kısa bir sürede üs sahibi olma konusunda önemli deneyimler kazanmıştır. Türkiye'nin üs politikası izlemesi ve denizaşırı üs sahibi olması, doğal olarak ulusal güvenliğini ve dış politikasını etkilemiş, bu durumun bölgesel ve küresel gelişmeler bağlamında yansımaları da söz konusu olmuştur. Bu kapsamda ele alınacak bu çalışma ile Türkiye'nin üs politikasının genel olarak hangi amaca yönelik olduğu ve ne gibi farklılıklar içerdiği soruları üzerinden Katar ve Somali'ye yönelik üs faaliyetleri incelenecek, bu politikanın dış politik anlamda yaygın etkisi tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu doğrultuda ilk olarak, üs kavramı ve tarihsel süreç hakkında bilgi verilerek, takip eden bölümlerde Türkiye'nin üs politikasına yönelik uygulamalarından ve bunun politik yansımalarından bahsedilecektir. Nihai olarak, elde edilen veriler neticesinde yeni bir dış politik girişim örneği olarak Türkiye'nin üs politikasına yönelik çıkarımlarda bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Üs Politikası, Denizaşırı Üs, Katar, Somali, Türk Silahlı Kuvvetleri.

TÜRKİYE'S OVERSEAS BASE POLICY PRACTICES AS AN EXAMPLE OF A NEW FOREIGN POLICY INITIATIVE: THE CASE OF QATAR AND SOMALIA

Abstract

To enhance their influence and as a manifestation of their power, states have a long history of establishing a presence in overseas territories. This practice, which can be traced back to the Peloponnesian War and largely developed during the colonial period, materialized in the 20th century through the establishment of military bases, gaining widespread prevalence. Today, not only global superpowers but also medium-sized

regional powers are developing base policies and emphasizing overseas base activities. Developing base policies and establishing overseas bases have become part of Türkiye's foreign policy and national security practices in the evolving international relations environment post-Cold War as a medium-sized regional power. Türkiye has been compelled to develop a base policy primarily due to national security requirements, which later turned into a preference towards owning overseas bases. Türkiye's first experience with owning overseas bases was establishing a base in Qatar as part of counter-terrorism operations in Iraq and Syria. Subsequently establishing bases in Somalia, Libya, and Azerbaijan, Türkiye now stands among countries with base policies and overseas bases worldwide. Through its overseas bases in Qatar and Somalia, Türkiye has quickly gained significant experience in becoming a base owner. Türkiye's pursuit of a base policy and ownership of overseas bases have naturally impacted its national security and foreign policy, with regional and global implications in the context of developments. Within this scope, this study will examine Türkiye's base policies in Qatar and Somalia through the questions of what general purpose Türkiye's base policy is aimed at and what differences it contains, and will try to determine the widespread impact of this policy in terms of foreign policy. In this context, firstly, information will be provided about the concept of military bases and their historical background, followed by discussions on Türkiye's basing policy applications and their political implications. Finally, based on the data obtained, conclusions will be drawn regarding Türkiye's military base policy as a new foreign policy initiative.

Keywords: Base Politics, Oversea Base, Qatar, Somalia, Turkish Armed Forces.

Giriş

Türkiye Soğuk Savaş'ın sona ermesinden itibaren proaktif bir dış politika stratejisi izlemektedir. Özellikle terörle mücadele harekâtı kapsamında Irak ve Suriye özelinde sınır ötesi operasyonlar icra eden Türkiye, üs politikası kapsamında denizaşırı üs faaliyetlerine de önem vermekte ve inisiyatif almaktadır. Bu durum Türkiye'nin yalnızca bölgesel ölçekte kalmayıp küresel anlamda etkileri olan girişimlerde bulunmasının da önünü açmıştır. 1997 yılında Arnavutluk'ta

Türk Deniz Kuvvetlerince tesis edilen Paşalimanı deniz üssü ayrı tutulursa, ilk olarak Katar ile başlayan Türkiye'nin denizaşırı üs faaliyetleri, başta Körfez krizi ve sonrası süreçte olmak üzere bölgesel ve küresel düzeyde Türkiye'nin görünürlüğüne ve etkinliğine pozitif katkı sağlamıştır. Takip eden süreçte Somali ile devam eden denizaşırı üs uygulamaları, Türkiye'nin Ortadoğu'nun haricinde Afrika'da da etkinliğini artırmakla kalmamış, ayrıca muhatap ülkeler haricinde farklı ülkeler ile başta savunma olmak üzere, ekonomi, ticaret vb. alanlarda ortaklıkların önünü açmıştır. Bu durum işbirliği yapma arzusunda olan diğer ülkeler nezdinde Türkiye'nin kabul edilirliliğini kolaylaştırırken, süreç yönetimine de pozitif katkı sağlamaktadır.

Türkiye'nin üs politikası kapsamında ikili ilişkilerine bakılacak olduğunda ise; icra edilen eğitim ve tatbikatlar aracılığıyla Katar savunma imkân ve kabiliyetlerinin geliştirilmesine katkı sağlanması amaçlanırken, Somali'de gerçekleştirilen eğitim faaliyetleri ile gelecek komuta kademesinin yetiştirilmesi ve Somali ordusunun yeniden teşkil edilerek yapılandırılması hedeflenmektedir. Detayları müteakip bölümlerde açıklanacağı şekliyle Türkiye'nin denizaşırı üs politikası kapsamında icra edilen faaliyetler ev sahibi ülkelerin doğrudan kazanım sağladığı ve tecrübe edindiği bir biçimde yürütülmektedir. Tarihsel süreçte sömürgecilik faaliyetleriyle başlayan ve günümüzde küresel hegemonik amaç ve hedefleri olan diğer ülke uygulamalarından belirgin bir şekilde ayrılan bu durum, Türkiye'nin uluslararası anlamda etkinliğini ve görünürlüğünü de olumlu yönde etkilemektedir.

Yapılan incelemelerde üs politikasına yönelik çalışmaların yabancı literatürde başta Alexander Cooley (2008), Robert Harkavy (1982), Kent Calder (2007) ve James Blaker (1990) olmak üzere çeşitli araştırmacılar tarafından bir disiplin dâhilinde ele alındığı tespit edilirken, yerel literatürde de son dönemde gelişme gösterdiği gözlemlenmiştir. Yapılan bu çalışma ile de Türkiye'nin üs politikasına yönelik akademik çalışmalara katkı sağlanması hedeflenmektedir. Bu kapsamda makalede Türkiye'nin denizaşırı üs politikasının temel anlamda neyi amaçladığı sorunsalı üzerinden hareketle, bu politikanın diğer ülke uygulamalarından ne gibi farklılıklar içerdiği hususu açıklanmaya çalışılacaktır. Makalede ilk olarak üs kavramının gelişimi ve tarihsel olarak nasıl ele alındığından bahsedilecek, müteakiben üs politikası noktasında farklı ülke uygulamalarına

değınilecektir. Takiben Türkiye'nin denizaşırı üs politikası kapsamındaki karşılıklı uygulamaları ve dış politik anlamda nasıl ele alındığı ifade edilmeye çalışılmıştır.

Üs Kavramının Tarihsel Süreçte Gelişimi

Bir ülkenin ana karası dışında bir bölgede mevcudiyet göstermesi, unsur bulundurması anlamına gelen denizaşırı üs kavramı, genel olarak uzun bir tarihsel geçmişe sahiptir. Genel olarak üs, tesis ve erişim olarak kullanım alanı bulan kavram (Harkavy, 1982), literatürde geniş bir yelpazede ele alınırken, esas itibarıyla askeri konuşlanma, yerleşke temin etme ve en genel haliyle de bir askeri harekât icra etme noktasında kullanılmaktadır.

Nüfuz alanını genişletme arzusunda olan aktörler tarihsel süreç içerisinde kendi toprakları dışında kazanımlar elde etme ve bu sayede hâkimiyetini genişletme gayretinde olmuşlardır. Bu durum politik gerekçelere dayanabileceği gibi ticari, ekonomik, lojistik vb. etkenleri de içerisinde barındırabilmektedir. Bu gerekçelerin haricinde güvenlik boyutu da üs kavramının gelişiminde ve günümüze dek süregelişinde önemli bir rol oynamıştır. Tehdit olarak görülenden korunma ve önlem alma gayreti ile mevcut egemen alanın ötesine geçerek etki kapasitesini artırma gayesi, güvenlik yaklaşımının üs kavramı üzerindeki etkisi olarak görülmektedir. Tarihsel süreç içerisinde her ne kadar farklı adlandırmalar yapılsa da genel itibarıyla üs kavramının imparatorluklar/devletler açısından önemli bir kullanım aracı olarak ortaya çıktığını ifade etmek mümkündür.

Üsler genel olarak güvenlik kaygısından hareketle stratejik noktalarda taktik amaçlı ve geçici süreliğine tesis edilen askeri yerleşkeler (Blaker: 1990, Harkavy: 2007) olarak tanımlanabilirken, denizaşırı üsler ise ana kara dışındaki bir bölgede daha uzun vadeli bir stratejik amaca bağlı olarak oluşturulan tesisler şeklinde ifade edilebilir (Cooley: 2008). Türkiye'nin Katar, Somali ve Libya'da bulunan denizaşırı üsleri bu kapsamda nitelendirilebilir. Öte yandan ana kara dışında genel olarak güvenlik kaygısı ekseninde stratejik noktalarda tesis edilmiş ileri askeri üslerin de bulunabildiği görülmektedir. Türkiye'nin özellikle son dönemde terörle mücadele kapsamında Irak ve Suriye'nin kuzeyinde inşa etmiş olduğu üsler bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Askeri üs ile denizaşırı üs kavramları arasında genel olarak tanımlama ve eylem yönünden benzerlikler

görülebilmektedir. Temel ayrım noktası, her iki kavram arasındaki uygulama ve statü farklılığı üzerinedir. Bu anlamda askeri üsler genel olarak bölgesel bir politik uygulamanın sonucu olarak geçici ve taktik amaçlı olurken, denizaşırı üsler ise ev sahibi ülke ve misafir ülke arasındaki angajmana bağlı olarak daha uzun vadeli, stratejik ve küresel bir amacın neticesinde ortaya çıkabilmektedir (Yeo: 2017). Bu durumdan hareketle kavram kargaşasının olmaması ve konu bütünlüğünün sağlanması adına çalışmanın müteakip bölümlerinde Türkiye'nin ilgili ülkeler ile icra etmiş olduğu faaliyetlere ilişkin olarak denizaşırı üs ifadesi kullanılacaktır.

Tarihsel süreçte Sümerlerden Antik Yunan dönemine kadar günümüzdeki uygulama alanından farklı da olsa üs kavramı bir şekilde politik bir tercih olarak yerini almıştır. O dönemin koşullarında genel olarak şehrin korunması, askerlerin barınma, eğitim vb. ihtiyaçlarının karşılanması nedeniyle stratejik noktalara inşa edilen kaleler, günümüz modern üslerinin ilk örneklerini teşkil etmektedirler. Buna mukabil denizaşırı üs kavramı ise esas olarak sömürge faaliyetlerinin başlamasıyla gelişim göstermiştir. Ana karanın dışındaki bölgelerde daha çok ekonomik ve ticari çıkarların korunması bakımından gelişim gösteren kolonicilik faaliyetleriyle birlikte denizaşırı üslerin de işlerlik kazanmaya başladığı görülmektedir (Özgen, 2019:). Güç mücadelelerinin çıktığı ilk dönemlerde üs kavramının temelini oluşturan yapıların da ortaya çıktığı görülmektedir. Çoğunlukla hedef bölgenin ele geçirilmesi öncesi kurulan kontrol noktaları günümüz modern üslerin ilk örnekleri olmuşlardır. Devam eden süreçte klasik üs kavramı gelişim göstererek lejyonlar, kaleler, koloniler şeklinde ilerleme kaydetmiştir. İlk olarak karayolları üzerine inşa edilen klasik üsler takip eden süreçlerde deniz sahasına da taşınmıştır. Bu anlamda insanoğlunun denize olan erişimi arttıkça kontrol edilen alanlar ve dolayısıyla bu alanların devamlılığının sağlanmasına bağlı olarak üs yapılarının da gelişimi söz konusu olmuştur. Sömürgeciliğe giden yol bu şekilde gelişim gösterirken üs kavramının tarihsel süreçte gelişerek günümüz modern üs yapılarının ortaya çıkmasının da zemini oluşturmuştur. Güçlenen siyasi aktörün yayılma arzusunun bir parçası olarak ele geçirilen bölgelerde devamlılığı sağlamak adına kurulan koloniler ve bu kolonilerin güvenliği noktasında oluşturulan askeri yapı, klasik üs kavramının temelini oluşturmaktadır (Bölme: 2012). Ancak koloniciliğe giden süreç, bir dönüşümün sonucu olduğu için bu anlamda tarihsel gelişim sürecini göz

önüne alarak üs kavramını ele almak daha kapsamlı olacaktır. Bu kapsamda gerek bulunulan bölgenin güvenliğinin sağlanması gerekse güvenlikten sorumlu olan askerlerin barınma, eğitim, lojistik vb. konularda ihtiyaçlarını da gidermesi noktasında şehirlerin etrafına kurulan kalelerin günümüz askeri üsleriyle oldukça benzerlik gösterdiği ifade edilebilir (Özgen: 2019). Amaçları ve fonksiyonları itibarıyla da kalelerin üs kavramının gelişimine giden yolda önemli bir tecrübe aktarımı sağladığını ifade edilebilir. Nitekim savunma vazifesinin yanında kalelerin emperyal bir yönünün de olduğu, bu anlamda genişleme arzusunda olan siyasi aktörlerin işgal öncesi hazırlık, işgal sonrası ise devamlılığın sağlanması maksatlı kale yapımına önem verdiği görülmektedir. İleri üs ve kontrol noktaları olarak görülen kaleleri takiben deniz ile olan münasebetin artması ve farklı coğrafyalara olan erişim imkânı ile ilk denizaşırı üs örnekleri de ortaya çıkmıştır. Bu anlamda denizlerde olan egemenliğin artırılması gayesi anakara dışında temin edilen bölgelerin de güven altına alınmasını zorunlu kılmış, bu noktada denizaşırı üs kavramının da geliştirilmesi söz konusu olmuştur.

Denizaşırı üslerin kullanım şekline bakıldığında, üsler tesis ederek yaygın bir deniz ağı ve erişimi oluşturmaya çalışan ilk devletin 14. yüzyıldan itibaren Çin Hanedanlığı olduğu görülmektedir. O dönemin koşulları itibarıyla küresel bir deniz gücü oluşturma amacıyla gemi inşa süreci başlatan Çin, tesis etmiş olduğu üs ağı aracılığıyla özellikle Hindistan'a birçok deniz harekâtı gerçekleştirmiştir (Harkavy, 2007). Özellikle coğrafi keşiflerin başlaması ve deniz ticaretinin de takip eden süreçte ivme kazanması ile başlayan denizlere hâkimiyet arayışı, bu hâkimiyetin korunması noktasında karasal mevcudiyeti de beraberinde getirmiştir. Britanya, İspanya, Portekiz Hollanda gibi deniz ticaretinin sömürgecilik anlamında kullanılmasında başı çeken devletler, denizaşırı üs kavramına da bu şekilde işlerlik kazandırmışlardır. Denizaşırı üslerin etkinlik kazanması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması kapsamında denizlerde kurulacak bir hâkimiyetten hareketle çıkar alanlarının kontrolü de elzem olarak görülmektedir. Bu kapsamda Deniz Hâkimiyet Teorisinin kurucusu kabul edilen Amerikalı stratejist Alfred Thayer Mahan, ulusal çıkar alanlarının kontrolü noktasında denizlere/okyanuslara hâkimiyetin, diğer bir ifadeyle denizlerde elde edilecek bir üstünlüğün dünya hâkimiyetinin de anahtarı olduğunu ifade etmektedir (Sprout, 1954). Mahan, deniz hâkimiyetinden hareketle ekonomik olarak güçlü olan bir ülkenin politik ve askeri olarak da güç olmasının daha kolay

olacağını dile getirmiştir. Diğer bir ifadeyle Mahan, küresel bir hegemonya inşasının en genel biçimiyle denizlere hâkimiyetten geçtiğini ve denizlerde kurulacak bir kontrol mekanizmasının ve deniz ticaret ağının hegemon sistemin sürdürülmesi açısından elzem olduğunu ifade etmiştir.

Tarihsel dönemde sömürgecilik kapsamında emperyal amaçlarla uygulanan üs tesis etme ya da ileri konuşlanma, günümüzde iki ülke mutabakatına bağlı olarak karşılıklı rıza beyanı ve uygulaması şeklinde gerçekleşmektedir. Bu bağlamda genel belirleyici bir uluslararası hukuk normu olmamakla birlikte üs uygulamaları iki ülke arasında varılan karşılıklı mutabakat çerçevesinde hazırlanmakta ve kabul gören ikili askeri, eğitim ve işbirliği anlaşmalarına istinaden bağlayıcılık kazanmaktadır. Bu anlaşmalar ile amaç, kapsam ve hedefler belirlenmekte, bu sayede ev sahibi ülke (host nation) ile misafir ülkenin (guest nation) karşılıklı hak ve uygulamalarının hukuki çerçevesi çizilmektedir (Bobokulov, 2012). Üsün tahsisini sağlayan ev sahibi ülke, üs politikasının birincil ana aktörü olmakla birlikte, yabancı ülke unsurlarının kendi topraklarına konuşlanmasına müsaade eden egemen olan ülkedir (Keskin: 2022). Buna karşılık üs sahibi ülke ise anlaşma kapsamında tahsis edilen üste kullanım izni alan misafir ülke olarak tanımlanabilir. Karşılıklı mutabakata bağlı olarak anlaşmaların içeriğinde değişiklikler yapılabilmekte, süre uzatılabilmekte ya da anlaşma sonlandırılabilir. Kuvvet bulundurmaya yönelik en önemli anlaşmalardan birinin 1951 yılında imzalanan NATO Kuvvetler Statüsü Anlaşması (Status of Force-SOFA) olduğunu söylemek mümkündür. Genel anlamda NATO bağlamında kuvvet bulundurma şeklinin, hukuki statüsünün ve karşılıklı sorumlulukların belirlendiği bir anlaşmadır (Mason, 2012).

Karşılıklı mutabakata bağlı olarak tesis edilen denizaşırı üslerin birtakım amaçlarının bulunduğunu ifade etmek mümkündür. Bu amaçları hasım ülkelerin askeri ve politik açıdan çevrenmesini sağlamak, mevcut tehditlere karşı reaksiyon vermek, müttefik ülkelere karşılaşıcağa tehditlere karşı yardım etmek, enerji kaynaklarına erişim ve kontrol sağlamak, ülke ekonomisine katkıda bulunmak, istihbarat sağlamak ve istihbarat karşı koyma tedbirleri almak şeklinde sıralamak ve genişletmek mümkündür (Bobokulov, 2012). Bu amaçlar ev sahibi ülke ve üs sahibi ülkenin anlaşmasına ve

mutabakatına bağlı olarak genişletilebileceği gibi kısıtlanabilmesi de söz konusu olabilmektedir.

Soğuk Savaş dönemi ve sonrası süreçte denizaşırı üs politikası uygulayan, dünya genelinde en fazla denizaşırı üssüne sahip olan ve bu bağlamda dış politikasına yön veren ülkelerin başında özellikle ABD gelmektedir. ABD açısından esas olarak 20. yüzyılın bir uygulama aracı olan üsler, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nı takiben Sovyetler Birliği ile girilen küresel hegemonya mücadelesi ile yaygınlık göstermiştir (Bingöl, 2024). Bu kapsamda ABD'nin günümüzde yaklaşık 80 ülkede 750 askeri üssü bulunmaktadır. Örneğin Japonya'da 120 üssü bulunan ABD'nin, yine Almanya'da 119 üssü bulunmaktadır. Benze şekilde Güney Kore'de de 73 askeri üssü bulunan ABD'nin bu açıdan dünyanın çeşitli bölgelerinde konuşlanma stratejisi izlediği görülmektedir (Hussein ve Haddad, 2021). Ancak ABD'nin son dönemde dünyanın farklı bölgelerinde bulunan denizaşırı askeri varlığını azaltmayı ve sorun sahalarında doğrudan müdahil olmaktan ziyade sorumluluğu paylaşmayı ya da devretmeyi amaçlayan bir dengeleme stratejisi izlediği bilinmektedir. Offshore dengeleme olarak adlandırılan bu strateji, Avrupa, Doğu Asya, Ortadoğu ve Basra Körfezi gibi bölgelerde sorumluluk ve maliyet devrini sağlamayı amaçlarken, ABD'nin bu sayede görece olarak gücünü artırmasını hedeflemektedir. 2018 yılı Suriye ve 2021 yılı Afganistan geri çekilmeleri bu duruma örnek olarak gösterilmektedir (Özlük, 2023).

ABD'nin denizaşırı üs politikasına karşılık Rusya'nın da özellikle Soğuk Savaş zamanında Sovyetler Birliği'nin tesis etmiş olduğu üslerde mevcudiyetini devam ettirme ve özellikle günümüz itibarıyla yeni ileri üsler temin etme gayretinde olduğu görülmektedir. Bu bakımdan Rusya küresel rekabet ortamı içerisinde özellikle Doğu Avrupa, Asya ve Ortadoğu'da ileri kuvvet bulundurma faaliyetlerine devam ederek, toplam 26 ülkede bu faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu kapsamda, 17 ülkede gerek ikili anlaşmalar gerekse askeri misyonlar çerçevesinde askerinin bulunduğu, dokuz ülkede ise askeri üssünün bulunduğu görülmektedir (Sputnik, 2019). Rus askeri üs politikasının ivmelendiği bölgelere bakılacak olduğunda, çoğunluğu Sovyetler Birliği döneminde yürütülen stratejinin devamı niteliğinde olsa da genel itibarıyla ABD ile girilen küresel rekabet alanlarının kontrolünü sağlama noktasında şekillendiğini söylemek mümkündür. Yine son dönemde özellikle Suriye'de girilen güç

mücadelesinin bir yansıması olarak Suriye ile varılan mutabakat çerçevesinde kullanılan Hmeymim hava üssü ve Tartus'ta bulunan deniz üssü (İndyturk, 2019), Rusya'nın uygulamış olduğu denizaşırı üs politikasının bir sonucudur.

ABD ve Rusya'nın yanında özellikle Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) diğer daimi üyelerinin denizaşırı üs konusunda ağırlıklı faaliyet yürüttüğü gözlemlenmektedir. Günümüzde artan şekliyle özellikle Çin'in gerek ikili anlaşmalarla gerekse askeri misyonlarla küresel anlamda ileri askeri faaliyetlerine ivme kazandırdığı görülmektedir. Ulusal strateji belgelerinde de bu duruma atıfta bulunan Çin, askeri güçlerini ulusal güvenlik ve kalkınmasına yardım edecek şekilde yapılandırırken, ulusal çıkarların sağlanması maksadıyla denizaşırı iş birliklerini geliştirme yönünde gayret göstermektedir (The State Council of China, 2015). Çin'in yanında tarihsel birikim ve faaliyetlerine paralel olarak İngiltere ve Fransa'nın da deniz aşırı üs temini konusunda faaliyetlerinin olduğunu söylemek mümkündür.

Çalışmanın bu bölümünde genel olarak denizaşırı üs kavramının tarihsel süreçte nasıl uygulama alanı bulduğunu anlatılmaya çalışılmıştır. Müteakip bölümde son dönemde etkinliğini artırarak yükselen bir jeopolitik güç olan Türkiye'nin Katar ve Somali özelinde denizaşırı üs politikası ve bu bağlamda son dönem uygulamaları anlatılmaya çalışılacaktır.

Türkiye'nin Üs Politikası ve Uygulamaları

Dünya üzerinde coğrafi, jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemli bir konuma sahip olan Türkiye, tarihsel birikimi ve devlet geleneği ile birlikte gerek bölgesel gerekse küresel anlamda etkisini artırmaktadır. Bu kapsamda Türkiye'nin gerek Birleşmiş Milletler (BM) misyonları çerçevesinde gerekse NATO ittifak stratejisi nezdinde yurtdışı askeri harekâtları mevcuttur. Bu bağlamda Türkiye, BM ve NATO nezdinde icra edilen Barış Destekleme Harekâtlarına (BDH) ve hâlihazırda yürütülen deniz, hava ve kara harekâtlarına katkı sağlamaya devam etmektedir. Ayrıca bu çalışmanın da üzerinde durduğu şekliyle ikili ve çok taraflı anlaşmalar doğrultusunda savunma, askeri eğitim ve işbirliği, barışı destekleme, terörizmle mücadele vb. anlaşmalar çerçevesinde de milli ve müşterek harekâtlar icra edilmektedir. Özellikle son 10 yıllık dönemde ikili anlaşmalar çerçevesinde icra edilen harekâtların sayısında artış olduğu

gözlemlenmektedir (Kırbaşoğlu ve Öçalan, 2022). Bu bağlamda makalenin bu bölümünde artan önemine istinaden Türkiye'nin son dönem dış politik uygulamalarından olan denizaşırı üs politikası ve faaliyetleri ele alınacaktır.

Türkiye'nin katılım gösterdiği ilk BDH olan 1950 Kore Savaşı'ndan bugüne çoğunluğu BM, NATO ve ikili anlaşmalar olmak üzere birçok harekât ve misyona katkı sağladığı görülmektedir. Bu kapsamda Bosna Hersek'ten Kosova'ya, Arnavutluk'tan Somali'ye, Mali'den Lübnan'a dek dünyanın çeşitli bölgelerinde icra edilen harekâtlara birlik ya da personel desteği verilmektedir. Günümüzde Türkiye'nin bu harekâtlara sağlamış olduğu katkıyı BDH kapsamında icra edilen misyonlara personel görevlendirilmesi, NATO ittifak stratejisi çerçevesinde gerçekleştirilen uluslararası harekâtlar, ikili ve çok taraflı anlaşmalar kapsamında yürütülen askeri işbirliği faaliyetleri şeklinde sıralamak mümkündür. Türkiye, büyük çoğunluğu BDH kapsamında olmak üzere ve bir kısmı devam eden altı farklı BM misyonu (UN, 2024) ile NATO'nun kara, hava ve deniz harekâtlarına yoğun şekilde personel desteği vermekte, bu noktada aktif katılım gösteren ülkeler arasında yerini almaktadır (TSK, 2024).

BDH ve NATO harekâtları dışında bu çalışmanın da esas konusunu teşkil eden milli ve müşterek olarak icra edilen harekâtlar/askeri konuşlanma faaliyetleri genel itibarıyla son yıllarda ivme kazanmış, Türkiye'nin bölgesel/küresel rekabet gücüne ve jeopolitiğine önemli katkılar sağlamıştır. Ayrıca Türkiye'nin özellikle Irak ve Suriye'nin kuzeyinde icra etmiş olduğu terörle mücadele harekâtlarından gelen tecrübeleri de ileri harekât icra edilmesi noktasında önemli katkı sağlamaktadır. Ancak terörle mücadele kapsamında anakara dışında çeşitli bölgelerde edinilen askeri üsler, denizaşırı üslerden amaç ve kapsam olarak farklılıklar göstermektedir. Bölge siyasetini etkilemesinin yanında daha küresel sonuçları olan denizaşırı üs politikası, Türkiye'nin 21. yüzyıl güvenlik stratejisinin de önemli uygulama araçlarından birisi durumundadır (Öztop, 2021). Bu kapsamda ilk olarak Katar'da uygulanmaya başlanan üs faaliyetleri Somali'de ve Libya'da, ardından Azerbaycan'da uygulama alanı bulmuştur. Türkiye'nin üs politikası, karşılıklı mutabakata bağlı olarak bazı ülkelerle askeri, eğitim ve işbirliği kapsamında olurken, bazı ülkelerle terörizmle mücadele, eğitim ve tatbikat icra edilmesi maksadıyla gerçekleştirilmektedir (Kasapoğlu, 2017). Bu kapsamda

Türkiye'nin uygulamakta olduğu üs politikası, Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) savunma, imkân ve kabiliyetlerinin geliştirilmesi, ileri harekât icra edebilme ve bunu sürdürebilme yeteneğinin kazanılması noktasında büyük önem arz ederken Türkiye'nin etki kapasitesinin artırılmasının yanında ikili anlaşmalar kapsamında harekât icra edilen dost ve müttefik ülkelerin istikrarına ve gelişimine de hatırı sayılır katkı sağlamaktadır.

Denizaşırı üs faaliyetlerinin icra edilmesi noktasında hukuki altyapı ise esas olarak misafir ülke ile ev sahibi ülkenin üs edinimi ve sonlandırılması süreçlerini kapsamakla birlikte üssün meşruiyeti ve egemenlik sorunu da karşılıklı mutabık kalınan anlaşma neticesinde sağlanabilmektedir (Keskin, 2022). Bu durum esas olarak iki ülke arası hukuki statünün sağlanmasına ilişkin hususları kapsamaktadır. Ülkeler arası imzalanan anlaşmanın iç hukuk nezdinde hukuki statüsü ise esas olarak iki temelde gerçekleşmektedir. Karşılıklı mutabık kalınan savunma ve güvenlik anlaşmalarına istinaden, ilk olarak kamu kurum ve kuruluşları koordinesi ve onay süreçlerinin gerçekleştirilmesiyle ulusal/iç sorumluluk ile ilk aşama tamamlanırken, karşılıklı onay süreçlerinin tamamlandığının bildirilmesiyle ile uygulamaya konulan uluslararası hukuki sorumluluk ile de ikinci koşul sağlanmış olmaktadır (Doğan, ty). Bu kapsamda iç hukuki sürecin gerçekleştirilmesi nezdinde kurum onaylarının ardından anlaşmayı onaylamaya yetkili organ olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde onay süreci başlamaktadır. TSK'nin yurt dışına gönderilmesine izin verilmesine ilişkin hususlar T.C. Anayasasının 92. maddesinde belirtilmektedir. Bu durum ilgili maddede "*Milletlerarası hukukun meşru saydığı hallerde savaş hali ilanına ve Türkiye'nin taraf olduğu milletlerarası andlaşmaların veya milletlerarası nezaket kurallarının gerektirdiği haller dışında, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına izin verme yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisindedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi tatilde veya ara vermede iken ülkenin ani bir silahlı saldırıya uğraması ve bu sebeple silahlı kuvvet kullanılmasına derhal karar verilmesinin kaçınılmaz olması halinde Cumhurbaşkanı da, Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar verebilir*" şeklinde tanımlanmıştır (T.C. Anayasası, 1982). İç onay süreçleri tamamlanan anlaşma metinlerinin karşılıklı olarak beyan edilmesi ve temin edilmesi ile de karşılıklı/uluslararası statü gerçeklik kazanmaktadır.

TSK'nın yurt dışında konuşlanmasıyla ilişkili olarak ilgili ülkeler ile imzalanan anlaşmalar ise genel olarak uygulanış biçimiyle Çerçeve Anlaşması, Askeri Eğitim İşbirliği (ASEİŞ) Anlaşması ve Uygulama Anlaşması şeklinde gerçekleştirildiği gözlemlenmektedir. Askeri Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması olarak da adlandırılan Çerçeve Anlaşması ile karşılıklı işbirliğine yönelik genel hatlar çizilmektedir. Bu anlamda müteakiben yapılacak olası anlaşmalara da bu şekilde zemin hazırlanmış olmaktadır. Takiben ASEİŞ Anlaşmasıyla bu işbirliği alanlarının detaylandırılması sağlanmakta ve askeri eğitim ve işbirliği konularına yönelik daha detaylı ve kapsayıcı hususlara ilişkin mutabakat sağlanmaktadır. Son olarak Uygulama Anlaşması ile de bu iki anlaşmada belirtilen işbirliği alanlarının somut olarak uygulanmasına/hangi alanda uygulanacağına yönelik hususlar ve belirleyici/kısıtlayıcı hatlar belirlenmektedir. En nihayetinde uygulama anlaşması nezdinde TSK unsurlarının yurtdışında konuşlanma faaliyetlerinin seyri de dış politik seyir ve buna bağlı olarak karşılıklı mutabakatı takiben askeri-politik direktifler çerçevesinde gerçekleştirilmektedir.

Bu çalışmada esas itibarıyla milli harekât olarak denizaşırı üs/konuşlanma konusu ele alınacağından dolayı BDH ve NATO harekâtı kapsamında icra edilen misyonlar ve o ülkelerde yer alan askeri unsurlardan bahsedilmeyecektir. Bu bağlamda milli bir harekât/konuşlanma faaliyeti olarak Katar ve Somali'de icra edilen harekâtlar ele alınan temel konular olacaktır. Libya ve Azerbaycan'da icra edilen faaliyetler ve üs uygulamalarının başka bir çalışmada ele alınmasının bu anlamda literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Katar ile İlişkiler ve İlk Denizaşırı Üs Deneyimi

Türkiye'nin ikili anlaşmaya istinaden ülke dışında üs temin ederek, konuşlanma faaliyeti gerçekleştirdiği ilk ülke Katar olmuştur. Siyasi bir yansımasının olduğu kadar askeri strateji açısından da önemli etki ve kazanımları olan bu bölgesel/küresel ölçekte Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik gücüne hatırı sayılır ölçüde katkı sağladığını söylemek mümkündür. Askeri imkân ve kabiliyetlerin gösterilmesi, ülke görünürlüğüne pozitif etkileri ve bu anlamda artan dış politik etkinlik başlıca katkılar arasında sayılabilmektedir.

Türkiye'nin denizaşırı bir coğrafyada ilk kez gerçekleştirilen bu üs uygulaması faaliyetinin ev sahibi ülkeye sağladığı imkânlardan da ayrıca bahsetmek gerekmektedir. İlk olarak, 2014 yılında Suudi Arabistan öncülüğünde Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Bahreyn ve bazı Arap ülkelerinin Katar'a yönelik terör faaliyetlerini desteklemesi, İran ile olan ilişkilerini sürdürmesi vb. ithamları ile başlayan kriz ortamı, bu ülkelerin Katar'dan Büyükelçiliklerini çekmeleri ile daha büyük gerginlik kazanmıştır (Gulfnews, 2017). Müteakiben bu ülkelerin Katar'dan bazı ciddi taleplerde bulunmaları nihayetinde Katar'ı farklı bir inisiyatif almaya yöneltmiştir. Türkiye ile olan yakın ikili ilişkiler ve hâlihazırda askeri işbirliği anlamında 2007 ve 2012'de imzalanan anlaşmalar, takip eden süreçte krizin seyrine de istinaden 2014 yılında Konuşlanma Anlaşması imzalanmasını zaruri kılmıştır (Hammouri, 2017).

Türkiye ve Katar arasındaki askeri ilişkiler, genel olarak diğer Arap ülkeleri ile Katar arasında meydana gelen krizlere istinaden gelişme göstermiştir, ancak ikili askeri ilişkilerin temelini daha eskiye dayandığını söylemek mümkündür. İki ülke arasındaki askeri ilişkilerin temeli, 25 Şubat 2001 tarihinde Ankara'da imzalanan Güvenlik İşbirliği Anlaşması'na dayanmaktadır. Ardından, teknik ve temel düzeyde işbirliği alanlarını belirleyen ve Çerçeve Anlaşması olarak da adlandırılan Askeri Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması, 23 Mayıs 2007'de Ankara'da imzalanmıştır. Çerçeve Anlaşmada belirtilen işbirliği konularıyla ilgili ayrıntıları ortaya koyan Anlaşma, 2 Temmuz 2012'de imzalanan Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması'dır. Müteakiben Katar topraklarındaki askeri konuşlanmaya ve üs faaliyeti icra etmeye zemin hazırlayan anlaşma, 28 Aralık 2014 tarihinde Ankara'da imzalanan "Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Katar Topraklarında Konuşlanması, Askeri Eğitim, Savunma Sanayii ve Konuşlandırma Konusundaki İşbirliği Anlaşması" olarak da bilinen Konuşlanma Anlaşması'dır (TBMM, 2015). Nihayetinde ise 28 Nisan 2016 yılında Doha'da imzalanan Uygulama Anlaşması ise öncesinde imzalanan Konuşlanma Anlaşması'nda belirtilen hususların yürütülmesi noktasındaki hususları ve sorumluluk sahalarını içermektedir (TBMM, 2017).

Artan bölgesel kriz ve yaşanan gelişmeler çerçevesinde Katar'ın konuşlanma anlaşmasına istinaden Türkiye'den birtakım talepleri olmuştur. Bu taleplerden en önemlisi ise bu çalışmaya zemin hazırlayan Türkiye'nin Katar'a askeri personel

göndermesi ve bu anlamda denizaşırı üs faaliyetine yönelik ilk inisiyatifin başlatılması olmuştur. Bu talebe istinaden 2015 yılında Türkiye’den giden ilk birlik ile Doha’nın güneydoğusunda bulunan Tarık Bin Ziyad Kışlası’nda ilk konuşlanma faaliyeti gerçekleştirilmiştir (Al Jazeera, 2018). Ardından 2017 yılında yeniden patlak veren kriz ile yukarıda bahsedilen Arap ülkelerinin Katar’a baskıları artmış ve Katar’dan aralarında Türkiye’nin Katar’daki mevcut üssünün kapatılması dâhil 13 maddelik ağır talepleri olmuştur. Bu durum karşısında Katar ise Türkiye’den ilave personel gönderimini de kapsayan bazı taleplerde bulunmuş, bu kapsamda 2017 yılında Katar’da konuşlu bulunan birliğimizin mevcudiyeti ve kapsamı genişletilmiştir (Dailysabah, 2019).

Hâlihazırda iki ülke arasında imzalanan anlaşmalar kapsamında karşılıklı askeri işbirliği faaliyetlerine devam edilmektedir. Bu kapsamda mevcut anlaşmalar doğrultusunda eğitim ve tatbikatlar yoluyla Katar savunma imkân ve kabiliyetlerinin artırılması amaçlanmakta, bu doğrultuda iki ülke arasında eğitim, tatbikat ve bilgi paylaşımına yönelik faaliyetler sürdürülmektedir. Ayrıca TSK’nın Katar’da konuşlanma ve üs faaliyetlerinin geliştirilmesine, karşılıklı işbirliğinin artırılmasına yönelik girişimlere de devam edilmektedir. Bu kapsamda Türkiye’nin Katar’a yönelik üs politikası genel olarak değerlendirildiğinde, icra edilen uygulamaların her iki ülke açısından farklı yansımaları olduğu görülmektedir. Nitekim yaşanan/yaşanacak bölgesel kriz noktasında Katar açısından Türkiye bir dost ülke olarak dengeleyici unsur şeklinde görülürken, Türkiye ise karşılıklı işbirliğinden hareketle bölgesel etkinliğin artırılması, ülke dışında varlık bulundurma ve bu anlamda yurt dışı harekât icra edebilme imkânı elde edebilmektedir. Bu noktada Katar’da icra edilen faaliyetler bir fırsat olarak da görülebilmektedir.

Somali ile İlişkiler ve Üs Politikası Uygulamaları

Türkiye’nin denizaşırı üs politikası kapsamında faaliyet yürüttüğü ikinci ülke Somali’dir. Bu ülkede bulunan üs, aynı zamanda yurt dışında bulunan en büyük Türk üssü olma özelliğini de taşımaktadır. Mogadişu’da bulunan ve Hint Okyanusu kıyısında tesis edilen üs, Somali’de bulunan en büyük üs olma özelliğini taşımaktadır (BBC, 2017). Türkiye’nin Somali’de icra ettiği üs politikası bu ülkede uzun süredir devam

eden iç karışıklık ve güç mücadelesi ile de yakından ilgilidir. Bu kapsamda Türkiye'nin Somali özelinde yürütülen üs politikasına yönelik faaliyetlere zemin hazırlayan gelişmeler, uzun yıllar boyunca devam eden iç savaş ve ülke içi farklı grupların güç mücadeleleri olmuştur.

İstikrarın sağlanması noktasında gayretlerin gösterildiği ülkede Türkiye, Somali'nin talebi doğrultusunda en büyük istikrarsızlık unsurları olan El Şebab terör örgütünün faaliyetlerine karşılık gerek ordusunun yeniden yapılandırılması gerekse savunma imkân ve kabiliyetlerinin artırılması için 2017 yılında Somali Türk Görev Kuvveti teşkil edilmiş ve eğitim faaliyetlerine başlanmıştır (BBC,2017). Bu bağlamda esas amacı eğitim olan birliğin faaliyetlerine yönelik odak noktası gelecek dönemde yer alacak kurmay kadronun yetiştirilmesi ve ülke istikrarına katkıda bulunulması yer almaktadır.

Türkiye'nin Somali'ye yönelik üs politikasının hukuki dayanağı ise temel olarak 22 Mayıs 2010 tarihinde İstanbul'da imzalanan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Somali Hükümeti Arasında Askeri Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İş Birliği Çerçeve Anlaşmasına dayanmaktadır. Bahse konu anlaşma ile iki ülke Silahlı Kuvvetleri arasında askeri eğitim ve işbirliği faaliyetlerinin genel çerçevesi çizilirken, müteakip dönemde yapılması muhtemel ortaklık alanlarının da temel hatları oluşturulmuştur. Anlaşmanın dördüncü maddesinde yapılabilecek askeri işbirliği faaliyetleri detaylı şekilde belirtilmiş, bu kapsamda Türkiye ile Somali Silahlı Kuvvetleri arasında askeri işbirliği ile Somali Silahlı Kuvvetlerinin teşkilat yapısı, askeri birlik yapısı ve teçhizatı ile personel yönetimi alanında faaliyet yürütülebileceği ifade edilmiştir (TBMM, 2010).

Somali ile deniz aşamasını da oluşturabilecek 8 Şubat 2024 tarihli Savunma ve Ekonomik İşbirliği Çerçeve Anlaşması ile Somali'nin ulusal güvenliğinin yanında bölgesel güvenliğin sağlanmasına yönelik de önemli konularda mutabakat sağlanmıştır. Öncesinde Somali ulusal ordusunun teşkili ile savunma imkân ve kabiliyetlerinin gelişimine katkı sağlayan Türkiye, bu anlaşma ile deniz güvenliği, askeri eğitim ve ekonomi alanlarında işbirliği faaliyetleri olmak üzere 10 yıllık dönemde Somali sahil güvenliği ve deniz güvenliğinin sağlanmasına katkıda bulunacaktır (Devecioğlu, 2024). Anlaşma ile Somali donanmasının yeniden inşası hedeflenirken, deniz kaynaklarının hukuksuz şekilde kullanımının önlenmesi ile Somali'nin

kalkınmasına da destek olunmaya çalışılacaktır. Deniz kaynaklarının temini, balıkçılık faaliyetlerinin güvenliğinin sağlanması, ulusal ve bölgesel güvenliğe risk oluşturan girişimlerin engellenmeye çalışılması bu anlamda öncelikli uygulamalar olacaktır. (Demirtaş, 2024). Bu açıdan bakıldığında anlaşma Somali açısından olduğu kadar bölgesel ve küresel güvenliğinin sağlanması noktasında da önem arz etmektedir. Gerek Afrika boynuzunun güvenliğinin sağlanması gerekse Somali açıklarından başta deniz haydutluğu ve korsancılık faaliyetleri olmak üzere uluslararası deniz güvenliğini tehlikeye atan durumların da önlenmesi açısından önemli görülmektedir.

Türkiye'nin Somali ile olan ilişkileri ve üs politikası bağlamındaki uygulamaları özetlenecek olursa; iki ülke anlaşmasına bağlı olarak Türkiye'nin Somali'de bulunan üsünde icra edilen faaliyetlerin temel odağında Somali ordusunun yeniden yapılandırılması ve eğitim/öğretim yoluyla tecrübe kazanması yer almaktadır. Bu anlamda Subay/Astsubay eğitimi verilerek öğrencilerin mezun edilmesi ile gelecek komuta kademesinin yetiştirilmesi hedeflenirken Somali ordusunun da yeniden yapılandırılması amaçlanmaktadır. Ayrıca yapılan teknik anlaşmalar ile Somali ordusuna askeri ekipman ve teçhizat desteği de sağlanmaktadır. Yine sivil asker işbirliği faaliyetleri kapsamında Somali'de bulunan askeri unsurlarımız aracılığıyla Somali halkına insani yardım faaliyetlerinde de bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin Somali özelindeki faaliyetlerinin diğer batılı ülkelerin Afrika genelinde uyguladığı daha çok tek taraflı kazanım uygulamalarının aksine Somali devletinin ve halkının gelişimine odaklanması, Türkiye'nin bölge genelindeki kabul edilirliliğini de önemli ölçüde artırmakta, bu anlamda sempati kazanmasına da olanak sağlamaktadır. Bu bakımdan Türkiye'nin Somali özelinde icra ettiği faaliyetleri açılım stratejisinin ve kazan-kazan politikasının bir yansıması olarak görmek de mümkündür (Özdemir, 2017).

Üs Politikasının İkili İlişkilere Katkısı

Türkiye'nin Katar ve Somali özelinde uygulamış olduğu üs politikası, tek taraflı politik-askeri inisiyatiflerden ziyade her iki tarafın da kazanım sağlaması noktasında ele alınmaktadır. Bu anlamda icra edilen faaliyetler ile askeri anlamda işbirliği alanları artırılırken, aynı zamanda ikili ilişkilerin geliştirilmesi ve başta savunma sanayi olmak üzere ekonomi, ticaret vb. pek çok

alanda katkısının olduğu görülmektedir. Katar özelinde bakılacak olduğunda, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerinin radikal bir şekilde artış gösterdiği görülmektedir. Bu kapsamda Türkiye'nin Katar ithalatındaki payı son 10 yılda yaklaşık altı kat büyüme kaydetmiş, oransal olarak %1 düzeyinde olan pay 2023 itibarıyla %4.5 düzeyine ulaşmıştır (TRT, 2023). İlâveten 2023 yılı verilerine göre 727 Türk şirketi Katar'da faaliyet gösterirken, 220 Katar şirketi de Türkiye'de yaklaşık 20 milyar dolarlık yatırımda bulunmuştur (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023). Türkiye açısından Katar ile ticari ilişkilerde en önemli sektörün savunma ve havacılık ürünleri olduğu görülmektedir. 2022 ihracat verilerine göre de Katar'a 290 milyon dolarlık savunma ve havacılık sanayi ürünü ihraç edilmiştir. (TİM, 2023). Körfez bölgesinde Türkiye'den ilk TB2 insansız hava aracı tedariki gerçekleştiren Katar, başta insansız hava araçları olmak üzere yer kontrol üniteleri, tank, hücum bot vb. deniz unsurları şeklinde savunma sanayi ürünleri ithal etmektedir (Bakir, 2023).

Somali özelinde bakılacak olduğunda ise Türkiye'nin savunma işbirliği faaliyetleri haricinde özellikle insani yardımlar noktasında öne çıktığı görülmektedir. İki ülke ekonomik ve ticari ilişkilerinin de bu anlamda ilerleme kaydettiğini söylemek mümkündür. Genel tabloya bakıldığında Türkiye'nin Somali'ye olan ihracatı 2009 yılında yaklaşık 3.5 milyon dolarken 2021 yılında bu sayının 355 milyon dolara ulaştığı görülmektedir. Türkiye'nin Somali özelinde odak noktası ise genel olarak eğitim, sağlık, altyapı, bankacılık ve finans üzerine olmuştur. Türkiye'nin Somali özelindeki bu yatırımları, bölgesel rakip olan BAE, Suudi Arabistan gibi ülkeler ile mücadele noktasında hatırı sayılır katkı sağlamaktadır (Abdulle, 2022). Somali'de savunma işbirliği kapsamında icra edilen eğitimler ile Somali ordusunun yeniden yapılandırılması sağlanırken, 2024 yılında imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Çerçeve Anlaşması ile de Somali'nin egemenliği ve güvenliğine yönelik doğrudan inisiyatif alınmasının önü açılmıştır. Bu durum Türkiye'nin askeri eğitim, güvenlik ve savunma sanayi alanlarında olmak üzere uluslararası işbirliği çabalarını genişletme noktasında da fırsatlar sunmaktadır (Devecioğlu, 2024). Ayrıca bu uygulamaların Türkiye'nin jeopolitik çıkar ve hedeflerinin gerçekleştirilmesinin yanında bölgesel meydan okumalara karşı bir adım olarak okunması da yanlış olmayacaktır. Afrika boynuzunda öneme haiz bir konumda bulunan Somali'de varlık gösterilmesi Türk dış politik etkinliğinin artırılması noktasında önemli kazanım

sağlarken, askeri anlamda varlık gösterilmesi de caydırıcılık anlamında önem arz etmektedir.

Türkiye'nin son dönemde ivme yakaladığı şekliyle uygulamakta olduğu üs politikası, yalnızca savunma işbirliği geliştirilmesi noktasında değil, ekonomi, ticaret, eğitim, sağlık vb. alanlarda karşılıklı faaliyetlerin ilerlemesinde de önemli katkı sağlamaktadır. Bu anlamda Türkiye tek taraflı bir kazanım politikasından ziyade karşılıklı kazanım stratejisi ile muhatap ülke nezdinde güven duygusunu pekiştirmekte, bu anlamda aynı zamanda bir dış politik imaj çalışması da yürütmektedir. Bölgesel ve küresel sorunlar nezdinde işbirliği modellerinin geliştirilmesi ve uyumlu bir politika takip edilmesi bu noktada söz konusu olabilmektedir.

Sonuç

Kavram olarak üs ve üs uygulamaları literatürde son dönemlerde popüler anlamda ele alınmaya başlansa da tarihsel süreçte uygulama olarak oldukça uzun bir geçmişe sahiptir. Bu anlamda etki kapasitesini artırmayı hedefleyen devletlerin/imparatorlukların anakara dışında bulunan topraklarda ya da denizaşırı bölgelerde varlık gösterme ve unsur bulundurma uygulamalarına önem verdiği görülmektedir. Genel olarak denizlere olan ilginin artması ve buna paralel olarak deniz hâkimiyetinin sağlanmaya çalışılmasının bir sonucu şeklinde uygulanan denizaşırı üs faaliyetleri, tarihsel süreçte çoğunlukla sömürgecilik şeklinde uygulama alanı bulmuş, bu anlamda daha çok tek taraflı bir kazanım elde etmenin politik yansıması şeklinde icra edilmiştir. Sömürgecilik faaliyetlerine ek olarak güvenlik yaklaşımları da denizaşırı üs faaliyetlerinin uygulanmasında etkili olmuştur. Elde edilen kazanımların güvenliğinin sağlanması bu anlamda daha geniş bir alanda etkin olmayı da zaruri kılmış, deniz ticaret rotalarının, sömürge bölgelerinin güvenliği denizaşırı unsur bulundurma ve üs edinme faaliyetlerinin çıkış noktaları olmuşlardır. Tarihsel süreçte ilk olarak kale, lejyon vb. şekilde kontrol ve güvenlik noktaları olarak temeli atılan üs faaliyetleri, özellikle coğrafi keşifler ile başlayan geniş alanlara erişimin artması ile farklı bir boyut kazanmıştır. Bu kapsamda egemenlik alanını artırma ve kontrol alanını genişletme gayesinde olan devletler bir sömürgecilik uygulaması olarak denizaşırı üs uygulamalarına önem vermişlerdir. Günümüzde de başta ABD, Rusya, Çin, İngiltere olmak üzere küresel güç olarak atfedilen ülkeler

denizaşırı üs faaliyeti yürütmekle birlikte, bunu dış politika stratejilerinin de bir parçası haline getirmişlerdir.

Türkiye, ilk olarak Katar ile başlayan sonrasında Somali ve Libya ile devam eden denizaşırı üs faaliyetleri ile üs politikası yürüten ülkeler arasındaki yerini almıştır. Ancak Türkiye üs sahibi ülke olarak alışlagelmişin dışında daha fazla fayda sağlayan bir konumda olmaktan ziyade kazan kazan stratejisinin gereği olarak doğrudan muhatap ülkenin gelişim göstermesine de katkı sağlamaktadır. Türkiye ilk olarak Katar ile başlayan denizaşırı üs uygulamasında; bölgesel bir kriz neticesinde baskı altında kalan ve yardım talep eden Katar'ın süreci kayıpsız şekilde atlatmasında önemli paya sahip olurken, aynı zamanda üs faaliyetleri kapsamında Katar ordusunun eğitim ve tatbikatlar aracılığı ile gelişimine katkı sağlamaktadır. Türkiye açısından ise bu sürecin askeri-politik etkisinin yanında savunma sanayi, ticaret vb. pek çok alanda getirileri bulunmaktadır. Bu anlamda Türkiye kriz sürecinde Katar'a destek olurken, kendi anakarası dışında vuku bulan bir bölgesel meselede etkin olduğunu gösterme ve uluslararası görünürlüğünü artırma fırsatı elde edebilmiştir. Katar ordusunun icra edilen faaliyetler ile tecrübe kazanması sağlanırken TSK'nın da çöl harekâtı icra etme yeteneği kazanması söz konusu olabilmıştır. Benzer şekilde Türk savunma imkân ve kabiliyetinin gösterilmesinin yanında savunma sanayinin tanıtılması ve buna bağlı olarak askeri-ekonomik işbirliği alanlarının geliştirilmesinde icra edilen üs faaliyetinin önemli katkısı bulunmaktadır.

Katar'da gerçekleştirilen üs faaliyetlerinin kapsamı genel olarak askeri eğitim ve tatbikatlar ile Katar savunma imkân ve kabiliyetinin geliştirilmesi olurken Somali'deki üs faaliyetinin ana gayesi ise Somali ordusunun eğitilmesi, yeniden teşkil edilmesi ve yapılandırılmasıdır. Bu kapsamda Türkiye, Somali ordusunda gelecek komuta kademesinin yetiştirilmesine yönelik olarak subay, astsubay eğitim faaliyetleri icra ederken aynı zamanda askeri ekipman ve teçhizat yardımında da bulunmaktadır. Ayrıca sivil-asker işbirliği kapsamında Somali halkına yönelik olarak da insani yardımda bulunmaktadır. Bu durum Türkiye ile olan ilişkilerin geliştirilmesine imkân vermesinin yanında, Türkiye'nin gerek Somali nezdinde gerekse bölge genelinde sempati kazanmasına ve kabul edilirlğine katkı sağlamaktadır. Nitekim Türkiye'nin üs politikası kapsamındaki uygulamalarını diğer ülke faaliyetlerinden ayıran temel etkeni Türkiye'nin izlediği bu strateji oluşturmaktadır.

Sonuç olarak Türkiye'nin gerek ikili ilişkiler bağlamında icra edilen milli/müşterek harekâtları ve üs faaliyetleri noktasında gerekse BM misyonları ile NATO harekâtları kapsamında aktif katılım gösteren bir yaklaşım içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Uluslararası misyonlarda öncelikli inisiyatif üstlenen ülkelerden biri olmasının yanında özellikle son dönemlerde milli olarak icra edilen harekâtlar ve üs faaliyetleri göz önüne alındığında Türkiye'nin artan etkinliği ile de ilişkili olarak aktif bir dış politika izlediği görülmektedir. Bu noktada Katar'a konuşlanma ile başlayan ardından Somali ve Libya ile sürdürülen denizaşırı üs stratejisi, bölgesel ve küresel aktör olma iddiasında Türkiye'nin imkân ve kabiliyetlerini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bu açıdan pro aktif dış politika izleyen Türkiye'nin artan etkisinin devam edeceği düşüncesinden hareketle, ikili anlaşmalar bağlamında farklı bölgelerde denizaşırı üs faaliyetlerinin olabileceği de ihtimal dahilinde bulunmaktadır.

Kaynakça

- Abdulle, A. Yusuf (2022), "Economic Relations Between Türkiye and Somalia: Prospects and Challenges", *Somali Studies*, 7, s. 67-74.
- Al Jazeera,(2018), "No Timeline Set For Further Turkish Force In Qatar", Erişim: <https://www.aljazeera.com/news/2018/1/31/no-timeline-set-for-further-turkish-forces-in-qatar>
- Bakir, Ali (2023), "Turkey's defense industry is on the rise. The GCC is one of its top buyers.", Erişim: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/turkey-defense-baykar-gcc-gulf/>
- Blaker, James, R. (1990), *United States Overseas Basing: An Anatomy of the Dilemma*, Praeger, New York.
- Bingöl, O. (2024). ABD'nin Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Askeri Üs Politikasında Değişimin Türkiye'ye Etkileri ve İncirlik Üssünün Geleceği. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 30-31.
- Bobokulov, Inomjon (2012), "Strategic Function of and Prospect For The Foreign Military Presence In Central Asia", *Central Asia and Caucasus*, Cit:2, No:13, s.99-100.
- Bbc (2017), "Türkiye'nin Somali'de Açtığı Yurt Dışındaki En Büyük Üssü Hakkında Tüm Merak Edilenler", Erişim: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41510485>
- Bölme, Selin Muzaffer (2012), *ABD'nin Üs Politikası Ve Türkiye: Kuruluşundan Bugüne İncirlik Üssü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 4.
- Calder, Kent E. (2007), *Embattled Garrisons: Comparative Base Politics And American Globalism*, Princeton University Press, New Jersey.
- Cooley, Alexander (2008), *Base Politics: Democratic Change and the U.S. Military Overseas*, Cornell University Press, New York.
- Özgen, Cenk "Türkiye'nin Denizaşırı Askeri Üs Kurma Girişimleri: Tespitler ve Geleceğe Yönelik Öneriler", *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 2019, Cilt: 8, No: 2, s. 384-385.

- Dailysabah (2019), “Turkish, Qatari Military Defence Cooperation Antidote to Regional Malaise”, Erişim: <https://www.dailysabah.com/defense/2019/11/26/turkish-qatari-military-defence-cooperation-antidote-to-regional-malaise>
- Demirtaş, Tunç (2024), “Türkiye-Somali Anlaşmasının Verdiği Mesaj ve Türkiye ile Müttefiklik”, Erişim: <https://www.setav.org/turkiye-somali-anlasmasinin-verdigi-mesaj-ve-turkiye-ile-muttefiklik/>
- Devecioğlu, Kaan (2024), “Türkiye and Somalia: A New Cooperation Approach from Regional Security to Economic Development”, Erişim: <https://www.orsam.org.tr/en/turkiye-and-somalia-a-new-cooperation-approach-from-regional-security-to-economic-development/>
- Doğan, M. Fatih (T.y.), “Uluslararası Anlaşmaların İç Hukuktaki Yeri ve Denetimi”, *Uluslararası Hukuk Bülteni*, s. 32.
- Hammouri, Joe, “Turkey Tightrope Walking in the Gulf Region: Another Embarrassing Fall?”, Middle East Institute, 2017, s. 2.
- Harkavy, Robert E. (1982), “Great Power Competition for Overseas Bases: The Geopolitics of Access Diplomacy”, Pergaman Press, 14.
- Harkavy, Robert E. (2007), *Strategic Basing and the Great Powers 1200-2000*, Routledge, 7.
- Gulfnews, (2017), “What are the 13 demands given to Qatar?”, Erişim: <https://gulfnews.com/world/gulf/qatar/what-are-the-13-demands-given-to-qatar-1.2048118>.
- Hussein M, Haddad M. (2021) “US Military Presence Around The World”, Erişim: <https://www.aljazeera.com/news/2021/9/10/infographic-us-military-presence-around-the-world-interactive?form=MGoAV3>
- Indyturk (2019), “Suriye’deki askeri güçler arasında en büyük pay İran’ın”, Erişim: [https://www.indyturk.com/node/656006/d%C3%BCnya/suriye%E2%80%99deki-askeri-g%C3%BC%C3%A7ler-aras%C4%B1nda-en-b%C3%BCy%C3%BCk-pay-i%C4%B1n#:~:text=Rusya'n%](https://www.indyturk.com/node/656006/d%C3%BCnya/suriye%E2%80%99deki-askeri-g%C3%BC%C3%A7ler-aras%C4%B1nda-en-b%C3%BCy%C3%BCk-pay-i%C4%B1n#:~:text=Rusya'n%20)

C4%B1n%20Suriye'de%20oiki%20ana%20askeri%20%C3%BCss%C3%BC%20bulunuyor

Kasapoğlu, Can, (2017), “Turkey’s Forward-Basing Posture”, *Centre For Economics and Foreign Policy Studies*, s. 4-20.

Kırbaşoğlu, F., Öçalan, G., (2022). NATO ve Rusya'nın Geniş Karadeniz Havzasındaki Mücadelesi: 2021. Karadeniz: 2021 Gelişmeleri Işığında Bölgesel Değerlendirmeler. (pp. 409-433), Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları.

Keskin, Y. Bahadır (2022), “Basra Körfezi'nde Üs Siyaseti”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Mason, R. Chuck (2012), “Status of Forces Agreement (SOFA): What Is It, and How Has It Been Utilized?”, *Congressional Research Service*, s. 2.

Özdemir, Çağrı (2017), “Türkiye Somali'de Ne Yapıyor?”, Erişim: <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-somalide-ne-yap%C4%B1yor/a-40576613>.

Özlük, E., Özlük D. (2023), “ABD'nin Offshore Dengeleme Stratejisinin Ortadoğu ve Türkiye'ye Yansımaları”, Erişim: https://tasam.org/Files/Icerik/File/Erdem_Ozluk_Tasam_Full_Text_pdf_a24edb03-74a2-4beb-82fc-7df18cec2998.pdf.

Öztop, Mustafa (2021), “Türkiye'nin Güvenliğinde Denizaşırı Askeri Üs Politikası”, Erişim: <https://kriterdergi.com/dispolitika/turkiyenin-guvenliginde-denizasiri-askeri-us-politikasi>.

Sprout, Harold (1954) “Geopolitical Theories Compared”, *Naval War Collage Review*, Cilt:6, No: 5, s. 23.

Sputnik (2019), “Rusya'nın Yurt Dışındaki Askeri Üsleri ve Barış Gücü Misyonları”, Erişim: <https://tr.sputniknews.com/infografik/201901181037175956-rusya-yurt-disi-askeri-usleri-baris-gucu-misyonlari/>

TBMM (2010), “Kanun Tasarısı”, Erişim: <https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D23/Y5/T1/W>

ebOnergeMetni/867ede57-04b9-4059-90ao-852cd72a2327.pdf,

TBMM (2015), “Kanun Tasarısı”, Erişim: <https://www2.tbmm.gov.tr/d24/1/1-1038.pdf>,

TBMM (2017), “Kanun Tasarısı”, Erişim: <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem26/yil01/ss473.pdf>,

T.C. Ticaret Bakanlığı (2023), “Türkiye ile Katar'ın Ticari İş Birliği Artıyor”, Erişim: <https://ticaret.gov.tr/haberler/turkiye-ile-katarin-ticari-is-birligi-artiyor>

T.C. Anayasası, Erişim: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

The State Council of China (2015), “China’s Military Strategy”, Erişim: https://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2015/05/27/content_281475115610833.htm.

TİM (2023), “Katar Ülke Bilgi Notu”, *TİM Ekonomik Araştırmalar*, s.1.

TRT (2023), “Bakan Bolat: Katar’ın Türkiye’deki yatırımları 20 milyar doları aştı”, Erişim: <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/bakan-bolat-katarin-turkiyedeki-yatirimlari-20-milyar-dolari-asti-800063.html>

TSK (2024), “Türkiye’nin Barışı Destekleme Harekâtına Katkıları”, Erişim: <https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=BarisiDestekleme>

UN (2024), “Troop And Police Contributors”, Erişim: <https://peacekeeping.un.org/en/troop-and-police-contributors>.

Yeo, Andrew I. (2017), "The politics of overseas military bases". *Perspectives on Politics* 15/1, s. 133.

Extended Abstract

The concepts of base and base policy are currently evolving concepts in the literature. In the literature, although the concept of exponentiation has shown development in recent times, exponential applications have a long historical background. Throughout history, it is observed that states/empires aiming to increase their capacity for influence have placed importance on operations in territories beyond the mainland or overseas to establish a presence and maintain elements there. Generally, the growing interest in seas and the parallel efforts to achieve maritime dominance have led to the implementation of overseas base activities as a result, predominantly in the form of colonialism. These activities were mostly carried out to achieve unilateral gains politically. In addition to colonial activities, security approaches have also played a crucial role in the implementation of overseas base activities. The security of the acquired gains necessitated effective presence in a broader area, making the security of sea trade routes and colonial territories the starting points for overseas presence and base establishment activities. Initially established as fortresses, legions, etc., as control and security points in historical contexts, base activities took on a different dimension with the increase in access to vast territories, particularly with geographical explorations. In this context, states aiming to expand their sovereignty and control areas have emphasized overseas base practices as a colonialism application. Today, countries attributed as global powers, notably the USA, Russia, China, and the UK, continue to carry out overseas base activities, integrating them into their foreign policy strategies.

Türkiye, with its increasing foreign policy activities, has positioned itself among the countries implementing an overseas base strategy, which started with Qatar and continued with Somalia and Libya. However, Türkiye's approach as a host country goes beyond traditional benefits, contributing to the direct development of the recipient country as part of a win-win strategy. Türkiye's base policy towards Qatar and Somalia, along with its activities in this regard, serve as fitting examples for understanding the mentioned strategy. Initially with Qatar, during the overseas base implementation, Türkiye played a significant role in helping Qatar overcome a regional crisis and pressure while aiding the country's development through military training and exercises. For Türkiye, this process brought benefits in terms of foreign policy effectiveness, defense industry

promotion, and gains in trade and various other fields. Supporting Qatar during the crisis, Türkiye showcased its effectiveness in a regional issue outside its mainland, enhancing its international visibility. Through activities with the Qatar army, Türkiye helped them gain experience, while also enhancing the Turkish Armed Forces' ability to conduct desert operations. Similarly, the base activities played a crucial role in showcasing Turkish defense capabilities, promoting the defense industry, and fostering military-economic cooperation.

The scope of base activities in Qatar generally revolves around military training and exercises, as well as enhancing Qatar's defense capabilities. In contrast, the main objective of base activities in Somalia is to train, reorganize, and restructure the Somali army. Türkiye conducts officer and non-commissioned officer training activities to prepare future command cadres within the Somali army, alongside providing military equipment and support. Furthermore, humanitarian aid is extended to the Somali people under civil-military cooperation. This situation not only allows for the enhancement of relations with Türkiye but also contributes to Türkiye gaining sympathy and acceptance both in Somalia and the broader region. Indeed, it is possible to say that Türkiye's strategy in its base policy sets its practices apart from those of other countries. As a result, it is possible to say that Türkiye is involved in a proactive and effective approach both in terms of bilateral relations through national/joint operations and base activities, and in the context of UN missions and NATO operations. Being one of the countries taking the lead in international missions, especially considering the recent national operations and base activities, Türkiye is seen to pursue an active and effective foreign policy related to its increasing influence capacity. In this respect, the overseas base strategy that started with deployment in Qatar and continued with Somalia and Libya is important for demonstrating Türkiye's capabilities and potential as a regional and global actor. Therefore, based on the belief in the continued increase of Türkiye's influence in foreign policy, the possibility of overseas base activities in different regions within the scope of bilateral agreements is also conceivable.

NOVUS ORBIS

Journal of Politics and International Relations | Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
Volume 6 | Cilt 6
Number 2 | Sayı 2
2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

SOSYAL MEDYANIN DEMOKRATİK SEÇİMLERDE ALGI YÖNETİMİ ÜZERİNDEKİ ROLÜ

Murat ŞENGÖZ*

Makalenin Geliş Tarihi // Received: 06.08.2024
Düzeltilme Tarihi // Revised: 02.11.2024
Yayına Kabul Tarihi // Accepted: 13.11.2024

Öz

Son yıllarda sosyal medya platformları, bilgi paylaşımı ve kamuoyu oluşturma konularında belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu makale, sosyal medyanın demokratik seçimlerde algı yönetimi üzerindeki etkilerini incelemektedir. Sosyal medyanın bilgi yayılımı, hedefli reklamlar, botlar ve sahte hesaplar aracılığıyla seçmen algılarını nasıl etkilediği ve şekillendirdiği detaylı olarak ele alınacaktır. Özellikle Cambridge Analytica skandalı ve Brexit sürecinde yayılan dezenformasyonun seçmen davranışları üzerindeki etkileri vurgulanacaktır. Makale, sosyal medyanın demokratik süreçlere olan güveni nasıl sarsabileceğini ve bu süreçlerin sağlıklı işleyişini tehdit eden faktörleri değerlendirecektir. Ayrıca, sosyal medyanın bilgi yayılımı ve dezenformasyonla mücadeledeki rolü incelenecek ve bu alanlarda karşılaşılan zorluklar tartışılacaktır. Gelecekteki seçimler için sosyal medya platformlarının şeffaflığını artırma, dezenformasyonla etkili bir şekilde mücadele

* Sorumlu Yazar, Dr., Bağımsız Araştırmacı, ORCID 0000-0001-6597-0161, muratsengoz74@gmail.com

etme ve medya okuryazarlığını güçlendirme konularında öneriler sunulacaktır. Bu öneriler, demokratik süreçlerin daha adil ve güvenilir bir şekilde yürütülmesi için stratejik yaklaşımlar geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Algı Yönetimi, Demokratik Seçimler, Dezenformasyon, Seçmen Davranışları

THE ROLE OF SOCIAL MEDIA IN SHAPING PERCEPTIONS DURING DEMOCRATIC ELECTIONS

Abstract

In recent years, social media platforms have played a decisive role in sharing information and forming public opinion. This paper comprehensively examines the impact of social media on perception management in democratic elections. It details how social media influences and shapes voter perceptions through information dissemination, targeted advertising, bots, and fake accounts. The paper highlights the effects of the Cambridge Analytica scandal and the spread of disinformation during the Brexit process on voter behavior. It evaluates how social media can undermine trust in democratic processes and identifies factors that threaten their proper functioning. Additionally, the role of social media in information dissemination and combating disinformation is explored, with a discussion of the challenges encountered in these areas. Recommendations are offered for future elections, including enhancing social media platform transparency, effectively combating disinformation, and strengthening media literacy. These recommendations aim to develop strategic approaches for conducting democratic processes in a fairer and more reliable manner.

Keywords: Perception Management, Democratic Elections, Disinformation, Voter Behavior

Giriş

Son on yılda sosyal medya platformları, küresel bilgi paylaşımı ve iletişimde devrim yaratarak toplumsal etkileşimi ve bilgi akışını köklü bir şekilde dönüştürmüştür. Facebook, Twitter ve Instagram gibi platformlar, bireylerin ve toplulukların etkileşim, bilgi paylaşımı ve gündem oluşturma biçimlerini yeniden

şekillendirmiştir (Kaplan & Haenlein, 2010: 59-68). Bu platformlar, kullanıcıların kendi içeriklerini oluşturarak paylaşımlarına olanak tanırken, aynı zamanda geniş kitlelere ulaşmak için benzersiz fırsatlar sunmaktadır. Sosyal medyanın geniş erişim kapasitesi, demokratik süreçler üzerinde önemli ve derin etkiler yaratmaktadır.

Algı yönetimi, bireylerin ve toplulukların belirli konulara yönelik düşüncelerini, tutumlarını ve davranışlarını etkilemeyi amaçlayan stratejik iletişim faaliyetlerini kapsamaktadır (Jowett & O'Donnell, 2018). Demokratik seçimlerde adaylar ve siyasi partiler, seçmenlerin algılarını şekillendirmek için çeşitli iletişim stratejileri kullanmaktadır. Bu stratejiler arasında geleneksel medya ve yüz yüze kampanyaların yanı sıra, giderek artan bir şekilde sosyal medya da yer almaktadır. Sosyal medya, seçmenlerle doğrudan etkileşim kurma ve anlık geri bildirim alma fırsatı sunduğu için, algı yönetiminde önemli bir araç haline gelmiştir (Kreiss, 2016). Platformların sunduğu hızlı ve geniş erişim, algı yönetiminin etkisini artırmış ve seçmenlerin karar alma süreçlerini doğrudan etkileme imkânı sağlamıştır.

Bu kapsamda bilhassa Brexit referandumu, sosyal medyanın demokratik seçimlerdeki etkisini incelemek için önemli veriler sunmaktadır. 2016 yılında Birleşik Krallık'ta yapılan referandum, ülkenin Avrupa Birliği'nden ayrılıp ayrılmayacağına karar vermek amacıyla düzenlenmiştir. Referandum sürecinde hem "Ayrıl (Leave)" hem de "Kal (Remain)" kampanyaları sosyal medyayı yoğun bir şekilde kullanarak seçmenlerin algılarını etkilemeye yönelik çeşitli stratejiler geliştirmiştir (Howard & Kollanyi, 2016). Özellikle "Ayrıl" kampanyası, sosyal medyada geniş çaplı reklam kampanyaları, dezenformasyon faaliyetleri ve sahte hesaplar aracılığıyla dikkat çekmiştir. Bu tür uygulamalar, sosyal medyanın seçim sonuçlarını etkileme potansiyelini gözler önüne sermiş ve demokratik süreçlerin şeffaflığına yönelik ciddi endişelere neden olmuştur.

Bu makale, sosyal medyanın demokratik seçimlerde algı yönetimi üzerindeki rolünü ve Brexit sürecine olan etkilerini detaylı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Sosyal medya aracılığıyla yürütülen bilgi yayılımı, hedefli reklamlar, botlar ve sahte hesaplar gibi unsurların seçmen davranışları üzerindeki etkileri değerlendirilecektir. Ayrıca, Cambridge Analytica skandalının ortaya çıkardığı etik sorunlar ve sosyal medyanın demokratik süreçlere olan güven üzerindeki etkisi de kapsamlı bir şekilde ele alınacaktır (Cadwaladr & Graham-Harrison, 2018).

Brexit referandumunda sosyal medyanın rolü, demokratik süreçlerin nasıl şekillendiğini ve bu süreçlerde sosyal medyanın algı yönetimi ve manipülasyon stratejilerini nasıl uyguladığını anlamak açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Sosyal medya platformları, referandum sürecinde bilgi akışını hızlandırmakla kalmamış, aynı zamanda dezenformasyon ve yanlış bilgilendirme kampanyalarının yayılmasına da zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, sosyal medyanın demokratik süreçler üzerindeki etkilerini anlamak, gelecekteki seçimlerde daha adil ve şeffaf bir ortam sağlamak açısından kritik öneme sahiptir.

Bu çalışma, sosyal medya platformlarının demokratik seçimlerdeki rolünü derinlemesine anlamayı ve demokratik süreçlerin daha sağlıklı işlemesi için gerekli reform ve stratejilerin geliştirilmesine katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Sosyal medyanın gücünün ve potansiyel risklerinin iyi anlaşılması, hem kamuoyunun bilinçlenmesini hem de politika yapıcılarının etkin düzenlemeler geliştirmesini teşvik edecektir.

Sosyal Medyanın Algı Yönetimindeki Rolü

Sosyal medya platformları, modern toplumlarda bilgi paylaşımını ve iletişimi köklü bir şekilde dönüştürmüştür. Facebook, Twitter, Instagram gibi platformlar, kullanıcıların anlık olarak bilgi edinmesini ve bu bilgiyi geniş kitlelere yaymasını sağlar. Bu özellikler, demokratik seçimler gibi kritik süreçlerde önemli etkilere yol açabilir. Seçmenler, sosyal medya aracılığıyla seçim kampanyalarına dair en son haberleri, adayların politikalarını ve seçim vaatlerini hızlı bir şekilde öğrenebilirler. Ancak, sosyal medya üzerinden yayılan bilgilerin doğruluğu her zaman garanti edilmez. Bilgi yayılımının hızı, doğru bilgilerin yanı sıra yanlış bilgi ve dezenformasyonun da hızla yayılmasına zemin hazırlar (Vosoughi, Roy, & Aral, 2018).

Sosyal medyanın bilgi yayılımı üzerindeki etkisi, seçmenlerin karar verme süreçlerinde kritik bir rol oynar. Geleneksel medyanın aksine, sosyal medya platformları kullanıcıların anlık olarak bilgiye erişimini ve bu bilgiyi paylaşmasını sağlar. Örneğin, bir adayın seçim vaadi veya bir partinin kampanya stratejisi hakkında yapılan bir paylaşım, saniyeler içinde binlerce kişiye ulaşabilir. Bu hızlı bilgi akışı, seçmenlerin anlık gelişmelere tepki vermesini ve kararlarını buna göre şekillendirmesini sağlar. Ancak, bu hızın avantajlarının yanı sıra, bilgi doğruluğu ve güvenilirliği konusundaki belirsizlikler de önemli sorunlar yaratabilir. Seçmenlerin doğru bilgiye ulaşması zorlaşabilir ve bu durum

kamuoyunun yanıltılmasına yol açabilir (Vosoughi, Roy, & Aral, 2018).

Dezenformasyon, kasıtlı olarak yanlış veya yanıltıcı bilgilerin yayılması anlamına gelir ve demokratik süreçler üzerinde ciddi etkiler yaratabilir. Sosyal medya platformları, dezenformasyonun yayılması için verimli bir zemin oluşturur. Sahte haberler, manipüle edilmiş görseller ve yanıltıcı bilgiler, sosyal medya kullanıcıları tarafından hızla paylaşılabilir ve geniş kitlelere ulaşabilir. Bu tür içerikler genellikle duygusal tepkileri harekete geçirecek şekilde tasarlanır ve bu sayede daha geniş bir yayılım potansiyeline sahip olur.

Örneğin, Brexit referandumu sürecinde sosyal medyada yayılan birçok yanlış bilgi, seçmenlerin Avrupa Birliği'nden ayrılma yönünde karar vermesine etki edebilecek nitelikteydi. Brexit referandumu sürecinde yayılan yanlış bilgiler arasında, AB üyeliğinin İngiltere'ye maliyeti, göçmenlik politikaları ve ekonomik sonuçlar gibi konular yer alıyordu. Ayrıl kampanyası, özellikle ekonomik maliyetler ve göçmenlik konularında yanıltıcı bilgiler yaymış ve seçmenlerin duygusal tepkilerini harekete geçirmiştir. Bu tür dezenformasyon kampanyaları, seçmenlerin doğru bilgiye ulaşmasını zorlaştırmakta ve demokratik süreçlerin sağlıklı işlenmesini engellemektedir (Bastos & Mercea, 2019: 38-54).

Sosyal Medya Vasıtasıyla Gerçekleştirilen Algı Yönetimi ve Manipülasyon Teknikleri

Sosyal medya, yalnızca bilgi yayılımını değil, aynı zamanda algı yönetimi ve manipülasyon tekniklerini de etkin bir şekilde destekleyen bir platformdur. Algı yönetimi, sosyal medya kullanıcılarının düşüncelerini ve davranışlarını etkilemeyi amaçlayan stratejik iletişim faaliyetlerini içerir. Manipülasyon ise bu faaliyetlerin kasıtlı olarak belirli bir yöne çekilmesi anlamına gelir. Sosyal medyada algı yönetimi ve manipülasyon, çeşitli teknikler kullanılarak gerçekleştirilir ve bu tekniklerin etkinliği, belirli stratejiler ve araçlarla artırılabilir.

Sahte Haberler ve Yanıltıcı Bilgilerin Yayılması: Sahte haberler, sosyal medyada manipülasyonun en yaygın tekniklerinden biridir. Gerçek olmayan veya yanıltıcı bilgilerin haber formatında sunulması, kullanıcıların bu bilgileri doğru kabul etmesine ve bu bilgilerin toplumsal algıyı şekillendirmesine yol açar. Bu tür içerikler genellikle şok edici, duygusal veya önyargıları pekiştiren nitelikte olup, kullanıcıların dikkatini çekmek ve etkileşime geçmek için tasarlanır. Sahte

haberlerin yayılması, seçmenlerin bilgiye dayalı kararlar almasını zorlaştırabilir ve demokratik süreçlerin şeffaflığını tehdit edebilir. Brexit referandumu sırasında, örneğin, Ayrıl kampanyası tarafından yayımlanan sahte haberler, seçmenlerin Avrupa Birliği'nden ayrılma yönünde karar vermelerini teşvik etmiştir (Bastos & Mercea, 2019: 38-54).

Yanıtıcı bilgiler, doğruluğu teyit edilmemiş veya bağlamından koparılmış içerikler olarak tanımlanabilir. Bu tür bilgiler, genellikle seçici olarak sunulur ve kullanıcıların yanıtılmasına neden olur. Bilgi kirliliği ve dezenformasyon, kullanıcıların gerçek ve doğru bilgiyi ayırt etmesini zorlaştırır ve seçim süreçlerinde yanlış bilgilendirme riskini artırır.

Manipüle Edilmiş Görseller: Görsel içerikler, sosyal medyada algı yönetimi ve manipülasyon tekniklerinde önemli bir rol oynar. Manipüle edilmiş fotoğraflar ve videolar, belirli bir mesajı desteklemek veya bir görüşü pekiştirmek amacıyla düzenlenebilir. Bu görseller, genellikle duygusal tepkileri harekete geçirerek daha geniş bir kitleye ulaşmayı amaçlar. Görsel manipülasyonlar, izleyicinin duygusal tepkilerini tetikleyerek, bilgilerin daha hızlı ve etkili bir şekilde yayılmasını sağlar. Brexit referandumunda, manipüle edilmiş görseller aracılığıyla seçmenlerin duygusal tepkileri hedef alınmış ve kamuoyunun yanıtılması sağlanmıştır (Bastos & Mercea, 2019: 38-54).

Viral Yayılım (Viral Spreading) ve Yankı Odası Etkisi (Echo Chamber Effect): Sosyal medyada yayılan bilgilerin viral hale gelmesi, bu bilgilerin geniş kitlelere ulaşmasını ve hızla yayılmasını sağlar. Viral yayılım, genellikle duygusal tepkilere neden olan, şaşırtıcı veya şok edici nitelikteki içeriklerin hızla paylaşılması anlamına gelir. Bu tür içerikler, kullanıcıların dikkatini çekmekte başarılı olur ve paylaşılma olasılığını artırır. Ancak, viral yayılım genellikle bilgi doğruluğundan bağımsızdır ve yanlış bilgilerin geniş kitlelere hızla ulaşmasına neden olabilir.

Yankı odası etkisi, sosyal medya kullanıcılarının benzer görüşlere sahip kişilerle etkileşimde bulunmaları sonucu, belirli bir düşüncenin güçlenmesi ve alternatif görüşlerin dışlanması anlamına gelir. Bu etki, kullanıcıların yalnızca kendi inançlarını doğrulayan bilgilerle karşılaşmasına ve diğer perspektifleri göz ardı etmesine neden olabilir.

Brexit referandumunda, yankı odası etkisiyle yayılan yanlış bilgiler, kullanıcıların kendi görüşlerini pekiştirmesine ve alternatif bilgi kaynaklarını göz ardı etmesine yol açmıştır (Del Vicario et al., 2016). Bu etki, sosyal medyanın bilgi baloncukları

oluşturmasına ve seçmenlerin bilgiye dayalı kararlar almasını zorlaştırmasına neden olabilir.

Sosyal Medyada Manipülasyon Stratejilerinin Etkileri: Sosyal medyada kullanılan algı yönetimi ve manipülasyon teknikleri, demokratik süreçler üzerinde önemli etkilere sahip olabilir. Bu tekniklerin etkili bir şekilde uygulanması, seçmenlerin düşüncelerini, tutumlarını ve davranışlarını yönlendirebilir. Sahte haberler, yanıltıcı bilgiler, manipüle edilmiş görseller, viral yayılım ve yankı odası etkisi gibi teknikler, sosyal medyanın gücünü kullanarak kamuoyunun algısını değiştirebilir ve seçim sonuçlarını etkileyebilir (Allcott & Gentzkow, 2017: 211-236; Sunstein, 2018).

Brexit referandumu, bu tekniklerin nasıl kullanıldığını ve sonuçlarını gözler önüne seren önemli bir örnektir. Sosyal medya üzerinden yürütülen manipülasyon kampanyaları, seçmenlerin kararlarını büyük ölçüde etkilemiş ve demokratik sürecin güvenilirliğini sarsmıştır (Fuchs, 2018a). Bu bağlamda, sosyal medyanın demokratik süreçler üzerindeki etkilerini anlamak ve bu etkileri minimize etmek için gerekli önlemlerin alınması, bilgi kirliliği ve manipülasyon risklerinin azaltılması açısından önemlidir (Guess, Nyhan & Reifler, 2020:472-480).

Algı Yönetiminin Seçmen Davranışları Üzerindeki Etkisi

Sosyal medyada yürütülen algı yönetimi faaliyetleri, seçmen davranışlarını doğrudan ve önemli bir şekilde etkileyebilir. Seçmenler, sosyal medya aracılığıyla edindikleri bilgileri kullanarak seçim kararlarını şekillendirirler ve bu süreç, genellikle sosyal medyanın sunduğu bilgi akışının hızına ve kapsamına bağlıdır. Algı yönetimi, seçmenlerin belirli bir aday veya parti hakkında olumlu veya olumsuz düşünceler geliştirmelerine neden olabilir. Sosyal medya, bu algı yönetimi stratejilerinin uygulanması için oldukça uygun bir ortam sunar, çünkü platformlar, hedeflenmiş içeriklerin ve mesajların geniş kitlelere hızlı bir şekilde ulaşmasına olanak tanır (Allcott & Gentzkow, 2017).

Sosyal medya üzerinde yürütülen algı yönetimi, çeşitli yöntemlerle seçmenlerin düşünce ve davranışlarını yönlendirebilir. Bu yöntemler arasında, sahte haberler, yanıltıcı görseller ve manipüle edilmiş videolar yer alır. Bu tür içerikler, seçmenlerin bilgiye dayalı kararlar almasını zorlaştırabilir ve kamuoyunun yanıltılmasına neden olabilir. Özellikle seçim dönemlerinde, bu tür manipülasyonlar, seçmenlerin tercihlerini

etkileyen önemli bir faktör haline gelir. Algı yönetimi ve dezenformasyon kampanyaları, seçmenlerin yanlış bilgiye dayanarak karar vermesine ve bu yanlış bilgilerin seçim sonuçlarını şekillendirmesine neden olabilir (Allcott & Gentzkow, 2017).

Brexit referandumu sürecinde, sosyal medyada yürütülen algı yönetimi ve manipülasyon faaliyetleri, seçmenlerin Avrupa Birliği'nden ayrılma yönünde karar vermesine önemli ölçüde etki etmiştir. "Ayrıl" kampanyası, sosyal medyada yayılan yanıltıcı bilgiler, duygusal mesajlar ve önyargılı içerikler aracılığıyla seçmenlerin duygusal tepkilerini harekete geçirmiştir. Bu süreçte kullanılan bazı stratejiler, seçmenleri korkutma, önyargıları pekiştirme ve önyargılar üzerinden manipülasyon yapma üzerine odaklanmıştır (Bastos & Mercea, 2019: 38-54).

Sosyal medyada yürütülen bu tür algı yönetimi stratejileri, seçmenlerin bilgiye dayalı karar alma süreçlerini bozar ve demokratik süreçlerin sağlıklı işlenmesini tehdit eder. Yanıltıcı bilgiler, sadece bireylerin kararlarını değil, aynı zamanda kamuoyunun genel algısını da şekillendirir, bu da seçim sonuçlarını doğrudan etkileyebilir. Sonuç olarak, sosyal medya platformları üzerindeki bu tür manipülasyonlar, seçimlerin adil ve şeffaf bir şekilde gerçekleştirilmesini zorlaştırabilir ve demokratik değerleri zedeleyebilir. Bu durum, sosyal medyanın seçim süreçleri üzerindeki etkilerinin daha dikkatli bir şekilde incelenmesini ve dezenformasyonla mücadele stratejilerinin güçlendirilmesini gerektirir (Allcott & Gentzkow, 2017).

Hedefli Reklamlar (Targeted Advertising) ve Mikro Hedefleme (Micro-Targeting): Sosyal medya platformları, kullanıcı verilerini analiz ederek reklam verenlerin belirli demografik ve psikografik özelliklere sahip kullanıcıları hedeflemesine olanak tanır. Bu süreç, mikro hedefleme olarak bilinir ve siyasi kampanyalar tarafından sıkça kullanılır. Mikro hedefleme, seçmenlerin davranışlarını ve tercihlerini tahmin etmek için kullanılan veri analizleri ile belirli seçmen gruplarına özel mesajların iletilmesini sağlar (Baldwin-Philippi, 2017: 627-633).

Brexit referandumu sürecinde, Ayrıl kampanyası, Facebook gibi platformlarda geniş çaplı hedefli reklam kampanyaları yürüttü. Bu kampanyalar, belirli seçmen gruplarını hedef alarak onların duygusal tepkilerini harekete geçirmeyi amaçladı. Özellikle göçmen karşıtı duygular ve ekonomik endişeler gibi konular üzerine yoğunlaşan mesajlar, Ayrıl kampanyasının başarısında önemli bir rol oynadı (Dommett & Temple, 2018: 189-202).

Botlar ve Sahte Hesaplar: Botlar ve sahte hesaplar, sosyal medya platformlarında yapay etkileşimler yaratmak ve kamuoyunu etkilemek amacıyla kullanılan otomatik veya sahte profillerdir. Botlar, belirli bir mesajı yaygınlaştırmak, bu mesajın gerçek kullanıcılar tarafından destekleniyor gibi görünmesini sağlamak ve kamuoyunun algısını şekillendirmek için programlanabilir. Sahte hesaplar ise gerçek kullanıcılar gibi davranarak, bilgi yayılımını manipüle eder, belirli gündemleri destekler ve karşıt görüşleri susturur (Ferrara et al., 2016: 96-104).

Botlar, genellikle algoritmalar aracılığıyla çalışır ve belirli bir mesajı sürekli olarak paylaşır. Bu mesajlar, sosyal medya platformlarında geniş kitlelere ulaşarak, bu bilgilerin doğru veya popüler olduğunu düşündürür. Sahte hesaplar ise gerçek kullanıcılar gibi görünerek, belirli mesajları onaylar veya tartışmalara katılır. Bu hesaplar, sosyal medya etkileşimlerini yapay olarak artırır ve genellikle negatif yorumlar veya olumsuz bilgiler yayımlayarak kamuoyunu yanıltır (Ferrara et al., 2016: 96-104).

Brexit Referandumunda Bot ve Sahte Hesap Kullanımı: Brexit referandumu, sosyal medyada botların ve sahte hesapların nasıl kullanılabileceğine dair çarpıcı bir örnek sunmaktadır. Hem “Ayrıl” hem de “Kal” kampanyaları, sosyal medya stratejilerinde botları ve sahte hesapları etkili bir şekilde kullanmıştır. Özellikle “Ayrıl” kampanyası, sosyal medyada yapay bir destek ve etkileşim ortamı oluşturmak için botlardan yararlanmıştır. Botlar, “Ayrıl” kampanyasının mesajlarını geniş bir kitleye yayarak, bu mesajların gerçek kullanıcılar tarafından desteklendiği izlenimini yaratmayı başarmıştır (Gorodnichenko et al., 2018: 212-236).

Brexit sürecinde, sosyal medya botlarının kullanımı, kampanyaların etkisini artırmak amacıyla yapılan manipülasyonlar arasında yer almaktadır. Örneğin, “Ayrıl” kampanyası, sosyal medya platformlarında botlar aracılığıyla belirli hashtag'leri yaygınlaştırarak, bu hashtag'lerin geniş bir kitle tarafından kullanıldığı izlenimini yaratılmıştır. Bu durum, seçmenlerin “Ayrıl” kampanyasına olan desteğini artırmış gibi görünmüş ve referandum sonuçlarını doğrudan etkileyen bir faktör olmuştur (Gorodnichenko et al., 2018: 212-236).

Cambridge Analytica Skandalı: Cambridge Analytica skandalı, sosyal medya kullanıcılarının kişisel verilerinin nasıl kötüye kullanılabileceğini ve bu durumun demokratik süreçler üzerindeki etkilerini açıkça ortaya koymuştur. Cambridge Analytica, milyonlarca Facebook kullanıcısının verilerini yasa

dışı bir şekilde elde ederek, bu verileri seçmen davranışlarını tahmin etmek ve manipüle etmek için kullanmıştır. Şirket, kullanıcıların kişisel verilerini analiz ederek, seçmenlerin psikolojik profillerini oluşturmuş ve bu profiller doğrultusunda hedeflenmiş reklam kampanyaları yürütmüştür (Cadwalladr & Graham-Harrison, 2018).

Cambridge Analytica'nın faaliyetleri, sosyal medyanın veri analizi ve hedefleme kapasitesinin ne denli güçlü olduğunu ve bu gücün demokratik süreçler üzerindeki olumsuz etkilerini ortaya koymuştur. Şirket, kişisel verileri kullanarak seçmenlerin duygu ve düşüncelerini manipüle etmiş, bu durum da seçimlerin adil ve şeffaf bir şekilde yürütülmesini engellemiştir (Cadwalladr & Graham-Harrison, 2018).

Dezenformasyon ve Yanlış Bilgilendirme: Brexit referandumu sırasında sosyal medyada yayılan yanlış bilgiler ve dezenformasyon, seçmenlerin kararlarını doğrudan etkilemiştir. Nitekim yanlış bilgi ve dezenformasyonun sosyal medyada hızla yayılmasının birkaç nedeni vardır. Sosyal medya platformları, kullanıcıların bilgiyi hızlı bir şekilde paylaşmasına olanak tanırken, aynı zamanda dezenformasyonun da hızla yayılmasına zemin hazırlamaktadır. Özellikle duygusal tepkileri harekete geçiren içerikler, daha geniş bir kitleye ulaşma eğilimindedir. Bu durum, yanlış bilgilerin daha hızlı ve geniş çapta yayılmasına neden olabilmektedir (Bastos & Mercea, 2019: 38-54).

Sosyal Medya Manipülasyonlarının Seçmen Davranışları Üzerindeki Etkisi

Sosyal medya, seçmenlerin bilgiye erişimini ve bu bilgiyi nasıl yorumladıklarını önemli ölçüde etkilemektedir. Bu platformların sunduğu hız ve erişim kolaylığı, bilgi akışını dramatik bir şekilde hızlandırmış ve seçmenlerin kararlarını anlık gelişmelere göre şekillendirmelerine olanak sağlamıştır. Ancak, bu hızlı bilgi akışı hem doğru hem de yanlış bilgilerin geniş bir kitleye hızla ulaşmasına neden olabilmektedir. Özellikle yanlış bilgilerin yayılması, seçim kararlarını doğrudan etkileyebilir. Örneğin, Brexit referandumu sürecinde sosyal medyada yayılan yanlış bilgiler, seçmenlerin Avrupa Birliği'nden ayrılma yönünde karar vermesine yol açmıştır (Bastos & Mercea, 2019: 38-54).

Sosyal medya, yalnızca bilgi akışını hızlandırmakla kalmaz, aynı zamanda bilgiye erişim ve yorumlama süreçlerini de değiştirmiştir. Algı yönetimi ve dezenformasyon stratejileri, seçmenlerin belirli bir yönde oy kullanmalarını teşvik edebilmektedir. Sosyal medya platformları, algoritmalar

aracılığıyla kullanıcıların gördükleri içerikleri özelleştirerek, onları belirli mesajlar veya fikirlerle daha fazla etkileşime girmeye yönlendirebilir. Bu durum, kullanıcıların yalnızca kendilerine uygun bilgileri görmelerine ve diğer perspektifleri göz ardı etmelerine neden olabilmektedir (Tufekci, 2014a: 505-514).

Bu süreçler, seçimlerde manipülasyon ve dezenformasyonun etkilerini artırarak, demokratik süreçlerin sağlıklı bir şekilde işlenmesini zorlaştırabilir. Sosyal medyada yayılan yanlış bilgiler ve dezenformasyon, seçmenlerin bilinçli kararlar almasını engelleyebilir ve bu da demokratik süreçlere olan güveni ciddi şekilde sarsabilir. Şeffaflık ve hesap verebilirlik, demokratik seçimlerin sağlıklı bir şekilde işlemesi için kritik öneme sahip olmaktadır. Ancak, sosyal medya platformlarının şeffaflık ve hesap verebilirlik konusundaki eksiklikleri, özellikle veri yönetimi ve kullanıcı gizliliği konularında önemli endişelere yol açmıştır (Cadwalladr & Graham-Harrison, 2018).

Cambridge Analytica skandalı, sosyal medya platformlarının veri yönetimi ve kullanıcı gizliliği konusundaki eksikliklerini açıkça ortaya koymuştur. Şirketin, milyonlarca Facebook kullanıcısının verilerini yasa dışı bir şekilde toplayarak bu verileri seçmen davranışlarını tahmin etmek ve manipüle etmek için kullanması, sosyal medyanın demokratik süreçler üzerindeki etkilerini ve potansiyel risklerini gözler önüne sermiştir (Cadwalladr & Graham-Harrison, 2018). Bu tür skandallar, sosyal medya şirketlerinin kullanıcı verilerini nasıl topladıkları ve kullandıkları konusunda daha fazla şeffaflık göstermeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Kullanıcıların kişisel verilerinin nasıl kullanıldığına dair daha fazla bilgiye sahip olmaları, demokratik süreçlerin daha sağlıklı ve güvenilir bir şekilde işlemesi için elzemdir.

Bu bahiste, sosyal medyada yayılan yanlış bilgiler ve dezenformasyon, seçmen davranışlarını etkileyerek demokratik süreçlerin sağlıklı işlenmesini tehdit etmektedir. Bu durum, sosyal medya platformlarının daha şeffaf ve hesap verebilir hale gelmesini, dezenformasyonla mücadele stratejilerinin güçlendirilmesini ve medya okuryazarlığının artırılmasını zorunlu kılmaktadır. Demokratik süreçlerin güçlendirilmesi ve güvenilirliğinin artırılması için bu alanlarda gerekli reformların yapılması ve uluslararası iş birliklerinin güçlendirilmesi kritik bir öneme sahiptir (Tufekci, 2014b: 602-620).

Cambridge Analytica Skandalı ve Veri Gizliliği

Cambridge Analytica skandalı, sosyal medya platformlarının veri yönetimi ve kullanıcı gizliliği konusundaki eksikliklerini çarpıcı bir şekilde ortaya koymuştur. 2018 yılında, The Guardian ve The New York Times gazetelerinin haberleriyle gündeme gelen skandal, Cambridge Analytica adlı veri analiz şirketinin, Facebook üzerinden milyonlarca kullanıcının kişisel verilerini yasa dışı yollarla topladığını ve bu verileri seçmen davranışlarını tahmin etmek ve manipüle etmek için kullandığını ortaya çıkardı. Bu durum, sosyal medyanın demokratik süreçler üzerindeki potansiyel risklerini açıkça gösteren bir örnek olmuştur (Cadwalladr & Graham-Harrison, 2018).

Cambridge Analytica'nın kurucusu Alexander Nix ve şirketin diğer üst düzey yöneticileri, çeşitli politik ve stratejik motivasyonlarla hareket etmişlerdir. Nix ve Cambridge Analytica'nın genel politik duruşu, genellikle küreselcilik karşıtı ve ulusalcı eğilimleri destekleyen bir yaklaşım sergilemiştir. Bu çerçevede, Brexit ve Trump kampanyaları gibi projelerle, ulusal egemenliği vurgulayan ve küresel elitlere karşı bir duruş sergileyen stratejilere odaklanılmıştır.

Cambridge Analytica'nın Rusya ile doğrudan bir ilişkisi olduğuna dair somut kanıtlar bulunmamakla birlikte, şirketin veri stratejileri ve kampanya tekniklerinin, Rusya'nın siyasi stratejileriyle örtüştüğü yönünde bazı spekülasyonlar vardır. Rusya'nın sosyal medya ve dijital etkileşim stratejileri, Cambridge Analytica'nın teknikleriyle benzerlik göstermektedir. Ancak, bu durumun Cambridge Analytica'nın Rus hükümetiyle resmi bir ilişkisi olup olmadığını kesin olarak doğrulanmamıştır.

Cambridge Analytica, genellikle küresel elitlere karşı bir duruş sergileyerek, ulusal egemenliği ön plana çıkaran kampanya stratejileri geliştirmiştir. Şirketin bu yaklaşımı, Brexit ve Trump kampanyalarıyla pekişmiş ve bu kampanyalarda ulusalcı söylemler kullanılmıştır. Bu eğilimler, Cambridge Analytica'nın veri stratejilerinin sadece teknik değil, aynı zamanda ideolojik bir motivasyon taşıdığını da göstermektedir.

Veri Toplama Yöntemleri: Cambridge Analytica'nın veri toplama yöntemleri, birçok etik ve yasal sorun yaratmıştır. Şirket, Aleksandr Kogan adlı bir araştırmacının geliştirdiği "thisisyourdigitallife" adlı bir Facebook uygulaması aracılığıyla kullanıcıların verilerini toplamıştır. Uygulama, kullanıcılara kişilik testi sunarak, onların kişisel verilerini toplarken aynı zamanda kullanıcıların Facebook arkadaşlarının da verilerine erişim sağlamıştır. Bu yöntemle, 87 milyona yakın Facebook kullanıcısının verileri toplanmıştır. Bu veriler arasında

kullanıcıların beğenileri, paylaşımları, mesajları ve daha birçok kişisel bilgi bulunmaktadır (Cadwalladr & Graham-Harrison, 2018).

Verilerin Kullanımı ve Etkileri: Toplanan veriler, Cambridge Analytica tarafından, kullanıcıların kişilik profillerini oluşturmak ve bu profiller üzerinden seçmen davranışlarını tahmin etmek amacıyla kullanılmıştır. Şirket, psikometrik analizler yaparak, bireylerin siyasi görüşlerini, ilgi alanlarını ve hatta duygusal durumlarını belirlemeye çalışmıştır. Bu analizler sonucunda, belirli seçmen gruplarına yönelik kişiselleştirilmiş siyasi reklam kampanyaları yürütülmüştür. Bu kampanyalar, seçmenlerin kararlarını etkilemek ve manipüle etmek amacıyla tasarlanmıştır. Şirket, bu yöntemlerle demokratik süreçleri manipüle etmeyi hedeflemiştir (Isaak & Hanna, 2018: 56-59).

Sosyal Medya ve Demokratik Süreçler: Cambridge Analytica skandalı, sosyal medya şirketlerinin veri toplama ve kullanma yöntemlerinde daha fazla şeffaflık ve hesap verebilirlik göstermeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Kullanıcıların kişisel verilerinin nasıl kullanıldığına dair bilgi sahibi olmaları, demokratik süreçlerin daha sağlıklı ve güvenilir bir şekilde işlemesi için kritik öneme sahiptir. Sosyal medya platformları, kullanıcı verilerini toplarken ve kullanırken, daha sıkı düzenlemelere tabi tutulmalı ve kullanıcıların gizlilik haklarına saygı göstermelidir. Bu tür skandallar, sosyal medya şirketlerinin veri toplama ve kullanma yöntemlerinde daha fazla şeffaflık göstermeleri ve hesap verebilir olmaları gerektiğini vurgulamaktadır (Fuchs, 2018b: 10-27).

Brexit Referandumu ve Donald Trump'ın Seçim Kampanyası: Cambridge Analytica, 2016 yılında Birleşik Krallık'ta yapılan Brexit referandumunda önemli bir rol oynamıştır. Şirket, Brexit yanlısı kampanyalar için seçmen verilerini analiz etmiş ve kişiselleştirilmiş mesajlar oluşturmuştur. Bu mesajlar, seçmenlerin Brexit'e yönelik tutumlarını etkilemeyi amaçlamıştır. Brexit kampanyalarında kullanılan veriler ve stratejiler, Cambridge Analytica'nın veri manipülasyonunda ne kadar ileri gidebileceğini ve demokratik süreçleri nasıl etkileyebileceğini gözler önüne sermiştir (Grassegger & Krogerus, 2017).

Cambridge Analytica, 2016 yılında Donald Trump'ın ABD başkanlık seçim kampanyasında da aktif rol oynamıştır. Şirket, Trump kampanyası için seçmen davranışlarını analiz etmiş ve kişiselleştirilmiş reklam stratejileri geliştirmiştir. Bu stratejiler, belirli seçmen gruplarına yönelik hedefli mesajlar ve reklamlarla, onların oy verme davranışlarını etkilemeyi amaçlamıştır.

Şirketin bu faaliyetleri, Trump'ın seçim kampanyasında önemli bir rol oynamış ve seçimin sonucunu etkileyen faktörlerden biri olarak görülmüştür (Thompson, 2018).

Bu bahiste denilebilir ki Cambridge Analytica skandalı, veri gizliliği ve sosyal medya platformlarının kullanıcı verilerini nasıl yönettiği konularında önemli dersler çıkarmamıza neden olmuştur. Bu skandal, veri koruma yasalarının sıkılaştırılması ve sosyal medya şirketlerinin daha sorumlu ve şeffaf olmaları gerektiğini ortaya koymuştur. Kullanıcıların kişisel verilerinin korunması, sadece bireysel gizlilik haklarının korunması için değil, aynı zamanda demokratik süreçlerin güvenliği ve bütünlüğü için de kritik öneme sahiptir. Nitekim, bu tür skandalların tekrarlanmasını önlemek için, hem yasal düzenlemelerin hem de sosyal medya platformlarının veri yönetim politikalarının gözden geçirilmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir. Gelecekte benzer skandalların yaşanmaması için sosyal medya şirketlerinin şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerine daha fazla uyması, kullanıcılarının veri güvenliğini ön planda tutması hayati önem taşımaktadır.

Sosyal Medya Kullanımında Dikkate Alınması Gereken Hususlar

Sosyal medya, günümüz demokratik süreçlerinde temel bir rol oynamaktadır. Bu çerçevede bu bölüm içerisinde, sosyal medyanın seçimler üzerindeki etkileri detaylı olarak tartışılacak, özellikle Brexit referandumu çerçevesinde bu etkilerin nasıl şekillendiği ve sonuçları incelenecektir. Somut örnekler üzerinden, sosyal medyanın bilgi yayılımı, algı yönetimi, dezenformasyon ve manipülasyon stratejileri konusundaki etkileri değerlendirilecek; bu etkilerin demokratik süreçler üzerindeki potansiyel katkıları ve tehditleri ele alınacaktır. Örneğin, Brexit kampanyası sırasında AB'ye ödenen yıllık 350 milyon İngiliz sterlininin Ulusal Sağlık Hizmetleri (National Health Service)'ne aktarılacağı yönündeki yanıltıcı iddialar, geniş çapta tartışma yaratmış ve seçmen davranışlarını etkileyen önemli bir örnek olmuştur (Cadwalladr & Graham-Harrison, 2018).

Sosyal Medyanın Bilgi Yayılımındaki Rolü: Sosyal medya platformları, bilginin hızla yayılmasını ve geniş kitlelere ulaşmasını mümkün kılmaktadır. Brexit referandumu sürecinde bu hız, hem doğru hem de yanlış bilgilerin yayılmasına zemin hazırlamıştır. Örneğin, "Oy ver ve ayrıl (Vote and Leave)" kampanyası sırasında sosyal medyada yayılan iddialar, AB üyeliğiyle ilgili birçok yanıltıcı bilgiyi içeriyordu. Seçmenlerin bu

bilgilere erişimi onların anlık kararlar almalarına yol açmıştır (Bastos & Mercea, 2019: 38-54). Yanlış bilgilere erişim kolaylığı, seçmenlerin doğru bilgiye ulaşmasını zorlaştırmış ve demokratik sürecin sağlıklı işleyişini tehdit etmiştir.

Algı Yönetimi ve Dezenformasyon: Sosyal medya, algı yönetimi ve dezenformasyon stratejilerinin uygulanması için etkili bir platform sunar. Algı yönetimi, belirli mesajların yayılmasını teşvik ederek seçmenlerin kararlarını etkilemeyi amaçlar. Brexit referandumu sırasında bu stratejiler, özellikle sosyal medya platformlarında yaygın olarak kullanılmıştır. Örneğin, Facebook üzerinden hedeflenen siyasi reklamlar, kişisel verilere dayalı olarak seçmenlerin tercihlerini manipüle etmeye çalışmıştır (Howard & Kollanyi, 2016). Ayrıca, sosyal medya algoritmaları, kullanıcıların yalnızca kendi görüşlerine uygun içeriklerle etkileşime girmelerini sağlayarak bilgi balonlarının oluşmasına neden olmuştur. Bu durum, seçmenlerin farklı bakış açılarını görmelerini zorlaştırmış ve dezenformasyonun etkisini artırmıştır (Tufekci, 2014b: 602-620).

Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik: Sosyal medya platformlarının şeffaflık ve hesap verebilirlik eksiklikleri, demokratik süreçlere olan güveni sarsmaktadır. Brexit sürecinde de bu eksiklikler belirgin hale gelmiştir. Örneğin, Cambridge Analytica skandalı, sosyal medya platformlarının kullanıcı verilerini nasıl kötüye kullanabileceğini ve seçmen manipülasyonuna nasıl hizmet edebileceğini göstermiştir (Cadwalladr & Graham-Harrison, 2018). Platformların şeffaflık ve hesap verebilirlik eksiklikleri, dezenformasyonun yayılmasını engellemede yetersiz kalmalarına neden olmuştur.

Medya Okuryazarlığı ve Eğitim: Medya okuryazarlığı, seçmenlerin sosyal medyada karşılaştıkları bilgilerin doğruluğunu değerlendirme becerilerini geliştirmeleri açısından kritik öneme sahiptir. Özellikle Brexit referandumu sürecinde yaşanan bilgi kirliliği, medya okuryazarlığının önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Seçmenlerin yanlış bilgilere karşı daha dirençli olmalarını sağlamak amacıyla medya okuryazarlığı eğitimlerinin artırılması gerekmektedir (Tufekci, 2014b: 602-620).

Dezenformasyonla Mücadele ve Yasal Düzenlemeler: Sosyal medya platformları, yanlış bilgi ve dezenformasyonu hızlı bir şekilde tespit edebilen algoritmalar geliştirmeli ve dezenformasyonun yayılmasını önlemek için etkili stratejiler uygulamalıdır. Brexit sürecinde yaşanan dezenformasyon kampanyaları, seçmenlerin doğru bilgiye ulaşmasını zorlaştırmış ve yanlış yönlendirilmesine neden olmuştur. Ayrıca, sosyal

medya platformlarına yönelik yasal düzenlemelerin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu düzenlemeler, seçim dönemlerinde sosyal medya üzerindeki reklam politikalarını düzenleyerek, adil ve şeffaf bir seçim sürecinin sağlanmasını amaçlamalıdır (Cadwalladr & Graham-Harrison, 2018).

Uluslararası İş Birliği: Brexit referandumu sürecinde sosyal medya üzerinden yürütülen dezenformasyon kampanyalarının küresel etkileri, uluslararası iş birliğinin gerekliliğini ortaya koymuştur. Ülkeler arası iş birliği ve bilgi paylaşımı, bu tür dezenformasyon kampanyalarına karşı etkili bir mücadele için önemlidir. Özellikle Brexit gibi büyük çaplı siyasi olaylarda, sosyal medyanın küresel etkileri göz önünde bulundurularak uluslararası düzenlemeler ve iş birliği mekanizmaları oluşturulmalıdır (Howard & Kollanyi, 2016).

Bu bahiste sosyal medya manipülasyonlarının seçmen davranışları üzerindeki etkileri, demokratik süreçlerin sağlıklı bir şekilde işlenmesini tehlikeye atabilir. Brexit referandumu sürecinde yaşanan dezenformasyon ve algı yönetimi stratejileri, sosyal medyanın demokratik seçimlerde nasıl etkili olabileceğini göstermiştir. Bu tehditlerin üstesinden gelmek ve demokratik süreçlerin güvenliğini sağlamak için sosyal medya platformlarının ve kullanıcılarının daha bilinçli ve sorumlu hareket etmeleri gerekmektedir. Sosyal medyanın gücünü ve potansiyel risklerini anlamak, demokratik süreçlerin daha adil ve şeffaf bir şekilde yürütülmesini sağlayacak stratejilerin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Sonuç

Netice itibariyle günümüzde sosyal medya, modern demokratik seçimlerde algı yönetimi açısından güçlü ve çok boyutlu bir araç olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü sosyal medya platformları, bilgi yayılımını hızlandırarak ve geniş kitlelere ulaşarak, seçmenlerin algılarını ve kararlarını etkileyebilmektedir. Bu kapsamda Brexit referandumu, sosyal medyanın bu güçlerinin hem olumlu hem de olumsuz yönlerini açıkça sergilendiği bir örnek teşkil etmektedir. Nitekim bu referandum sürecinde sosyal medya, bilgi yayılımı, hedefli reklamlar, botlar ve sahte hesaplar gibi çeşitli araçlar aracılığıyla seçmen algılarını etkilemiştir.

Brexit referandumunda sosyal medyanın rolü, bilginin yayılması ve dezenformasyonun etkilerini değerlendirmek açısından dikkate değer bir emsal teşkil etmektedir. Sosyal medya platformları, bilgi akışının hızını artırarak, seçmenlerin karar alma süreçlerini anlık gelişmelere göre şekillendirmiştir. Ancak, bu hız aynı zamanda yanlış bilgilerin ve

dezenformasyonun yayılmasını da kolaylaştırmıştır. Özellikle, sosyal medya üzerindeki hedefli reklamlar ve botlar, seçmen algılarını manipüle etmek için kullanılmıştır (Howard & Kollanyi, 2016; Ferrara et al., 2016: 96-104).

Örneğin bu süreçte Cambridge Analytica skandalı, sosyal medyanın veri yönetimi ve kişisel bilgi kullanımını konusundaki eksikliklerini ve bu eksikliklerin demokratik süreçler üzerindeki etkilerini gözler önüne sermiştir. Şirketin kullanıcı verilerini yasa dışı bir şekilde toplayarak, bu verileri seçmen davranışlarını tahmin etmek ve manipüle etmek için kullanması, sosyal medyanın veri güvenliği ve şeffaflık konusundaki ciddi eksikliklerini ortaya koymuştur (Cadwalladr & Graham-Harrison, 2018). Ayrıca, dezenformasyon ve yanlış bilgilerin sosyal medyada hızla yayılması, seçmenlerin doğru bilgiye erişimini zorlaştırmış ve demokratik süreçlerin sağlıklı işlenmesini engellemiştir (Bastos & Mercea, 2019: 38-54).

Bu bağlamda, sosyal medyanın demokratik seçimlerdeki rolü, bilgi yayılımının yanı sıra algı yönetimi stratejilerinin nasıl etkili bir şekilde demokratik süreçlerde kullanıldığına işaret ederken bu kullanımın söz konusu süreçler üzerindeki sonuçlarını anlamamıza da yardımcı olmuştur. Sosyal medyanın güçlü etkileri, aynı zamanda bu platformların şeffaflık ve hesap verebilirlik konusunda ciddi reformlara ihtiyaç duyduğunu da göstermiştir.

Kaynakça

- Allcott, H., & Gentzkow, M. (2017). Social media and fake news in the 2016 election. *Journal of Economic Perspectives*, 31(2), 211-236. <https://doi.org/10.1257/jep.31.2.211>
- Baldwin-Philippi, J. (2017). The myths of data-driven campaigning. *Political Communication*, 34(4), 627-633. <https://doi.org/10.1080/10584609.2017.1372999>
- Bastos, M., & Mercea, D. (2019). The Brexit botnet and user-generated hyperpartisan news. *Social Science Computer Review*, 37(1), 38-54. <https://doi.org/10.1177/0894439317734157>
- Cadwalladr, C., & Graham-Harrison, E. (2018, March 17). Revealed: 50 million Facebook profiles harvested for Cambridge Analytica in major data breach. *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/news/2018/mar/17/cambridge-analytica-facebook-influence-us-election>
- Del Vicario, M., Bessi, A., Zollo, F., Petroni, F., Scala, A., Caldarelli, G., Stanley, H. E., & Quattrociocchi, W. (2016). Echo chambers in the age of misinformation. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 113(3), 554-559. <https://doi.org/10.1073/pnas.1517441113>
- Dommett, K., & Temple, L. (2018). Digital campaigning: The rise of Facebook and satellite campaigns. *Parliamentary Affairs*, 71(1), 189-202. <https://doi.org/10.1093/pa/gsx056>
- Ferrara, E., Varol, O., Davis, C. A., Menczer, F., & Flammini, A. (2016). The rise of social bots. *Communications of the ACM*, 59(7), 96-104. <https://doi.org/10.1145/2933242>
- Fuchs, C. (2018a). *Social media: A critical introduction* (2nd ed.). Sage Publications.
- Fuchs, C. (2018b). Facebook, Cambridge Analytica, and data capitalism: The rise of surveillance capitalism. *Communication & Society*, 41(1), 10-27.
- Gorodnichenko, Y., Pham, T., & Talavera, O. (2018). Social media and fake news in the 2016 election. *Journal of Economic Perspectives*, 32(2), 211-236. <https://doi.org/10.1257/jep.32.2.211>
- Grassegger, H., & Krogerus, M. (2017). The data that turned the world upside down. *Motherboard*.

<https://www.vice.com/en/article/mg9vvn/how-our-likes-helped-trump-win>

- Guess, A. M., Nyhan, B., & Reifler, J. (2020). Exposure to untrustworthy websites in the 2016 US election. *Nature Human Behaviour*, 4(5), 472-480. <https://doi.org/10.1038/s41562-020-0833>
- Howard, P. N., & Kollanyi, B. (2016). Bots, #StrongerIn, and #Brexit: Computational propaganda during the UK-EU referendum. *arXiv preprint arXiv:1606.06356*. Retrieved from <https://arxiv.org/abs/1606.06356>
- Isaak, J., & Hanna, M. J. (2018). User data privacy: Facebook, Cambridge Analytica, and privacy protection. *Computer*, 51(8), 56-59.
- Jowett, G. S., & O'Donnell, V. (2018). *Propaganda & Persuasion*. Sage Publications.
- Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. *Business Horizons*, 53(1), 59-68. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2009.09.003>
- Kreiss, D. (2016). *Prototype Politics: Technology-Intensive Campaigning and the Data of Democracy*. Oxford University Press.
- Sunstein, C. R. (2018). *#Republic: Divided democracy in the age of social media*. Princeton University Press.
- Thompson, N. (2018). How Cambridge Analytica sparked the great privacy awakening. *Wired*. <https://www.wired.com/story/cambridge-analytica-facebook-privacy-awakening/>
- Tufekci, Z. (2014a). Big questions for social media big data: Representativeness, validity and other methodological pitfalls. *Proceedings of the Eighth International AAAI Conference on Weblogs and Social Media 8 (1)*, 505-514. Retrieved from *Big Questions for Social Media Big Data: Representativeness, Validity and Other Methodological Pitfalls (aaai.org)*
- Tufekci, Z. (2014b). Social media and the public sphere. *Current Sociology*, 62(3), 602-620. <https://doi.org/10.1177/0011392113516036>

Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *Science*, 359(6380), 1146-1151. <https://doi.org/10.1126/science.aap9559>

Extended Abstract

In the past decade, social media platforms such as Facebook, Twitter, and Instagram have revolutionized global communication and information sharing. These platforms have transformed how individuals and communities interact, allowing users to create and share content widely. This broad reach has significant implications for democratic processes. Perception management involves using strategic communication to influence public attitudes and behaviors. In elections, social media has become a vital tool for engaging with voters and gathering real-time feedback. The Brexit referendum serves as a critical case study on social media's impact, illustrating how both "Leave" and "Remain" campaigns used these platforms to shape voter perceptions and raise concerns about democratic transparency.

Social media has dramatically changed how information is shared, especially during elections. Platforms like Facebook and Twitter enable rapid dissemination of campaign news and candidate policies. However, this speed also facilitates the spread of misinformation. Disinformation—false or misleading information spreading intentionally—poses serious risks to democratic processes. During the Brexit referendum, the "Leave" campaign used social media to spread misleading information about the EU's financial impact and immigration. This disinformation influenced voter decisions, highlighting the challenges in ensuring democratic transparency in the digital age.

Social media not only promotes information dissemination but also enables manipulation through various techniques. Perception management involves strategic communication aimed to influence public attitudes, while manipulation involves deliberate misinformation. Techniques include spreading fake news, which is often sensational to capture attention. During Brexit, misleading information and emotional appeals were used to shape voter perceptions. Manipulated visuals, such as altered photos and videos, reinforced specific messages. The viral spread of such contents, combined with the echo chamber effect, amplified misinformation and distorted public perceptions, undermining democratic processes.

Social media affects voter behavior by shaping perceptions of candidates and issues. The rapid flow of information on these platforms can alter opinions and behaviors. During Brexit, social media manipulation, including fake news and misleading visuals,

significantly influenced voter choices. The “Leave” campaign employed false information and emotional appeals to sway public opinion. Targeted advertising and micro-targeting techniques further affected voter behavior by delivering tailored messages based on user profiles. The use of bots and fake accounts to create an illusion of support demonstrated the need for careful examination of social media’s impact on democratic processes.

Social media profoundly affects voter behavior by accelerating information flow and altering its interpretation. Platforms not only offer instant access to news, which can be benefited from, but also harm decision-making processes. During Brexit, false information on social media influenced the decision to leave the EU (Bastos & Mercea, 2019: 38-54). Social media algorithms often reinforce existing beliefs, potentially neglecting alternative viewpoints (Tufekci, 2014: 602-620). This can skew perceptions and undermine informed decision-making. Addressing these issues requires greater transparency, accountability, and effective strategies to combat misinformation on social media platforms (Cadwalladr & Graham-Harrison, 2018; Tufekci, 2014: 602-620).

The Cambridge Analytica scandal highlighted flaws in social media data management. In 2018, it was revealed that Cambridge Analytica harvested data from millions of Facebook users through a personality test app. This data was used to create psychological profiles and target political advertising (Cadwalladr & Graham-Harrison, 2018). The scandal, which impacted both Brexit and Donald Trump’s 2016 presidential campaign, underscored the need for stricter data regulations and transparency. The misuse of data to manipulate voter behavior stressed the importance of reforming data protection practices to safeguard democratic processes.

Social media plays a critical role in democratic processes, influencing information dissemination, perception management, and disinformation. During Brexit, social media facilitated both accurate and false information, affecting voter decisions (Bastos & Mercea, 2019: 38-54). Algorithms often amplify certain messages while suppressing others, leading to biased perceptions (Tufekci, 2014: 602-620). To address these issues, platforms need to improve transparency and accountability, combat disinformation, and enhance media literacy. Educational initiatives should focus on critical evaluation of information,

while international cooperation is essential to manage global disinformation impacts and ensure fair democratic processes (Howard & Kollanyi, 2016; Bastos & Mercea, 2019: 38-54).

In conclusion, social media has become a significant tool in modern democratic elections, influencing voter perceptions and decisions. The Brexit referendum demonstrated social media's ability to rapidly disseminate information and impact on voter behavior, which reveal both positive and negative effects of social media. The spread of misinformation, targeted advertising, and fake accounts highlighted social media's potential to manipulate public opinion. The Cambridge Analytica scandal further revealed critical issues with data management and transparency. To ensure the fairness and transparency of democratic processes, improving platform accountability, combating disinformation, and enhancing media literacy are crucial. Addressing these challenges will help maintaining the integrity of democratic practices and foster informed decision-making processes (Cadwalladr & Graham-Harrison, 2018; Tufekci, 2014: 602-620).

NOVUS ORBIS

Journal of Politics and International Relations | Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
Volume 6 | Cilt 6
Number 2 | Sayı 2
2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

**İSRAİL, ORTA ASYA, KAFKASYA VE YENİ
ÇEVRESEL STRATEJİ**

Mehmet Erkan KILLIOĞLU*

Makalenin Geliş Tarihi // Received: 13.05.2024
Düzeltilme Tarihi // Revised: 12.07.2024
Yayına Kabul Tarihi // Accepted: 07.08.2024

Öz

İsrail, gerek kendisinden gerekse de etrafındaki siyasi ve stratejik konjonktürden kaynaklanan güvenlik açmazı sebebiyle 1950'li yıllarda güvenliğini arttırmak ve Ortadoğu bölgesinde karşı karşıya kaldığı izolasyon halinden kurtulmak için Çevresel Strateji adını verdiği bir doktrin geliştirme yoluna gitmiştir. Ortaya çıkan güvenlik arayışında ülke yönetimi, büyük güçlerin yanında yerel müttefikler de gerekli olduğunu gördüğü için Ortadoğu bölgesi içinde ve ona bitişik bölgelerde Arap kökenli olmayan, hatta Araplarla aralarında husumet olan ülkelerle ittifak kurma girişimlerinde bulunmuştur. Bu kapsamda Türkiye, İran ve Etiyopya ve Ortadoğu bölgesindeki Arap ülkelerinde azınlık olarak yaşayan Kürtler vb. etnik gruplarla ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Ortadoğu bölgesi ile yakın çevresindeki Arap olmayan azınlık grupları ile ülkeleri hedef alan bu politika ile amaçlanan İsrail'i Ortadoğu'daki topyekûn izolasyondan kurtarmaktır. Bu sayede ülkenin uluslararası siyasette daha etkin olabileceği düşünülmüştür. Ancak küresel siyasi sistemde yaşanan gelişmeler Çevresel Strateji işlevselliğini

* Sorumlu Yazar, Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, ORCID 0000-0002-3146-2609, mehmeterkan@comu.edu.tr

kısa sürede kaybetmeye başlamıştır. Çalışmada bu iddiayı doğrulamak için Çevresel Strateji ile olan ilgisi fazla çalışılmamış olan iki bölge güncel araştırmalar üzerinden incelenerek analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu iki bölge Kafkasya ve Orta Asya'dır. Çalışmada İsrail'in Orta Asya ve Kafkasya'daki ülkelerle olan ilişkilerinin seyri tarihi arka planı oluşturmak adına analiz edilmiştir. Bu analizde ticari ve resmi ilişkiler gibi veriler kullanılmıştır. Ancak hepsinden önce Çevresel Strateji hakkında bilgi verilecek bunu takiben stratejinin Kafkasya ve Orta Asya bağlantısını kurmak için Ermenistan, Gürcistan, Tacikistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve Azerbaycan ile ilişkiler incelenmiş, bu kapsamda Kazakistan ve Azerbaycan ile olan ilişkiler özel olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çevresel Strateji Doktrini, Orta Asya, Kafkasya, Azerbaycan, Kazakistan.

ISRAEL, CENTRAL ASIA, CAUCASUS AND THE NEW PERIPHERAL STRATEGY

Abstract

Because of the security dilemma originating from both itself and the political and strategic realm around it, Israel began to develop a doctrine called Peripheral Strategy in the 1950s in order to boost its security and evade the isolation it faced in the Middle East. In the resulting search for security, the country's administration has attempted to establish alliances with countries that are not of Arab origin, the Middle East and adjacent regions, as it sees the need for local allies in addition to the great powers. The aim of this doctrine, which targets non-Arab minority groups and countries in the Middle East and its immediate surroundings, is to free Israel from the total isolation that it faced. However, developments in the global political system have made the Peripheral Strategy Doctrine obsolete in a very short time. In order to verify this claim, the study tried to analyse two regions whose relevance to Peripheral Strategy has not been studied much through current research. These two regions are the Caucasus and Central Asia. In the study, the course of Israel's relations with the countries in Central Asia and the Caucasus was analysed. In this analysis, items such as trade volume, arms sales and official relations were examined as data. However, above all, in order to establish the Caucasus and Central Asia connection of the Peripheral Strategy Doctrine, the

relations with Armenia, Georgia, Tajikistan, Kyrgyzstan, Turkmenistan, Uzbekistan, Kazakhstan and Azerbaijan will be examined. At this point, the relations with Kazakhstan and Azerbaijan are specifically mentioned.

Keywords: Peripheral Strategy Doctrine, Central Asia, Caucasus, Azerbaijan, Kazakhstan.

Giriş

İsrail, komşuları ve yakın çevresindeki ülkelerle uzun süredir çatışma halindedir. Bu durum, ikili ilişkilerinin güvenlik açmazları ve güvensizlik temelinde gelişmesine neden olmuştur. Örneğin, Filistin yönetimi ile ABD desteğinde ve ara buluculuğunda başlatılan barış süreci, kendine yönelen tepki ve eleştirileri azaltma amacı taşımasına rağmen sonuçsuz kalmıştır. Ürdün ve Mısır ile yaşanan savaş halinin sona ermesiyle, İsrail'in sınır komşularıyla olan fiili savaş hali (Suriye hariç) sonlanmıştır. Ancak ortaya çıkan durum bir "Soğuk Barış" hali olmuştur. Bu sebeple İsrail ve özellikle Batı kamuoyundaki İsrail taraftarı çevreler, İsrail'in Batı'nın bölgedeki sınır karakolu olduğu görüşünü ön plana çıkarmaya devam etmiştir (Benn, 2013).

İsrail, gerek kendisinden gerekse de etrafındaki siyasi ve stratejik konjonktürden kaynaklanan güvenlik açmazı sebebiyle 1950'li yıllarda güvenliğini takviye etmek ve Ortadoğu bölgesinde karşı karşıya kaldığı izolasyon halinden kurtulmak için Çevresel Strateji adını verdiği bir doktrin geliştirme yoluna gitmiştir. Çevresel Strateji en yalın anlatımı ile Arap ülkelerinden İsrail'e yönelen tehdidi önlemek ve dengelemek için bir ittifak ağının kurulması gerektiğidir (Samaan, 2018). Samaan gibi konu ile ilgili çalışmaları olan araştırmacı Alpher de İsrail'in Ortadoğu'da kendi cephesini güçlendirmek adına müttefikler bulmayı amaçlayan bir yüksek strateji olduğu noktasına vurgu yapmıştır (Alpher, 2015, s. xvii, 5, 60).

Ortaya çıkan güvenlik arayışında ülke yönetimi, büyük güçlerin yanında yerel müttefiklere de gerekli olduğunu gördüğü için Ortadoğu bölgesi içinde ve ona bitişik bölgelerde Arap kökenli olmayan, hatta Araplarla aralarında husumet olan ülkelerle ittifak kurma girişimlerinde bulunmuştur. Bu kapsamda Türkiye, İran ve Etiyopya ve Ortadoğu bölgesindeki Arap ülkelerinde azınlık olarak yaşayan Kürtler vb. etnik gruplarla ilişki kurulmaya ve geliştirilmeye çalışılmıştır. Ortadoğu bölgesi ile yakın çevresindeki Arap olmayan azınlık grupları ve ülkeleri hedef alan bu politika kapsamında ulaşılmaması düşünülen sonuç, İsrail'i Ortadoğu'daki topyekûn izolasyondan kurtarmaktır. Bu sayede ülke uluslararası siyasete daha rahat ve

etkin bir şekilde katılabilecektir. Bu durum güvenlik yapılanması ve uluslararası çıkarları yok saymak anlamına gelmemektedir. Ek amaçlar olarak bu konular da doktrin bünyesinde var olmaya devam etmiştir (Levey, 2004, s. 74, 81).

Bu çalışma, İsrail'in Çevresel Strateji Doktrini'nin ülkeye sağlayacağı siyasi başarının kritik edilmesi düşüncesinden hareket etmektedir. Doktrinin siyasi ve askeri etkilerine bakıldığında, taraflar arasında çıkarların maksimizasyonu ve güvenlik tesisi temelinde kurulan ikili ilişkilerin doktrininin hareket noktası olduğu görülmektedir. Ancak bu durum aynı zamanda doktrinin en kırılabilir noktasını da oluşturmaktadır. Ayrıca İsrail, dış politikada hiçbir devlete sürekli angaje olmayı çıkarlarına uygun bulmadığı için bu özel ilişkileri uzun vadeli işbirliklerine dönüştürmekte istekli olmamıştır. Küresel siyasi sistemde yaşanan gelişmeler de Çevresel Strateji'nin etkisini kısa sürede azaltmaya başlamıştır. Çalışmada bu iddiayı doğrulamak için Çevresel Strateji ile olan ilgisi fazla çalışılmamış olan iki bölge güncel araştırmalar üzerinden incelenerek analiz edilmeye çalışılmıştır. Yukarıda değinilen bu iki bölge ise Kafkasya ve Orta Asya'dır. Bu amaçla, İsrail'in Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bu bölgelerle olan ilişkilerini analiz eden çalışmalar literatür taramasından geçirilmiştir (Freedman, 1993; Boucek, 2004; Bourtman, 2006). Literatür taramasında incelenen kaynaklardan birisi olan Boucek'in 2004 tarihli çalışması Çevresel Strateji'nin İsrail'in Orta Asya ile ilişkilerini geliştirmeye imkân verdiği iddiasını öne sürmektedir (Boucek, 2004, s. 70). Konu ile ilgili görüş serdeden bir diğer yazar olan Bishku ise İsrail'in İran'ı bölgede dengelemek ve çevrelemek için başta Azerbaycan olmak üzere Güney Kafkasya devletlerini ile ilişkilerini geliştirmesinin kendisi adına bir zaruret olduğunu iddia etmiştir. Ek olarak bu devletler de İran'ın güvenilmez dış politikası sebebiyle güvenliklerini arttırmak için bölgeden ve bölge dışından güçlü müttefikler aramaktadırlar ve İsrail de onların nezdinde bu tanıma uymaktadır (Bishku, 2009, s. 309). Bu araştırmacılara göre Çevresel Strateji'nin yeni dönemin şartlarına adapte edilmiş hali başarı ile işlemektedir. Ancak Abadi ve Alpher gibi bu konuya muhalif olan araştırmacılar ise İsrail'in yakın çevresindeki dönemsel temelde tesis edilen ikili ilişkilerini daha güvenilir ve uzun vadeli ittifaklara dönüştürmek için gayret göstermediği ve isteksiz davrandığı iddiasında bulunmuştur. Bu yüzden de bu isimlere göre bahsi geçen doktrin temelde başarılı değildir (Abadi, 2004; Alpher, 2015). İsrail yönetimi bu tür ittifakların kendisini uluslararası ilişkilerde sınırlandırmasını önlemek için sıklıkla önem ve öncelik verdiği diplomatik tanınma konusunu geri plana atmayı tercih etmiş bu konudaki hassasiyetinin de bir zaaf olarak algılanmasını ve

kendisine karşı koz olarak kullanılmasını önlemeye çalışmıştır (Jones ve Petersen, 2013, s. 243). Bu durum İsrail'in Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik Çevresel Stratejisi ile soruları gündeme getirmektedir; İsrail bu bölgede nasıl ve ne tür işbirliği ve ikili ilişkiler sistemi arayışındadır. Çevresel Strateji Doktrininin ilk ortaya çıkışında olduğu gibi dönemsel ve esnek bir ilişki tesisini mi amaçlamaktadır, yoksa uzun dönemli bir strateji mi planlanmaktadır? Buradan elde edeceği tecrübeleri kullanma taraftarı mıdır? Bu sorulara cevap bulabilmek için İsrail'in Orta Asya ve Kafkasya'daki ülkelerle olan ilişkilerinin seyri, tarihi arka planı oluşturmak adına analiz edilmiştir. Bu analizde veri olarak ticari ve resmi ilişkiler gibi veriler kullanılmıştır. Ancak hepsinden önce Çevresel Strateji hakkında bilgi verilecek bunu takiben stratejinin Kafkasya ve Orta Asya bağlantısını kurmak için Ermenistan, Gürcistan, Tacikistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve Azerbaycan'ın olan ilişkiler incelenmiş, bu kapsamda Kazakistan ve Azerbaycan'la olan ilişkiler özel olarak değerlendirilmiştir. Bu konuları aydınlatmak adına literatür taraması yapılmış, birincil ve ikincil kaynaklar taranmış, çalışmanın hazırlanması sırasında da bu kaynaklar birlikte kullanılmıştır. Bunun sonucunda ise altı kısımdan oluşan bu çalışma ortaya çıkmıştır.

Çevresel Strateji Doktrini'nin Temelleri

İsrail'in Çevresel Strateji'ye olan bağımlılığı ciddi derecede değişkenlik göstermiştir. 1950'li yıllardan başlayarak, Ortadoğu ve bitişik bölgelerde Arap olmayan ülkelerle (*İran, Türkiye, Etiyopya ve Sudan*) ve azınlık grupları (*Lübnan'da Maruniler, Kuzey Irak'ta Kürtler vb.*) ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Ancak bu aktörlerle olan ilişkiler, Arap dünyası ile Türkiye ve İran örneğinde olduğu üzere, kendi kamuoylarından kaynaklanan kısıtlamalar ve muhalefet sebebiyle sıklıkla gizli şekilde yürütülmüş ve kapsamı dar tutulmaya çalışılmıştır (Schonmann, 2015, s. 101). Bu yüzden doktrin kapsamında ilk işbirliğine gidilen alanlar askeri işbirliği ve istihbarat paylaşımı olmuştur (Samaan, 2018, s. 3). Ancak değişen siyasi şartların da etkisiyle Çevresel Strateji Doktrini'nin etkinliği zaman içerisinde azalmıştır. 1973 Ramazan/Yom Kippur Savaşı bu noktada önemli bir dönüm noktası olmuştur. Arap ülkelerinin petrol ambargosu yüzünden Çevresel Strateji kapsamında değerlendirilen ülkeler dahi İsrail ile ilişkilerini azaltma yoluna gitmiş, siyasi arenadaki konumları ve tutumlarını yeniden belirlemeye mecbur kalmıştır (Abadi, 2004). İsrail de ABD ile gelişen ilişkileri sebebiyle 1990'lı yılların başından itibaren Çevresel Strateji'nin Ortadoğu'ya yönelik yaklaşımlarını terk etme yoluna gitmiştir.

Aynı dönemde Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Mısır'la ve Ürdün'le yaşanan yakınlaşmalar ve Filistin yönetimi ile yaşanan Oslo Süreci, İsrail'in dış politika alanında elinin rahatlamasını sağlamıştır (Samaan, 2018). Bu noktada İsrail'in Ortadoğu'daki kuşatılmışlık halinin ortadan kaldırılmasını amaçlayan Çevresel Strateji Doktrini kadük hale gelmiştir. Ancak özellikle 2000'li yıllardan sonra İsrail yönetimi Çevresel Strateji Doktrini'ni yeniden canlandırma ve yeni uluslararası politik koşullara adapte etme yoluna gitmiştir. Oslo Sürecinin İsrail tarafından çıkmaza sürüklenmesinin ardından, İran'la artan gerginlik de hesaba katıldığında, ülkenin uluslararası ilişkilerde denge sağlamak için yeni ittifak arayışlarına girmesi bir mecburiyet haline almıştır (Guzansky, 2014). Çevresel Strateji Doktrini'nin yeni dönemin şartlarına uydurulması girişimleri ile eşzamanlı olarak İsrail siyasetini 2002 yılından beri yönlendiren sağ koalisyon ittifakları da, ikili ilişkilerin bozulduğu eski müttefikler Türkiye ve İran'ın önlerinin kesilmesine destek vermiştir (Alpher, 2015).

Yeni Çevresel Strateji, 20 yüzyılın ikinci yarısında uygulamaya konulan ilk versiyonundan taktikler ve hedef coğrafyalar sebebiyle farklılaşmıştır (Guzansky, 2014). İlk Çevresel Strateji'de İsrail yakın çevresindeki Arap olmayan ülkelere odaklanmışken bu yaklaşım güncel versiyonunda Çin, Hindistan ve hatta Arap olan Suudi Arabistan gibi ülkeleri de içine alacak şekilde genişletmiştir. İlk versiyonunda özel önem verilen İran ve Türkiye gibi ülkelerin konumu sarsılırken, geleneksel müttefik haline gelen Kuzey Irak Kürtleri yerini muhafaza etmiştir bu da Türkiye-İsrail ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur (Samaan, 2018). Yeni Çevresel Strateji eskisi gibi sadece güvenlik odaklı değildir, resmi ziyaretler ve turizm gibi konuları da içermektedir (Guzansky, 2014; Tziarras, 2016). Enerji ve enerji iletim hatları da önem kazanmış, bunun sonucunda da Yunanistan ve Güney Kıbrıs'la işbirliğine gidilmiştir (Tziarras, 2016). Özet olarak İsrail'in yeni politikası da sadece kaba gücü değil yumuşak gücü de içermektedir ancak doktrinin ilk ortaya çıktığı dönemde hâkim olan ve arka planda var olan düşünce değişmeden kalmıştır.

Bu noktada Çevresel Strateji Doktrini'nin ardında yatan mantığı açıklığa kavuşturmak doktrinin daha iyi anlaşılması adına bir zaruret haline gelmektedir. Çevresel Strateji Doktrini, konunun uzmanları tarafından genelde realist bir politika olarak tarif edilmektedir (Murinson, 2014; Samaan, 2018). Uluslararası İlişkiler'in en bilinen yaklaşımlarından birisi olan Realist Teori, uluslararası siyasi ortamı anarşik bir ortam olarak tanımlar ve kontrollü kaos ortamında devletlerin kendilerinden başka güvenilecekleri hiçbir aktör olmadığını savunur. Tarif edilen

bu ortamda rekabet ve çatışma yaygındır. Devletler sürekli olarak güçlerini artırmaya ve egemenliklerini iç ve dış müdahalelerden korumaya çalışırlar. Bunu yaparken de rakiplerini zayıflatmaya çalışırlar (Waltz, 1979). Realistler, dış politikanın ulusal çıkarlar ve uluslararası karşılıklı etkileşimler ile şekillendiği iddiasında oldukları için karşılıklı işbirliğinin doğal olarak geçici ve kısa süreli olduğunu savunmuşlardır (Synder, 1997; Morgenthau, 2006). Bu noktada Çevresel Strateji resmi ilan edilmiş ittifaklardan biraz daha farklı ve daha esnek bir çözüm olarak karşımıza çıkmaktadır (Guzansky, 2014, s. 104). İsrail'in doktrinin ilk halinde yer alan İran'ın yerine Körfez emirliklerini, Türkiye'nin yerine de Yunanistan ve Güney Kıbrıs'ı ikame etme çabası bu duruma güzel bir örnektir (Taşçıoğlu, 2018, s. 6432-6441; Arslan, 2019; Özkan, 2023). Sonuç olarak İsrail, Çevresel Strateji Doktrini yoluyla istikrarsız dış ilişkilerini daha istikrarlı ve sürekli hale getirmeye çalışmıştır (Jones ve Peterson, 2013). Bu kapsamda geliştirilen doktrin İsrail'in dönemin şartlarına uygun şekilde güvenliğini sağlaması için geliştirilmiş pragmatik bir çözümdür. Ülke bu çözümü uygularken ideolojinin kısıtlamalarına takılmamaya çalışılmıştır (Pinfold ve Peters, 2021, s. 29).

İsrail'in Bölgesel Etki Alanı: Kafkasya ve Orta Asya'ya Yönelik Yeni Çevresel Strateji

1950'li yılların başlarından itibaren İsrail, varlığını kabule yanaşmayan Arap devletlerinden gelen tehdit nedeniyle kısa dönemli ve çabuk sonuç verecek bir strateji olarak etrafındaki Arap devletlerini bölmeyi ve aralarındaki anlaşmazlıkları suistimal etmeyi uygun bir karşı strateji olarak benimsemiştir (Knapp, 1980, ss. 11-27). Bu yaklaşıma ek olarak İsrail, yakın çevresindeki Arap olmayan ülkelerle de ikili ilişkilerini geliştirmeye ve Arap ülkelere karşı bir denge kurmaya çalışmıştır (Schonmann, 2015, s. 101). Ancak taraflar arasında ikili istihbarat paylaşımları ve askeri işbirliği girişimleri şeklinde başlayan temaslar sonucunda ortaya çıkan Çevresel Strateji Doktrini özellikle 1973 Yom Kippur Savaşı, 1979 İran Devrimi ve aynı dönemde Mısır ve İsrail arasında başlayan Camp David süreci yüzünden önemini kaybetmeye başlamıştır (Samaan, 2018). Ancak 1990'lı yılların sonlarında İsrail bu doktrini Sovyetler Birliği'nin dağılması ile ortaya çıkan yeni devletlerle ilişki tesis etme ve onları yeni şekillenen jeopolitik ve stratejik dengede avantaj kazanmak noktasında bu doktrini dönemin şartlarına adapte ederek uygulamaya koymaya çalışmıştır. Zira her geçen gün daha fazla uluslararası topluma mal olan Filistin Sorunu ve İran'la hızla kötüleşen durum yeni bölgesel müttefikler bulma gerekliliğini arttırmıştır (Guzansky, 2014, ss.

99-116). Bu noktada ise Yeni Çevresel Strateji Doktrini hem coğrafi kapsamı hem de uygulanan stratejiler açısından ilk versiyonundan farklılaşmıştır; ilk versiyonda kapsam Ortadoğu ve yakın çevresi iken ikinci versiyon da odak noktası daha kuzeye Kafkaslar ve Orta Asya olmuştur. Yine ikinci versiyonda Suudi Arabistan, Ürdün gibi Arap ülkelerine ulaşılmış olduğu için doktrinin kapsamı Arap ülkelerinin çevrelenmesi ile sınırlı kalmamış, Çin ve Hindistan gibi Asya ülkeler de denkleme dâhil edilmiş ve İran gibi yeni rakiplerin desteği azaltılmaya çalışılmıştır (Guzansky, 2014, ss. 99-116; Samaan, 2018).

Kafkasya ve Orta Asya devletlerinin 20. yüzyılın sonlarında bağımsız devletler olarak uluslararası siyaset sahnesine çıkması sonrasında bu bölgelerdeki dengeler ve siyasi, ekonomik görünüm de değişmeye başlamıştır. Günümüzde Orta Asya ve Kafkasya'da sekiz yeni devlet vardır. Bağımsızlık sürecine rağmen her iki bölgede de Sovyet döneminin mirası olan otoriterlik ve şiddet tamamen sona ermemiştir. Birinci ve İkinci Karabağ Savaşı, Tacik İç Savaşı, Gürcistan'ın 2008 Savaşı sonrasında Güney Osetya ve Abhazya'yı kaybetmesi gibi bölgesel çatışmalar sıklıkla ekonomik ve siyasi ilerlemeyi sekteye uğratmaktadır. Orta Asya ve Kafkaslardaki Rus etkisine rağmen her iki bölge Akdeniz ve Ortadoğu ile de yakın temastadır. Zira bu iki bölge eski İpekyolu güzergâhındadır. Bu sebepten dolayı tarihi ve ekonomik olarak da Akdeniz ve Ortadoğu bölgeleri ile etkileşim içinde olmuştur. Günümüzde de Bakü-Tiflis-Ceyhan Doğalgaz Boru Hattı gibi enerji iletim hatları, Avrupa'nın enerji kaynakları ihtiyacını karşılarken bu irtibatın devamını sağlamaktadır (Göksel, 2015).

1990'lı yılların başlarında bağımsızlıklarını kazanmalarından hemen sonra Orta Asya ve Kafkas ülkeleri varlıklarını sürdürmek için farklı kamplarda yer alma yoluna gitmiştir. Gürcistan ve Azerbaycan Batı yanlısı politika izleme yoluna giderken; Türkmenistan tarafsız-Rus yanlısı, Ermenistan ise Rus ve İran yanlısı bir politika izlemeyi seçmiştir. Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan ise bir çeşit denge politikası izlemeyi tercih etmiştir (Cornell, 2000, ss. 115-140). Yine genel eğilim ABD, Rusya veya İsrail ile yakınlaşma, bu devletlerden mali, siyasi, askeri ve diplomatik destek aramak yönünde olmuştur. Bu yaklaşıma “*Çok Boyutlu Siyasi Yönelim-A 'Multi-directional Strategic Orientation'*” adı verilmektedir ve İsrail sıklıkla bu arayıştan faydalanmaya çalışmıştır (Bishku, 2009, ss. 295-314; Idan ve Shaffer, 2011, s. 243).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya ve Kafkasya bölgesi ülkeleri İsrail'le süratle ikili ilişkiler tesis etme yoluna gitmiştir. Bu kapsamda 1992 yılı Şubat ayında ilk olarak Özbekistan, son olarak da 1999 yılının Ekim ayında

Türkmenistan İsrail'i tanımıştır. Bunun üzerine İsrail de Özbekistan, Gürcistan, Azerbaycan ve Kazakistan'da büyükelçilikler açmıştır. Karşılık olarak Azerbaycan da İsrail'de elçilik açma yoluna gitmiştir (Israel Ministry of Foreign Affairs, 2016). Zira bu ülkeler İslam Dünyası'ndaki pek çok ülkenin aksine İsrail'le olan ikili ilişkileri problem olarak görmemiştir (Pinfold ve Peters, 2021, s. 31). Orta Asya ve eski Sovyet hâkimiyet alanında ortaya çıkan yeni konjonktürde İsrail resmi kurumları ve özel şirketleri zaman kaybetmeden faaliyette bulunmaya başlamıştır. Bu kapsamda ilk olarak Özbekistan, 1992 yılı Mayıs ayında İsrail Dışişleri Bakanlığı yardım programından faydalandırılmıştır. Bunun sonucunda ülkenin en önemli ihraç ürünlerinden birisi olan pamuk üretimi %30 kadar artmıştır. Benzer bir yardım programı sayesinde Kazakistan'daki domates üretimi de 6 kat arttırılmıştır. İsrail Telekomünikasyon Şirketi Bezeq, Azerbaycan Telekomünikasyon Şirketi'ne yatırım yapmış, hisselerinin büyük bir kısmını satın almıştır (Ehteshami ve Murphy, 1993). Tüm bunların sonucunda İsrail'in bölge ile olan ilişkileri gelişmiştir (Abadi, 2004). Yapılan gizli güvenlik antlaşmaları da ticari ve siyasi ilişkilerin gelişmesini hızlandırmıştır. Ancak sadece İsrail değil, başta ABD olmak üzere pek çok Batılı ülke, bölge ülkelerinin yönetimleri ile güvenlik ve işbirliği antlaşmaları yapma yoluna gitmiştir.

Bölgedeki statükoyu korumak isteyen ABD ve Batılı ülkeler Dağlık Karabağ çatışması sırasında ve sonrasında Azerbaycan'a silah ambargosu uygulamıştır. İsrail ise bu durumu kendi adına fırsata çevirmiş ve Azerbaycan'a silah satışını durdurmamıştır. Benzer şekilde Özbekistan'da 1999 yılı Şubat ayında yaşanan bir terör saldırıları sırasında İsrail'den destek almıştır (Boucek, 2004, ss. 70-81). Sonuç olarak, üst düzey kamu diplomasisi, gelişen ikili ilişkiler ve informal olarak sağlanan güvenlik yardımları İsrail'in Kafkaslar ve Orta Asya'da konumunu güçlendirmiş ve etki alanını genişletmesini sağlamıştır (Pinfold ve Peters, 2021, s. 31).

Yeni Çevresel Strateji

Yeni Çevresel Strateji, yerel ve bölgesel ilişkilerini açıkça etkilemiştir. İsrail öncelikle Kazakistan, Özbekistan, Gürcistan'a odaklanmıştır çünkü bu sayılan üç ülkede de yerel Yahudi nüfus mevcuttur (Feiler ve Lim, 2014). İsrail bu bölgeler ve ülkeler ile 1950-1960'lı yıllarda da ilişkilerini kısmen geliştirmeye çalışmıştır. Zira bu ülkelerdeki Yahudi nüfusu İsrail'e nakletmek en önemli amacı olmuştur (Guzansky, 2014). İkinci olarak, Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri İsrail'i, ABD'deki güçlü Yahudi lobisi sayesinde, ABD'nin mali, siyasi ve askeri imkânlarına erişim yolu olarak görmekteyler (Biskhu, 2012). Bu noktada

takip edilen açık diplomasi beraberinde ticari ilişkilerin ve güvenlik işbirliğinin (*formel ve informal*) gelişmesini beraberinde getirmiştir (Pinfold ve Peters, 2021, s. 32).

Çağdaş Çevresel Politika Doktrini ve İsrail'in 1990'lı yıllarda Orta Asya ve Kafkaslara yönelik politikası temelde Çevresel Politika doktrinin ilk ortaya çıkışında önemli bir müttefik olan ancak 1979 yılında yaşanan İslam Devrimi sonrasında İsrail'in rakibi haline gelen İran'ı çevrelemek üzerine temellendirilmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takiben yeni devletler, bölgesel güçlerle ilişkilerini geliştirmek ve Rus etkisinden kurtulmak için arayış içerisine girmiştir. Bu dönemde sadece İsrail değil, Pakistan, Suudi Arabistan, Türkiye ve İran da bahsi geçen bölgelerde faal olmaya ve kendilerine etki alanı tesis etmeye çalışmıştır (Abadi, 2004). Bunun üzerine İsrail, rakiplerinden ayrılmak adına ABD kozunu kullanmış ve ABD'ye bu bölgelerde gelişen radikalizmi çevrelemek ve yok etmek için en uygun müttefikin kendisi olduğu argümanını öne sürmüştür (Kenan, 1982, s. 359; Telhami, 1990, s. 401; Freedman, 1993, ss. 6-9).

İsrail'in 1990'lı yıllardaki girişimleri sadece Orta Asya ve Kafkasya ile sınırlı değildir. Bu dönemde Camp David süreci yüzünden Filistin Sorununun çözüme ulaşacağı yönünde iyimser yaklaşımlar mevcut olduğundan ülkenin ikili ilişkilerinde bir patlama olmuştur. Bu kapsamda bir dizi Afrika, Latin Amerika, Asya hatta bazı Arap ülkeleri dahi İsrail'le ilişkilerin normalleştirilmesi yönünde önemli adımlar atma yoluna gitmiştir (Abadi, 2004).

Yeni Çevresel Strateji, İsrail'in Orta Asya ve Kafkasya'da etkili olmasını sağlamıştır. Yeni Çevresel Strateji sayesinde ülke, Orta Asya ve Kafkasya'da ortaya çıkan yeni devletlerle, demografik-etnik yapıları ve ideolojileri fark etmeksizin, irtibat kurabilmiştir. Buna 1990'lı yıllarda dünya siyasetinin değişen yapısının da katkısı olmuştur (Pinfold ve Peters, 2021, s. 33).

Günümüzde İsrail'in Orta Asya ve Kafkas ülkeleri ile olan ikili ilişkileri ilk başlardaki hızlı gelişmenin aksine asgari düzeyde cereyan etmektedir. Bu ülkeler sırasıyla; Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Ermenistan ve Türkmenistan'dır. Bu sayılanlar arasında Özbekistan'ı hariç, geri kalan dört tane ülke İsrail'de elçilik açmamışlardır. Benzer şekilde İsrail de bu ülkelerden Ermenistan, Tacikistan ve Kırgızistan'da kalıcı bir diplomatik temsilcilik açma girişiminde bulunmamıştır (Israel Ministry of Foreign Affairs, 2016). Yapılan bir dizi görülmeden sonra bölgede İsviçre gibi daimi tarafsız ülke statüsü alan Türkmenistan, 2010 yılında İsrail'in ülkede diplomatik temsilcilik açmasına izin vermiştir. Ancak Büyükelçi görevlendirilmesini kabul etmemiştir (Kemp, 2012; Israel

Ministry of Foreign Affairs, 2016). Buna ek olarak İsrail’le Tacikistan, Türkmenistan, Ermenistan, Özbekistan ve Kırgızistan arasındaki resmi ziyaretler de yok denecek kadar azdır. Örneğin, 1990’lı yıllarda İsrail’le Özbekistan arasında imzalanan ikili antlaşmalar ve üst düzey katılımlı geziler 2000’li yıllarda tamamen durmuştur (Israel Ministry of Foreign Affairs, 2016). Türkmenistan’ın o dönemdeki Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov 1995 yılı Mayıs ayında İsrail’i ziyaret etmişken bir sonraki üst düzey katılımlı gezi ancak 2016 yılında olmuştur ve geziye sadece ülkenin Dışişleri Bakanı katılmıştır (Keinon, 2016a). Kırgızistan’a gelince 1992 yılında ülkenin Devlet Başkanı Askar Akayev İsrail’e resmi bir gezi düzenlemiş ve ziyareti sırasında Kırgızistan’ın İsrail’de elçilik açacağını ilan etmiştir (Freedman, 1993). Ancak bu vaadi yerine gelmemiştir. İsrail ayrıca Kırgızistan’la hiçbir antlaşma da yapmamıştır (Israel Ministry of Foreign Affairs, 2016). Ermenistan da İsrail’in bölgede iyi ilişkiler tesis etmekte zorlandığı ülkelerden biridir. Bunda temel sebep olarak Ermenistan’ın İran’la olan yakın ilişkilerinin etkili olduğu görülmektedir. Ermenistan, iki ülke arasında yakınlaşmayı sağlamak için dört defa Dışişleri Bakanı’nı İsrail’e göndermiştir ancak sonuç olumlu olmamıştır (Israel Ministry of Foreign Affairs, 2016). Gelişmeyen diplomatik ilişkiler sebebiyle ekonomik ilişkiler de kadük kalmaktadır. Bunun sonucunda ortaya çıkan düşük ticaret hacmi ve sınırlı karşılıklı bağımlılık olgusu, İsrail’in bu bölgede etkisini arttırmasını önlemektedir. Bu sebeple İsrail bu bölgelerdeki önemli ithalatçı veya ihracatçı ülkelerden birisi değildir. Hatta çoğu ülkenin ticaret sıralamalarında ilk beşte bile değildir. Bu bölge ülkelerinden sadece Özbekistan ve Ermenistan’dan İsrail’le doğrudan ticari uçuşlar bulunmaktadır (Cashman, 2016; Melman, 2019).

İsrail silah endüstrisinin de bu bölge ülkeleri ile bağlantısı yoktur. Stockholm Peace Research Institute (SIPRI) silah satış istatistikleri ve veri tabanına göre İsrail’in Özbekistan, Tacikistan veya Kırgızistan’a silah satışı hakkında hiçbir resmi kayıt bulunmamaktadır. İsrail bu bölgede daimi tarafsız ülke statüsü kazanan Türkmenistan’a 1992-2018 yılları arasında silah satmıştır ancak bunun da kayıtlara yansıyan kısmı 1 milyon dolardan azdır. Aynı dönemde Rusya, Türkmenistan’a 400 milyon dolarlık, Türkiye ise 370 milyon dolarlık silah satışı gerçekleştirmiştir (SIPRI, 2019). Sonuç olarak, Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonraki dönemde Orta Asya ve Kafkas ülkeleri ile iyi bir başlangıç yapan İsrail, Azerbaycan hariç tutulursa, bölgede bu ivmesini muhafaza edememiştir. Ancak Azerbaycan’da gözle görünür şekilde etkilidir (Abilov, 2009, ss. 138-155; Perry, 2012; Shaffer, 2013; Murinson, 2014, ss. 9-11;

Idan ve Shaffer, 2021, ss. 191-194; Muradov ve Guliyev, 2023; Eruygur, 2023). Bu durum bir istisna teşkil etmektedir, zira hatırlanacak olursa Çevresel Strateji Doktrini'nin ilk uygulamasında da ikili ilişkilerin çok fazla görünür olması tercih edilmemiştir (Jung ve Piccoli, 2001, s. 42; Bengio, 2009, s. 63; Killioğlu, 2021, ss. 1323-1349).

Yeni Çevresel Strateji ve İsrail'in Dış Politika Hamleleri

İsrail'in ilk başlarda Ortadoğu ülkeleri ile iyi olan ilişkilerinin bozulmasına neden olan gelişmeler dikkatleri celbeden bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna verilebilecek ilk cevap bölgesel çatışmalardır. Eski Sovyet nüfuz alanında ortaya çıkan çatışmalar İsrail'in bölge ülkeleri ile olan ilişkilerini sekteye uğratmıştır. Bu kapsamda İsrail, Tacik İç Savaşı'nda tarafsız kalmayı seçmiştir (Shpak, 2013). İsrail, Kırgızistan'la olan ilişkilerinde de benzer bir tarafsız kalma tutumu sergilemiş, 2005 yılından beri iç karışıklıklara sahne olan ülkede hiçbir gruba yakın durmamıştır. Ermenistan konusunda ise Dağlık Karabağ Sorununu öne sürmüş ve ikili ilişkileri geliştirmekten kaçınmıştır. Zira enerji kaynaklarına sahip, İran'la sınır komşusu Azerbaycan bölgesel ilişkiler ve ulusal çıkar konusunda İsrail'e daha fazla fayda sağlamıştır (Melman, 2019).

Sayılan bu yerel faktörler neticesinde İsrail, Orta Asya ve Kafkaslar bölgesindeki en güçlü aktörlerden birisi olamamıştır. Bu bölgelerde, Rusya ve Çin etkili ve küresel aktörler olarak ön plana çıkmaktadır. Keza ABD, 1990'lardan sonra bölgede etkisini arttırmak için çalışmaya hız vermiştir (Shaffer, 2009). Durumu bir örnekle açıklamak gerekirse; 1998 yılında bir İsrail firması Türkmenistan'dan geçen ve değeri 3 milyar doları aşan bir petrol boru hattı inşası için anlaşma yapmıştır. Ancak inşaat Rusya'nın baskısı nedeniyle hiç başlamamıştır (Göksel, 2015). Bu sayılan büyük devletlere ek olarak İran gibi bölgesel güçler de bölgede İsrail etkisinin oluşmaması için çalışmaktadır. Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan İslam Konferansı Örgütü'ne (İKÖ) üyedirler ve bu ülkeler Filistin Sorunu nedeniyle İsrail'le yakın ilişkiler kurmaktan kaçınmaktadırlar zira İKÖ tarafından gelen telkinleri de dikkate almaları gerektiğini bu yeni ülkeler tecrübe etmiştir (Ehteshami ve Murphy, 1993). Ancak bu genel eğilimin aksine Türkiye, İKÖ üyesi olmasına rağmen Filistin Sorununun barışçı görüşmelerle çözülebileceği iddialarını da yarattığı iyimser atmosferde, İsrail'le ilişkilerini geliştirmek için çalışmaya başlamış, bu yönde adımlar atmıştır. Türkiye ile ilişkilerdeki bu ilerleme İsrail'in Orta Asya'ya girmesini kolaylaştırmıştır. Bu duruma ek olarak bu dönemde

İsrail'in Türkiye olan ilişkileri İsrail'in gelişen İran tehdidi ve bu tehdidi dengeleme çabasına da olumlu katkıda bulunmuştur (İsmayılov, 2013; Susser, 2014, s. 235). Ancak ikili ilişkilerin özellikle İsrail'de 2009 yılından sonra iktidara gelen aşırı sağcı iktidarların Türkiye ile ulusal çıkarların farklılaşmasından ve Mavi Marmara Olayı ile bozulmasından sonra Türkiye, İsrail'in Orta Asya ve Kafkasya'daki etkisini azaltmaya çalışmıştır (İsmayılov, 2013; Alpher, 2015). Bunun da en önemli sebebi Türkiye'nin özellikle Orta Asya ve Kafkasya'da bağımsızlığını kazanan yeni cumhuriyetlerle gelişen ticari, siyasi bağlantıları ve Türkiye'nin bu ülkelerin en önemli ticaret ortaklarından birisi haline gelmesi sonucunda farklılaşmaya ve ayrılmaya başlayan ulusal çıkarlardır (Pinfold ve Peters, 2021, s. 35). Bu noktada Türkiye ile bozulan ilişkiler İsrail ve Yeni Çevresel Strateji Doktrini açısından olumsuz etkisi olan bir gelişme olmuştur (Susser, 2014, s. 235).

İran örneği ise biraz farklı bir yol takip etmekle beraber Türkiye ile benzer bir sonuca evrilmiştir. 1959 yılında dönemin İsrail Başbakanı David Ben-Gurion ve İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi'nin girişimleri ile başlatılan ilişkiler kısa sürede bir sistematiğe bağlanmıştır (Shlaim, 2011, s. 196). İran, İsrail'le olan ilişkisini saklamak için 1959 yılında Lichtenstein merkezli Fimarco adında bir şirket kurmuştur (Bialer, 2007, s. 50) ve her iki ülke de 1979 yılındaki İran Devrimi'ne kadar askeri ve istihbari bilgi paylaşımı temelli ilişkilerini geliştirerek devam etmiştir (Shlaim, 2011, s. 196). Düşünülenin aksine İran 1979 yılındaki devrimden sonra İsrail'le ilişkileri tamamen koparmamıştır, sadece yeni ideolojik yaklaşım sebebiyle eskiye oranla yoğunluğunu bariz bir şekilde azaltmıştır. Zira İran, komşusu ve savaş halinde olduğu Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak'ı dengelemek adına İsrail'e ihtiyaç duymuştur (Melman ve Javedanfar, 2007, s. 79). İsrail yönetimi de İran'ı sadece Irak'a değil, hala kendisine düşmanlık etmeye devam eden Arap ülkelerine karşı kullanabileceğini düşünmüştür. Bu yüzden de resmi açıklamalarda birbirine karşı hasmane tutum takınan bu iki devlet tüm 1980'li yıllar boyunca Çevresel Strateji Doktrini'nin icaplarını yerine getirmeye devam etmiştir (Kaye, Nader ve Roshan, 2011, s. 9, 11). Örneğin; 1980'li yıllarda dönemin İsrail Başbakanı Menachem Begin İran'ın elindeki F-4 Phantom uçakları için uçak lastiği ve İran Ordusu için muhtelif tipteki silahların satışına onay vermiştir. İsrail bu tasarrufu ile ABD'nin İran'a uyguladığı silah ambargosunu delmiştir. Zira ABD, Tahran Büyükelçiliği'nde rehin tutulan vatandaşları serbest bırakılana kadar İran'a silah satışına yasak getirmiştir ancak İsrail kendi stratejik çıkarları sebebiyle bu yasağı delmekte tereddüt etmemiştir. Karşılığında Humeyni

yönetimindeki İran yönetimi de büyük sayıda İran Yahudisi'nin ABD ve İsrail'e göç etmesine müsaade etmiştir (Segev, 1988, s. 5; Parsi, 2007, s. 95).

İran'la İsrail arasındaki örtülü işbirliği 1990'lı yılların başlarında bozulmaya başlamıştır. Ancak her iki devlet bu dönemde birbirlerini doğrudan henüz hedef alma noktasına gelmemiştir. Zira İsrail hala Birinci Körfez Savaşı'ndan sonra iktidarda kalmayı başaran Saddam Hüseyin'i öncelikli tehdit olarak değerlendirmekten vazgeçmemiştir. Bununla birlikte İsrail güvenlik örgütleri İran'ın füze ve nükleer enerji teknolojisi elde etme girişimlerinden bu dönemde haberdar olmuş ve izlemeye almıştır. 1990'lı yılların sonunda da İran'ın bu girişimleri kamuoyuna duyurulmuş ve öncelikli tehdit olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Yine de bu dönemde İsrail güvenlik yapılanması içindeki bir kanat İran'a gerginliğin tırmandırılmasına gerek olmadığını savunmuştur. Bu gruba göre İran, İsrail'i bir tehdit olarak görmemektedir. Bu iddialarını dayanağı da Hatemi gibi liderlerin İran'ın Filistin Sorununda iki devletli çözümü destekleyebileceği gibi ılımlı ve uzlaşmacı tutumları olmuştur (Kaye, Nader ve Roshan, 2011, s. 16). Zira bu dönemde İran kendi iç karışıkları ve Afganistan'da iktidarı ele geçiren Taliban yönetiminin faaliyetlerinin takibi ile meşguldür (Kaye, Nader ve Roshan, 2011, s. 17).

2000'li yılların başında ise iki ülke arasındaki rekabet ve husumet gözle görülür hale gelmiştir. ABD başta olmak üzere Batı Dünyasının Ortadoğu'daki faaliyetleri, Afganistan ve Irak'ın işgali, Taliban ve Saddam Hüseyin yönetiminin devrilmesi, İran'ın bölgedeki öncelikli güvenlik tehditlerinin riske girmeden ve hiç zarara uğramadan ortadan kalkmasını sağlamıştır. Ortaya çıkan güç boşluğunu İran oldukça iyi değerlendirmiş, gücünü ve etkisini arttırmıştır. Bu da İsrail'in İran'la olan rekabetini şiddetlendirmiştir (Kaye, Nader ve Roshan, 2011, s. 17). Bu yüzden aynı Türkiye gibi İran da İsrail'in yeni bir rekabet alanı olarak belirlemeye başlayan Orta Asya ve Kafkaslarda güçlenmesini önlemeye çalışmıştır. Bu kapsamda bölge ülkelerine İsrail'le olan ilişkileri azaltmaları yönünde telkinde bulunmaktan kaçınmamıştır. Örnekle açıklamak gerekirse; Orta Asya ülkeleri olan Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan İKÖ üyesidir. İran bu örgüt üzerinden rahatsızlığını bölge ülkelerine iletmış, örgütü diplomatik bir iletişim kanalı olarak kullanmıştır (İsmaylov, 2013). Bunun sonucunda Türkmenistan, İsrail'in ülkesine Büyükelçi görevlendirme talebini erteletmiş, ticari ilişkilerin geliştirilmesi talebini ise reddetmiştir (Tavi, 2013). Türkmenistan'a ek olarak İran'ın Ermenistan yakın bağları vardır ve Tacikistan'ın en önemli ticaret ortağıdır (Shaffer 2009). İsrail bu ülkelerle İran'inkine

benzer ilişkiler geliştirmede başarılı olamamıştır. Özet olarak, yerel siyaset ve bölge dışı aktörler İsrail'in Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Ermenistan ve Tacikistan'a erişimini kısıtlamıştır. İsrail'in ikili ticari ilişkileri kısıtlıdır ve bölge dışı aktörler açısından bir tehdit oluşturmamaktadır. 1990'lı yıllarda Çevresel Strateji Doktrini ve jeopolitik gelişmeler İsrail'in bölgeye ulaşmasına imkân vermiştir. Ancak bir süre sonra bu strateji jeopolitik gelişmelere cevap veremez hale gelmiştir. Böylece İsrail bölge ülkeleri olan ilişkileri gelişmemiştir.

Yeni Çevresel Strateji'de İki İstisna: Azerbaycan ve Kazakistan

Çevresel Strateji Azerbaycan ve Kazakistan'da başarılı olmuş gözükmektedir. İsrail'in Azerbaycan'la güvenlik alanındaki işbirliği ve İsrail ile Kazakistan arasında derinleşen ikili ilişkileri dikkatleri celp etmektedir (Feiler ve Lim, 2014). Elnur İsmayilov'a göre Azerbaycan, İsrail ile yakın ilişkileri olan tek Müslüman ülkedir (İsmayilov, 2013, s. 75). Çevresel Strateji, Kazakistan ve Azerbaycan'la kapsamlı siyasi ve ticari ilişkilerin tesisine imkân sağlamıştır (Feiler ve Lim, 2014; Murinson, 2014; Grebennikov, 2015, ss. 429-439).

İsrail tarafından Azerbaycan ve Kazakistan'a yapılan düzenli ve üst düzey resmi ziyaretler ikili ilişkilerin oldukça iyi olduğu iddiasını teyit etmektedir. Dönemin İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu Aralık 2016'da Azerbaycan'ı ziyaret eden ilk İsrail Başbakanı olmuştur (Maeir, 2016). 2014 ve 2018 yıllarında ise İsrail Savunma Bakanları Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir (Murinson, 2014; Tanchum, 2017; Keinon, 2018). Azerbaycan ayrıca 2007 yılında Dış İşleri Bakanı Tzipi Livni; 2009 yılında İsrail Cumhurbaşkanı Simon Peres, 2010 yılında dönemin İsrail Başbakanı Ehud Olmert'i, 2012 ve 2014 yıllarında da İsrail Dışişleri Bakanı Avigdor Lieberman'ı resmen ağırlamıştır (Perry, 2012; Shaffer, 2013).

Azerbaycan'ın aksine Kazakistan'a daha az sayıda ziyaret yapılmış ve İsrail'den daha az sayıda resmi görevli gelmiştir. Ancak bunlar Sovyet döneminden beri devam etmektedir. 1993 yılında İsrail Cumhurbaşkanı Chaim Herzog Kazakistan'ı ziyaret etmiştir. Şimon Peres 1995 ve 2002'de Dışişleri Bakanı olarak Kazakistan'ı ziyaret etmiştir. 2006 ve 2009 yıllarında ise Başbakan düzeyinde ziyaretler tekrarlanmıştır (Feiler ve Lim, 2014). İsrail, 1995, 2000 ve 2013 yıllarında Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'i ağırlamıştır. Kazak devlet görevlilerinin ziyaretlerini 2014 ve 2016 yıllarında Kazakistan Savunma Bakanı'nın İsrail ziyareti takip etmiştir (Feiler ve Lim, 2014; Keinon, 2016b). Bu özellikleri ile Kazakistan ve

Azerbaycan, İsrail açısından önemli bir müttefik haline gelmiştir (Pinfold ve Peters, 2021, s. 36).

1950'li yıllardaki siyasi ve jeopolitik ortam göz önüne alınarak geliştirilen Çevresel Strateji bir şeyi birebir taklit etmenin klasik bir örneğidir. Azerbaycan ve Kazakistan, ABD ile ikili ilişkilerin geliştirilmesine yardımcı olur düşüncesiyle İsrail'le olan ilişkilerini geliştirmek çalışma yoluna gitmişlerdir. Bu kapsamda Kazakistan, Yahudi lobisi yoluyla ABD'de kendi adına lobi faaliyeti yürütülmesi ve halkla ilişkiler çalışmaları yapılması için İsrail'in olurlarını almıştır (Feiler ve Lim, 2014). Azerbaycan ise bu konuda dikkatleri üzerine çeken bir ülkedir zira İsrail ve İsrail lobisi ile ilişkileri oldukça iyidir (Tibon, 2018). Ek olarak her iki ülkede de nispeten büyük bir Yahudi azınlık nüfusu vardır ancak bu nüfusu önemli bir kısmı 90'lı yıllarda İsrail'e göç etmiştir. Her iki ülke de Yahudi azınlığın varlığı sebebiyle İsrail ile ilişkileri geliştirme kararı almış, bu ülkelerde yaşayan Yahudiler, İsraili şirketlerin bahsi geçen ülkelerde faaliyet göstermesinde yardımcı olmuştur (Biskhu, 2009; Murinson, 2014).

Resmi ilişkilere ek olarak, İsrail'in iki ülke ile ticari ilişkileri de oldukça artmıştır. 1992-2012 yılları arasında kalan dönemde İsrail-Kazakistan ticaret hacmi %30 oranında artmıştır. 2000-2005 yılları arasındaki dönemde ise İsrail, Azerbaycan'ın ticaret yaptığı ülkeler listesinde 10. sıradan 5. sıraya yükselmiştir (Bourtman, 2006, ss. 47-57; Feiler ve Lim, 2014). İsrail'in Azerbaycan ve Kazakistan'la olan ticareti bölgenin diğer ülkeleri ile oldukça sınırlı düzeyde olan ticaretinin daha da azalmasına neden olmuştur. Azerbaycan ve Kazakistan hariç, Orta Asya ve Kafkas ülkeleri arasında İsrail'le en fazla ticaret yapan ülke 2014-2018 yılları arasındaki dönemde 40,2 milyon dolar rakamı ile Özbekistan'dır (Pinfold ve Peters, 2021, s. 37). Ancak taraflar arasındaki gerçek ticaret hacmi resmi rakamların çok üzerindedir; İsrail Dışişleri Bakanı Liberman 2012 yılında İsrail'in Azerbaycan'la olan ticaret hacminin 4 milyar doları aştığını ifade etmiştir (Aghayeva, 2012). İsrail'in Kazakistan'la olan ticaret hacminin de 2015 yılında 1,5 milyar dolar seviyesinde olduğu tahmini yapılmıştır (Feiler ve Lim, 2014). Bu ticaret rakamlarında iki önemli kalem olan en fazla katkıyı sağlamaktadır: Silah satışı ve enerji kaynakları. Gayri resmi rakamlara göre İsrail petrol ihtiyacının %40'ını Azerbaycan'dan, %25'i ise Kazakistan'dan sağlamaktadır (Biskhu, 2012; Shaffer, 2013). Karşılığında ise İsrail resmi ve özel şirketleri bu iki ülkeye İnsansız Hava Araçları satmakta ve terörle mücadele konusunda eğitim vermektedir (Feiler ve Lim, 2014). SIPRI'nın verilerine göre İsrail, Azerbaycan'a 852, Kazakistan'a 40 milyon dolarlık silah satmıştır. Ancak asıl rakamın daha fazla

olma ihtimali de vardır. Zira Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev ülkesinin İsrail'den 5 milyar dolar değerinde silah aldığını ifade etmiştir (Melman, 2016).

İsrail, Azerbaycan ve Kazakistan İlişkisi: Bölgesel Faktörler

Yukarıda sayılanlara rağmen İsrail'in Kazakistan ve Azerbaycan'la olan ticari ilişkileri beklendiği derecede gelişmemiştir. Örneğin 2009 yılında Şimon Peres'in Kazakistan'a yaptığı geziye katılan on iki iş adamından hiçbiri bu ülkede yatırım yapmamıştır (Feiler ve Lim, 2014). İsrail'le Kazakistan arasındaki doğrudan uçuşlar da sürdürülememiştir. Ancak Azerbaycan'la olanlar devam etmektedir. İsrail'in Kazakistan ve Azerbaycan'la arasındaki ticaret hacmi bu ülkelerin diğer bölge dışı ülkelerle olan ticaretleri ile kıyaslandığı zaman oldukça az kalmaktadır. Örneğin Kazakistan'ın en önemli ticaret ortakları Türkiye ve İran'dır (Pinfold ve Peters, 2021, s. 38). Türkiye, Azerbaycan'ın da önemli ticaret ortaklarından birisidir. Bu yüzden İsrail, Azerbaycan ve Kazakistan'ın önemli ticaret ortaklarından birisi değildir demek yanlış olmayacaktır (Pinfold ve Peters, 2021, s. 38).

Silah satışı konusu ise ikili ilişkilerde en öne çıkan konulardan biridir ancak bu durum da İsrail'in bu iki ülkenin en önemli silah tedarikçisi olduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Azerbaycan silah tedarikinin %85'ini Rusya'dan sağlamaktadır. Keza İsrail 1991'den bu yana Kazakistan'a daha önce de ifade edilmiş olduğu üzere 41 milyon dolarlık silah satışı yapmıştır. Aynı dönemde Rusya ise Kazakistan'a 2 milyar dolarlık silah satışı yapmıştır (SIPRI, 2019). Sonuç olarak, İsrail'in Kazakistan ve Azerbaycan'la olan ikili ilişkileri Çevresel Strateji'nin kısıtları yüzünden sınırlandırılmıştır. Bu kısıtlamalardan ilki resmi tanıma ve ilişkilerin geliştirilmesidir. Her iki taraf da ikili ilişkilerin resmi olarak geliştirilmesine destek vermemiştir. Aliyev bu ilişkilerin %90'ının gizli olduğunu ifade etmiştir (İsmayilov, 2013, s. 74). İkinci olarak ikili ilişkilerde çeşitlilik yoktur. Bu yüzden İsrail, klasik Çevresel Strateji Doktrini müttefiklerinde olduğu gibi bu ülkelerle olan ilişkilerde de bazı kayıt dışı faaliyetlerde bulunmak zorunda kalmıştır (Alpher, 2015).

Sonuç

İsrail, Çevresel Strateji konusundaki yeni yaklaşımı yeni bir kaynakça oluşumunu zaruri kılmıştır. Bu yeni çalışmalar hem klasik hem de yeni Çevresel Strateji'yi incelemektedir. Bu

çalışmaların hemen hepsinin ortak noktası ise doktrinin stratejik kısıtlamalarına odaklanmalarıdır. Her ne kadar Çevresel Strateji ortak bir tehdide karşı güvenlik temini konusunda işbirliğine gidilmeyi öngörse de, bu ortak girişimler kısa ömürlü olmuştur. İlk Çevresel Strateji denemesinde İsrail başarısız olmuştur. Bunun üzerine ilk girişimden elde edilen tecrübeler ışığında ikinci Çevresel Strateji Doktrini oluşturulmuştur. Daha pragmatik bir politika üzerine inşa edilen yeni doktrinin oluşturulması sürecinde ek olarak, kısa dönemli işbirliklerinin verimsiz olduğu noktasından hareket edilmiştir.

Yeni Çevresel Strateji ve sonrasında İsrail'in Kafkaslar ve Orta Asya'da mevcudiyetini arttırma çabası her zaman günümüz gerçeklikleri ile uyumlu olmayabilmektedir. Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde Çevresel Strateji bir kez daha kısa vadeli olarak düşünülmüş ve bölgenin jeopolitik şartları ile çelişmiştir. Ancak İsrail'in bu bölgede elde ettiği tecrübe ve bilgi birikimi başka bölgelerde ve farklı olaylarda da kullanılabilmiştir. İlk olarak sınırlı güvenlik işbirliğinin mutlaka derin ve geniş kapsamlı bir işbirliğine gitmesi bir zorunluluk değildir. Bu duruma örnek İsrail ile Suudi Arabistan arasında ortaya çıkan işbirliğidir. Bunun da temel nedeni İran'dır. Kapsamlı bir işbirliğine gidilmesi durumunda dahi bu ilişkiler aynı hızla bozulabilmektedir. Bu duruma örnek olarak İsrail'in Güney Kıbrıs ve Yunanistan'la olan işbirliği verilebilir. Gürcistan da bu duruma bir diğer örnektir. Gürcistan konusunda, İsrail gayet hızlı ve istekli şekilde ikili ilişkileri feda edebilmiştir.

Çevresel Strateji Doktrini'nin gerek 1950'li yıllardaki ilk, gerekse de 2000'li yıllarda geliştirilen yeni hali ile ilgili olarak yapılan çalışmalar genel olarak doktrine stratejik açıdan yaklaşmakta ve çoğunlukla doktrinin kısıtları ve olumsuz taraflarını tartışmaya açmaktadır. Bu güvenlik odaklı bakış açısı sebebiyle taraflar, güvenlik işbirliği ağının kurulmasının uygun bir çözüm ve zaruret olarak görmüştür. Bu zaruret hali sonucunda 20'nci yüzyılın ikinci yarısında Türkiye, İran, Sudan ve Etiyopya gibi devletlerle ilk başlarda askeri ağırlıklı olmak üzere informal bir ittifak ilişkileri ağı kurulmuştur. Zira tamamen reelpolitik gereği ortaya çıkan bu durumda taraflar gerek kendi rızaları gerekse de jeopolitik ve stratejik dengenin dayatması sebebiyle bir araya gelmiştir ancak ikili ilişkileri mümkün olduğunca uluslararası toplumun dikkatinden uzak tutmaya çalışmışlardır. Bunun da sebeplerinden birisi Batı Dünyasının Ortadoğu'daki sömürgecilik geçmiştir. Bu döneme karşı bölge ülkeleri ve toplumlarında doğal olarak öfke mevcuttur. Bu olumsuz geçmişin hatırlara gelmesi istenmemektedir. İsrail de bu dönemin bakiyesi olarak görüldüğünden bu öfkeye muhatap olmakta, onun yanında duran devletler de aynı öfkeden gerek

siyasi gerek stratejik ve ekonomik olarak payını almaktadır. Çevresel Strateji kapsamında ilişki kurulan devletler bu sebepten dolayı ilişkilerin gizli kalmasını istemiştir.

İsrail de müttefiklerini kaybetmemek için doktrinin uygulamasında oldukça esnek davranmaya çalışmıştır. Ancak bu esnekliğin sebebi müttefikleri iç ve dışpolitikada zor durumda bırakmama hassasiyeti değildir. İsrail kendisini de formel bir bağla bağlamak ve diplomatik, stratejik ve askeri alanda hareket serbestisini herhangi bir devletin politikalarına esir olmak istememiştir. Bu sebepten dolayı doktrin kapsamındaki ilişkiler esnek, kısa dönemli şekilde düşünülmüş, mümkün merteye bir taahhüde girmekten kaçınılmıştır. Bu noktada Çevresel Strateji Doktrini kapsamında tesis edilen ilişkiler ağı çoğunlukla Ortadoğu ve onu çevreleyen ülke kuşağında yoğunlaşmıştır. Doktrinin ilk uygulama döneminde Orta Asya ve Kafkaslar Sovyetler Birliği kontrolünde olduğu için bu bölgede ilişkiler kurulmamıştır. Bu durum, Soğuk Savaş'ın sona ermesini takiben bölgede yeni devletlerin ortaya çıkması ile değişmiştir. Bu değişim İsrail'in doktrinin ilk versiyonunda ikili ilişkilerini geliştirdiği İran ve Türkiye gibi ülkelerle de bölgesel ve ulusal çıkarlarının farklılaşmasını ve rekabete girmesini beraberinde getirmiştir. Bu farklılaşma ve eski müttefiklerin de dengelenmesi ve çevrelenmesi ihtiyacı Çevresel Strateji Doktrini'nin yeni dönemin şartlarına uydurularak yeniden kullanılması düşüncesini de doğurmuştur. Bu kapsamda İsrail, Gürcistan, Azerbaycan ve Kazakistan'la yakın ilişkiler geliştirme imkânı bulmuştur. İsrail'in bu hamlesi kendisini eski Sovyet bölgesinin doğal hâkimi olarak gören Rusya Federasyonu yönetimini hiç de memnun etmemiştir.

Bu hamlesi ile İsrail yeni Çevresel Strateji Doktrini'nin coğrafi kapsamını da genişletmiştir. Ancak kendisini coğrafi izolasyondan kurtaran bu girişimin ülkenin erişim ve operasyon kapasitesini de zorladığı da doktrine ve uygulamasına gelen eleştiriler arasında yer almıştır. Bu noktada ılımlı Arap devletleri ile gelişen ilişkileri desteklemek ve özellikle de rakip haline gelen eski müttefiklerden birisi olan İran'ı çevrelemek adına Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri de kapsayan güncel bir Çevresel Strateji Doktrini uygulamaya konulmaya çalışılmıştır. Ancak uygulamaya çalışılan bu yeni doktrinin başarısı uzun ömürlü olmamış, değişen jeopolitik dengelere göre yeniden düzenlenmesi ihtiyacı kısa sürede ortaya çıkmıştır. Bu da ilk versiyondaki zafiyet noktalarının giderilemediğini göstermiştir. Ortaya konulan tüm bu örnek ve verilerin gösterdiği üzere Çevresel Strateji Doktrini uzun veya orta vadeli bir ittifak veya güvenlik stratejisi değildir ve olmamıştır. Daha ziyade İsrail'in

bölgesel izolasyonunu dönemsel olarak kırmaya yönelik düşünülmüş tamamlayıcı bir yaklaşım olmuştur.

Kaynakça

- Abadi, J. (2004). *Israel's quest for recognition and acceptance in Asia: Garrison state diplomacy*. Londra, UK: Routledge.
- Abiliov, S. (2009). The Azerbaijan-Israel relations: A non-diplomatic but strategic partnership. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, 4(8), 138-155.
- Aghayeva, S. (2012). Israeli FM: Azerbaijan could become mediator between Israel and the Arab world. *Trend News Agency*. Erişim: <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/2017969.html>
- Alpher, Y. (2015). *Periphery: Israel's search for Middle East Allies*. Londra ve New York: Rowman & Littlefield Publishers.
- Arslan, M. İ. (2019). Güney Kıbrıs, Yunanistan ve İsrail gelecek ay Eastmed anlaşmasını imzalayacak. *Anadolu Ajansı*. Erişim: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/guney-kibris-yunanistan-ve-israil-gelecek-ay-eastmed-anlasmasini-imzalayacak/1681508>
- Bengio, O. (2009). *Türkiye-İsrail: Hayalet ittifaktan stratejik işbirliğine* (çev. Filiz Kaynak Dişkaya). İstanbul: Erguvan Yayınevi.
- Benn, A. (2013). The Jewish majority in Israel still see their country as a 'villa in the jungle'. *The Guardian*. Erişim: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2013/aug/20/jewish-majority-israel-villa-in-the-jungle>
- Bialer, U. (2007). Fuel bridge across the Middle East-Israel, Iran, and the Eilat-Ashkelon Oil Pipeline. *Israel Studies*, 12(3), 29-67.
- Bishku, M. (2009). The South Caucasus republics and Israel. *Middle Eastern Studies*, 45 (2), 295-314.
- Boucek, C. (2004). The impact of Israeli foreign policy in Central Asia: The case of Uzbekistan. *Central Asia and the Caucasus*, 28(4), 70-81.
- Bourtman, I. (2006). Israel and Azerbaijan's furtive embrace. *Middle East Quarterly*, 13 (3), 47-57.
- Cashman, G. F. (2008). Promise to boost Israeli investments in Georgia helps secure seat in parliament for ambassador. *The Jerusalem Post*. Erişim: <https://www.jpost.com/Business/Business-Features/Promise-to-boost-Israeli-investments-in-Georgia-helps-secure-seat-in-parliament-for-ambassador>
- Cornell, E. S. (2000). Uzbekistan: A regional player in Eurasian geopolitics? *European Security*, 9(2), 115-140.

- Ehteshami, A. ve Murphy, E. C. (1993). The non-Arab Middle East states and the Caucasian/Central Asian Republics: Turkey. *International Relations*, 11(6), 513-531.
- Eruygur, B. (2023). Azerbaijan, Israel discuss bilateral ties, military-technical cooperation. *Anadolu Ajansı*. Erişim: <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/azerbaijan-israel-discuss-bilateral-ties-military-technical-cooperation/2944647>
- Feiler, G. ve Lim, K. (2014). *Israel and Kazakhstan: Assessing the state of bilateral relations*. Ramat Gan, Israel: Bar-Ilan University, Begin-Sadat Center for Strategic Studies.
- Freedman, R. O. (1993). Israel and Central Asia: A preliminary analysis. *Israel Studies Bulletin*, 8(2), 6-9.
- Göksel, G. (2015). Beyond countering Iran: A political economy of Azerbaijan-Israel relations. *The British Journal of Middle Eastern Studies*, 42(4), 655-675.
- Grebennikov, M. (2015). Skating on thin ice: Israel's strategic partnership with Azerbaijan in the South Caucasus. *Israel Journal of Foreign Affairs*, 9(3), 429-439.
- Guzansky, Y. (2014). Periphery doctrine 2.0: The Mediterranean plus. *Mediterranean Politics*, 19(1), 99-116.
- Idan, A. ve Shaffer, B. (2011). The foreign policies of post-Soviet landlocked states. *Post Soviet Affairs*, 27(3), 241-268.
- Idan, A. ve Shaffer, B. (2021). Israel's role in the Second Armenia-Azerbaijan War. Gafarlı, T. ve Arnold, M. (2021). *The Karabakh gambit: Responsibility for the future*. TRT World Research Centre, 190-208.
- Ismayilov, E. (2013). Israel and Azerbaijan: The evolution of a strategic partnership. *Israel Journal of Foreign Affairs*, 7(1), 69-76.
- Israel Ministry of Foreign Affairs. (2016). Israel's diplomatic missions abroad: Status of relations. Erişim: <https://mfa.gov.il/MFA/AboutTheMinistry/Pages/Israel-s%20Diplomatic%20Missions%20Abroad.aspx>
- Jones, C. ve Petersen, T. T. (2013). *Israel's clandestine diplomacies*. London, UK: Hurst and Company.
- Jung, D. ve Piccoli, W. (2001). *Turkey at a crossroads: Ottoman legacies and a Greater Middle East*. New York: St. Martin's Press.
- Kaye, D. D., Nader, A. ve Roshan, P. (2011). *Israel and Iran: A dangerous rivalry*. Santa Monica, CA: RAND Corporation
- Keinon, H. (2016a). Turkmenistan FM here for first time in 20 years. *The Jerusalem Post*. Erişim: <https://www.jpost.com/Israel-News/Politics->

AndDiplomacy/Turkmenistan-FM-here-for-first-time-in-20-years-455582

- Keinon, H. (2016b). Jerusalem-Astana ties on upswing as Kazakhstan poised to join Security Council. The Jerusalem Post. Erişim: <https://www.jpost.com/Israel-News/Politics-And-Diplomacy/Jerusalem-Astana-ties-on-upswing-asKazakhstan-poised-to-join-Security-Council-464784>
- Keinon, H. (2018). Lieberman visits Azerbaijan to strengthen ties with country bordering Iran. The Jerusalem Post. Erişim: <https://www.jpost.com/Israel-News/Lieberman-visits-Azerbaijan-to-strengthen-ties-with-country-borderingIran-567152>
- Kemp, G. (2012). The East moves West: India, China and Asia's growing presence in the Middle East. Washington, DC: Brooking Institution Press.
- Kenan, A. (1982). The Zionist dream becomes nightmare. The Nation, 359-360.
- Killioğlu, M. E. (2021). Türkiye-İsrail ikili ilişkileri ve 1958 Antlaşması. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 8(4), 1323-1349.
- Knapp, W. (1980). The United States and the Middle East: How many special relationships? H. Shaked ve I. Rabinovich (Eds.), The Middle East and the United States. New Brunswick, NJ: Transaction Books.
- Levey, Z. (2004). Israel's strategy in Africa, 1961-67. International Journal of Middle East Studies, 36(1), 71-87.
- Maeir, H. (2016). Israel, Azerbaijan sign batch of economic agreements. Ynet News. Erişim: <https://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L4892703,00.html>
- Melman, Y. ve Javedanfar, M. (2007). The nuclear sphinx of Tehran. New York: Carroll and Graf Publishers.
- Melman, Y. (2016). Iranian adversary reveals it bought \$5 billion in weapons from Israel. The Jerusalem Post. Erişim: <https://www.jpost.com/Israel-News/Politics-And-Diplomacy/Israel-looking-to-sell-missile-defense-systemsto-Azerbaijan-475242>
- Melman, Y. (2019). Armenia ready to strengthen ties with Israel despite Azerbaijan relations. The Jerusalem Post. Erişim: <https://www.jpost.com/Jerusalem-Report/Israel-Armenia-and-Azerbaijan-588550>
- Morgenthau, H. (2006). Politics among nations: The struggle for power and peace. New York, NY: McGraw-Hill.

- Muradov, M. ve Guliyev, I. (2023). Azerbaijan-Israel relations shifting the geopolitics of the Middle East. *Geopolitical Monitor*. Erişim: <https://www.geopoliticalmonitor.com/azerbaijan-israel-relations-reach-a-new-level/>
- Murinson, A. (2014). *The ties between Israel and Azerbaijan*. Ramat Gan: Bar-Ilan University, Begin-Sadat Center for Strategic Studies, Mideast Security and Policy Studies No. 110.
- Parsi, T. (2007). *Treacherous alliance: The secret dealings of Israel, Iran and the United States*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Perry, M. (2012). Israel's secret staging ground. *Foreign Policy*. Erişim: <https://foreignpolicy.com/2012/03/28/israels-secret-staging-ground/>
- Pinfold, R. G. ve Peters, J. (2021). The limits of Israel's periphery doctrine: Lessons from the Caucasus and Central Asia. *Mediterranean Politics*, 26(1), 25-49.
- Özkan, C. E. (2023). GKRY-Yunanistan-İsrail üçgeninde derinleşen ilişkiler. Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmalar Merkezi (ANKASAM). Erişim: <https://www.ankasam.org/gkry-yunanistan-israil-ucgeninde-derinlesen-iliskiler/>
- Samaan, J.-L. (2018). *Israel's foreign policy beyond the Arab world, engaging the periphery*. Londra: Routledge.
- Schonmann, N. (2015). *From object to actor in World Politics: Self-aggrandisement in Israeli Foreign Policy (1956-1967)*. Proceedings of the Annual Meeting of the Society for Historians of American Foreign Relations.
- Segev, S. (1988). *The Iranian triangle: The untold Story of Israel's role in the Iran-Contra Affairs*. New York: Free Press.
- Shaffer, B. (2009). The geopolitics of the Caucasus. *The Brown Journal of World Affairs*, 15(2), 131-142.
- Shaffer, B. (2013). Azerbaijan's cooperation with Israel goes beyond Iran tensions. *The Washington Institute for Near East Policy, Policy Watch 2067*. Erişim: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/azerbaijans-cooperation-israel-goes-beyond-iran-tensions>
- Shlaim, A. (2011). *The Iron Wall*. New York: W. W. Norton & Company.

- Shpak, O. (2013). Elections in Tajikistan-Why do we care? The Times of Israel. Erişim: <https://blogs.timesofisrael.com/elections-in-tajikistan-whydo-we-care/>
- Stockholm International Peace Research Institute. (2019). SIPRI arms transfers database. Erişim: <https://www.sipri.org/databases/armstransfers>
- Snyder, G. H. (1997). Alliance politics. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Susser, A. (2014). Israel's place in a changing world order (1948-2013). *Israel Studies*, 19(2), 218-238.
- Tanchum, M. (2017). Iran, uranium and Israel's stakes in Kazakhstan's leadership transition. *The Jerusalem Post*. Erişim: <https://www.jpost.com/Opinion/Iran-uranium-and-Israels-stakes-in-Kazakhstans-leadership-transition-482848>
- Taşıoğlu, Ö. L. (2018). Yunanistan'ın ve GKRY'nin Abd, İsrail, Mısır Arap Cumhuriyeti (MAC), İngiltere ve Fransa ile yaptığı ortak askeri tatbikatlar. *International Social Sciences Studies Journal*, 4(28), 6432-6441.
- Tavi, R. (2013). Iran neighbour accepts first Israeli ambassador. *Israel National News*. Erişim: <http://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/169136#.U-jIVFa-TaM>
- Telhami, S. (1990). Israeli foreign policy: A static strategy in a changing world. *Middle East Journal*, 44(3), 399-416.
- Tibon, A. (2018). How pro-Israel Jews became Azerbaijan's secret weapon in Washington. *Haaretz*. Erişim: <https://www.haaretz.com/us-news/.premiumhow-pro-israel-jews-became-azerbaijan-s-secret-weapon-in-washington-1.6033307>
- Tziarras, Z. (2016). Israel-Cyprus-Greece: A Comfortable' Quasi-Alliance. *Mediterranean Politics*, 21(3), 407-427.
- Waltz, K. (1979). *Theory of International Politics*. Reading, MA: Addison-Wesley.

Extended Abstract

Due to the security dilemma arising from both itself and the political and strategic conjuncture around it, Israel began to develop a doctrine called Peripheral Strategy in the second half of the 20th Century in order to strengthen its security and free itself from the isolation it faced in the Middle East region. The Peripheral Strategy Doctrine, in its simplest form, was that the country should establish a network of alliances in order to challenge and balance the threat to Israel arising from Arab states.

In search of security, the country's administration sought to establish alliances with non-Arab countries and groups hostile to Arabs in the Middle East and adjacent regions, seeing the need for local allies in addition to great powers. In this context, contacts were made with countries like Türkiye, Iran, and Ethiopia and minorities like Iraqi Kurds and Maronites of Lebanon. The aim of this doctrine, which targets non-Arab minority groups and countries in the Middle East region and its immediate surroundings, is to save Israel from total isolation in the Middle East. In this way, the country will be able to participate in international politics more easily and effectively. This strategy does not mean ignoring the country's security structure and international interests.

In order to find solutions to these threats mentioned above, the course of Israel's relations with the countries in Central Asia and the Caucasus will be analysed to create the historical background. In this analysis, data such as trade volume, arms sales and official relations will be examined. However, first of all, information will be given about the Peripheral Strategy Doctrine, following which the relations with Armenia, Georgia, Tajikistan, Kyrgyzstan, Turkmenistan, Uzbekistan, Kazakhstan and Azerbaijan will be examined in order to establish the connection between the Caucasus and Central Asia, and at this point, the relations with Kazakhstan and Azerbaijan will be specifically mentioned.

After the collapse of the Soviet Union, the countries of Central Asia and the Caucasus region quickly sought to establish bilateral relations with Israel. In this context, first, Uzbekistan recognised Israel in February 1992, and lastly, Turkmenistan recognised Israel in October 1999. Thereupon, Israel opened embassies in Uzbekistan, Georgia, Azerbaijan and Kazakhstan. In return, Azerbaijan decides to open an embassy in Israel, too. Because, unlike many countries in the Islamic World, these countries did not see bilateral relations with Israel as a problem.

The New Peripheral Strategy Doctrine has clearly affected local and regional relations. Israel primarily focuses on Kazakhstan, Uzbekistan and Georgia because there were local Jewish populations in all three of these countries. Israel tried to improve its relations with these regions and countries partially in the 1950s and 1960s. Because its most important purpose was to transfer the Jewish population of these countries to Israel. The peripheral Strategy has enabled Israel to be influential in Central Asia and the Caucasus. Thanks to the New Peripheral Strategy Doctrine, the country was able to establish contact with the new states that emerged in Central Asia and the Caucasus, regardless of their demographic-ethnic structures and ideologies. The changing structure of world politics in the 1990s also contributed to this situation. Today, Israel's Central Asian and Caucasian countries are experiencing minimal development, unlike the rapid development in the beginning.

Due to underdeveloped diplomatic relations, economic ties also remain underdeveloped. The resulting low trade volume and limited interdependence hinder Israel's ability to increase its influence in the region, making it an unimportant trade partner there. However, contrary to this general situation, the Peripheral Strategy seems to have been successful in Azerbaijan and Kazakhstan. Israel's security cooperation with Azerbaijan and the deepening bilateral relations between Israel and Kazakhstan attract attention. According to Azerbaijani researcher Elnur Ismayilov, Azerbaijan is the only Muslim country that has close relations with Israel. The Peripheral Strategy Doctrine has enabled the establishment of comprehensive political and commercial relations with Kazakhstan and Azerbaijan. Regular and high-level official visits by Israel to Azerbaijan and Kazakhstan confirm that bilateral relations are quite good.

The New Peripheral Strategy Doctrine and its subsequent efforts to increase Israel's presence in the Caucasus and Central Asia may not always be compatible with today's realities. The Peripheral Strategy in the Central Asia and Caucasus region was once again considered short-term and contradicted the geopolitical conditions of the region. However, the experience and knowledge that Israel gained from this doctrine could also be used in other regions and different events.

NOVUS ORBIS

Journal of Politics and International Relations | Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
Volume 6 | Cilt 6
Number 2 | Sayı 2
2024

KİTAP İNCELEMESİ / BOOK REVIEW

**NADİR METALLER SAVAŞI: ENERJİ
GEÇİŞİNİN VE DİJİTALLEŞMENİN
KARANLIK YÜZÜ**
Guillaume Pitron

(Çev: Alp Tümertekin)
Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2024

Muhammet Negiz*

Makalenin Geliş Tarihi // Received: 07.11.2024
Düzeltilme Tarihi // Revised: 11.11.2024
Yayına Kabul Tarihi // Accepted: 12.11.2024

Çevresel sürdürülebilirlik odaklı yeni bir anlayış benimsemeye çalışan günümüz dünyasında, karbon ayak izinin azaltılması, doğal kaynakların ve ekosistemin korunması bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu doğrultuda, geleneksel yaklaşımlar terk edilmekte; yeşil işletmecilik, yeşil girişimcilik, yeşil şehircilik, yeşil enerji, yeşil binalar, yeşil finans, yeşil pazarlama, yeşil ekonomi, yeşil teknoloji, yeşil tarım, yeşil ulaştırma, yeşil sağlık hizmetleri, yeşil turizm, yeşil yatırım, yeşil eğitim, yeşil mimari ve yeşil politika gibi çevre dostu yaklaşımlar öncelik kazanmaktadır. Bu değişim, atmosfere yayılan karbondioksit salınımının azaltılması ve uzun vadede sıfır karbon hedefine ulaşılması amacıyla hizmet etmektedir. Dolayısıyla, fosil yakıtlar yerine daha çevreci enerji kaynaklarının tercih edilmesi bir öncelik haline gelmiştir. Dijitalleşmenin ve yeşil enerjiye geçişin eş zamanlı yaşandığı bu dönemde, nadir toprak elementleri

* Sorumlu Yazar, Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0002-6939-7742, muhammetnegiz@ktu.edu.tr

ülkelerin rekabet gündeminde giderek daha önemli bir konu haline gelmektedir. Bu eserinde Guillaume Pitron, nadir metallerin geçmişten günümüze kullanım sürecini, başta Çin olmak üzere dünya ülkelerinin bu elementlere bakışını, kaynaklar ve üretim üzerinden süregelen ticaret savaşlarını, her biri ayrı bir öneme sahip olan bu madenlerin paylaşımını ve madenlerin işlenmesi aşamalarında çevresel açıdan yaratılan riskleri kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Uzak Doğu'dan Amerika'ya kadar geniş bir alanda saha incelemelerinde bulunan ve uzmanlarla görüşmeler yapan yazar, nadir toprak elementleri konusunda ülkelerin senaryolarını ortaya koymuştur.

Yazar tarafından ilk olarak 2018 yılında Fransızca (*La Guerre Des Métaux Rares: La Face Cachée De La Transition Énergétique Et Numérique*) yayımlanan bu eser, İspanyolca (2018), İtalyanca (2019) ve İngilizce (2020) nüshalarının ardından 2024 yılında da güncellenmiş haliyle Türkçe olarak basılmıştır. On bir dile çevrilen eserin geniş bir ilgi görmesinin nedeni, nadir metallere bütüncül bir perspektiften yaklaşılmasıdır. "AB, 2030 yılına kadar elektrikli araç dönüşümünü gerçekleştirebilecek mi?" ve "Çin'in madencilikteki tekel konumu" gibi konular başta olmak üzere, nadir metallerin tedarik edilmesi, işlenmesi, üretim süreçleri ve bu süreçlerin çevresel etkileri üzerine yapılan akademik çalışmaların (Nagy vd., 2024; Gulley, 2024) kapsamlı bir değerlendirmesini sunan eser, nadir toprak elementleri alanında süregelen küresel rekabeti Batılı ülkelerin bugünü üzerinden geleceğe yönelik olarak sorgulamaktadır.

Çağımızın dijitalleşen dünyasında her geçen gün önemi ve rolü artan "nadir metaller", ülkelerin ve şirketlerin ajandasında da öncelikli hale gelmiştir. Bu metaller, işlenmeleriyle sağlanan enerjinin aynı miktardaki kömür ve petrol ile kıyas götürmeyecek kadar büyük olması ve kullanımları esnasında doğaya karbon gazı salınımının olmaması nedeniyle yazar tarafından "yeşil kapitalizmin anahtarı" olarak sunulmaktadır (s. xxi). Avrupa Parlamentosu tarafından yapılan düzenleme (2023) ile Birlik çatısı altında satılacak otomobillerin 2035 yılından itibaren tamamen elektrikli olmasının zorunlu kılınması ve bu araçlar için gerekli olan pil ihtiyacı, aktörlerin nadir elementlere odaklanmasını vazgeçilmez hale getirmiştir (s. xxiii). Bu metaller, nadir toprak elementleri (*Rare Earth Elements*) ya da "endüstrinin vitaminleri" olarak da adlandırılmaktadır (Musaoğlu, 2021). Teknolojik yenilikler ve yeşil teknolojinin (green tech) geliştirilmesinde kritik bir rol oynayan bu metallerin dünya rezervlerinin %60'ının Çin tarafından üretilmesi ve neredeyse

%90'ının Çin'de işlenmesi (diğer ülkelerden ithal edilen nadir toprak elementleri de dahil) Batılı perspektiften stratejik bir risk olarak değerlendirilmektedir (Erdem vd., 2021: 323; Baskaran, 2024). Çünkü yazar, İngiltere'nin 19. yüzyılda kömür üzerindeki hakimiyetiyle elde ettiği gücü ve 20. yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Suudi Arabistan'la birlikte petrol üretimi ve dağıtım güvenliğini sağlayarak kurduğu hegemonyayı vurgulayarak, Çin'in 21. yüzyılda nadir metaller konusunda benzer bir stratejiyle küresel bir güç olmayı hedeflediğini ileri sürmektedir (s. xxv). Aynı zamanda ülkeler, robotikten yapay zekaya, dijitalleşmeden biyoteknolojilere, nano elektronikten otonom araçlara kadar bütün aşamalarda nadir metallerin kritik bir rol oynamasından dolayı fosil yakıtlardan daha büyük bir bağımlılık riski ile karşı karşıyadır.

Şu ana kadar nadir metallerin madenden çıkarılmasından işlenmesine kadar bütün aşamalarda baskın olan Çin tekeli karşısında yazar, Batı'nın henüz teslim bayrağını çekmek niyetinde olmadığını ifade etmektedir (s. xxvii). Genel olarak Avrupa merkezci (Eurocentric) ya da Batı merkezci (Western-centric) bir yaklaşımla kaleme alınan bu eserde genel olarak Çin'in nadir toprak elementleri konusundaki adımlarına odaklanılarak bu rekabet ortamında Batılı ülkelerin izlemeleri gereken politikalara işaret edilmiştir. Kitap dokuz ana başlık altında ele alınmıştır.

Birinci bölümde yazar, nadir metallerin özelliklerini, işlevlerini, geçmişten günümüze artan öneminin gerekçelerini ele almaktadır. Bu metallerin taşımış olduğu kimyasal, katalitik ve optik özellikler kara, deniz ve hava taşımacılığı başta olmak üzere birçok alanda gerek duyulan malzeme ve enerjinin temininde kilit bir role sahip olduğunu gerekçeleriyle ortaya koymaktadır. Bu durumu İbranilerin/Musevilerin Sina Çölü'nden çıkışları sırasında hayatta kalmalarını sağlayan ve gökten indirilen kudret helvasına benzeten yazar, bu metallerin günümüz teknolojisinin aradığı çıkış için doğa tarafından sunulan bir "bereket boynuzu" (Cornucopia) olduğunu belirtmektedir (s. 5).

Günümüzün yeşil teknolojileri ve dijital ürünleri için vazgeçilmez hale gelen nadir metaller yerkürenin farklı noktalarındaki maden ocaklarından temin edilmektedir. Genellikle demir, bakır, çinko ve alüminyum gibi yaygın bulunan madenlere bağlı olarak bulunan bu nadir metallerin ayrıştırılabilmesi için daha karmaşık işlemlere ihtiyaç duyulmaktadır (s. 2-5). Bu işlemlerin esnasında gerekli tedbirlerin alınmaması halinde ekolojik felaketlerin yaşanması ise kaçınılmazdır. Bu bölümde yaşanan çevre felaketlerinden örnek olayları aktaran yazar, Çin (özellikle İç Moğolistan),

Kazakistan, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Bolivya, Şili, Arjantin ve Güney Afrika gibi ülkelerde nehir ve göllerin kimyasal atıklarla zehirlenmesi, yeraltı su kaynaklarının ve toprağın kullanılamaz hale getirilmesi, kuraklık, bölge insanında kanser vb. hastalıkların yaygınlaşması, ilkel koşullarda madencilik yapılması, çağdaş madencilik yaklaşımlarının göz ardı edilmesi gibi birçok sorunu dile getirmektedir (s. 5-19). Dolayısıyla eserde bir Greenpeace üyesi olan Gonzalo Strano'nun dile getirdiği üzere, her ne kadar yeşil teknoloji ve sıfır karbon gibi hedeflerle yola çıkılsa da mevcut haliyle yaşananların birer yeşil aklama (greenwashing) operasyonu olup olmadığı sorusu masaya yatırılmaktadır (s. 16). Bu sorunun cevabının olumlu olması durumunda, nadir metallere yönelik yeşil aklama yoluyla, işletmeler, teknolojiler veya ürünler aksi etkilere sahip örnekler içerse bile, geleneksel kaynaklara kıyasla daha çevreci oldukları yanılması yaratılarak kitleler yanıltılmaktadır (Negiz, 2024: 128). Bu durumda yazar, çevre kirliliğinin önlenmesi için kömür ve petrol gibi fosil yakıtlardan vazgeçerek enerji geçişinde nadir metalleri tercih etmenin doğaya ve insanlığa maliyeti üzerinde durulmasının bir zorunluluk olduğunu dile getirmektedir.

İkinci bölümde yazar, ilk bölümde tanıtmış olduğu nadir toprak elementlerinin işlenmesi neticesinde ulaşılan yeşil ve dijital teknolojilerin “karanlık” tarafını ele almaktadır. Yazara göre bu bölümü kaleme almasının ana gerekçesi “yeşil” olarak nitelendirilen teknolojilerin anlatıldığı kadar yeşil olmama ihtimalidir (s. 25). Los Angeles Kaliforniya Üniversitesi (UCLA) araştırmacılarının bulgularından örnek veren yazar, bir elektrikli otomobilin üretiminin klasik bir otomobile göre daha fazla enerji tüketimine neden olduğunu belirtmektedir (s. 26-27). Kullanımları açısından kıyaslandığında elektrikli araçlar atmosfere daha az karbon salınımı yapsa da araçların içerisindeki elektronik malzemelerin ekolojik bedeli ve geri dönüşüm süreçlerinin çevresel etkileri gibi hususlar henüz belirsizliğini korumaktadır (s. 27-28). Benzer bir şekilde dijital teknolojilerin daha temiz bir dünyaya kapı aralayacağı beklentisi, bu teknolojilerin üretimi sırasında ortaya çıkan atık malzeme gerçekleriyle örtüşmemektedir. Dijital gereçlerin üretiminin yanında kullanımı da ayrıca bir kirlilik yaratmaktadır. 2011 yılında yapılan bir hesaplama göre, ekiyle birlikte bir e-posta gönderilmesi ile harcanan enerji, bir tasarruflu ampulün 12 saatlik elektrik tüketimine eşittir. Günlük 300 milyarı aşkın bir e-posta gönderildiği dikkate alındığında harcanan enerjinin korkunç bir boyutta olduğu görülmektedir (s. 30-31). Yazar yaşanan çelişkiyi şu ifadelerle dile getirmektedir (s. 32):

“Hangi yeşil teknoloji olursa olsun hepsi de toprağı kazıp yere sıradan bir çukur açmakla başlıyor işe. Yeryüzüne yeni bir haraç kesiyor, petrole bağımlılığımızın yerine başka bir bağımlılık, nadir metallere bağımlılığı koyuyoruz.”

Bu nedenle, kirlilik kent merkezlerinden alınarak gözden uzak bölgelere taşınmaktadır (s. 39). Karbon ekonomisi, çevreyi maruz bıraktığı olumsuz etkilerini reddetmemektedir ama yeşil ekonomi neden olduğu kirliliği saklamakta ve faaliyetlerini gelecek nesillere yönelik üstlenilen bir sorumluluk etiketiyle pazarlamaktadır (s. 39). Dolayısıyla nadir metallere öngörülen dünya, kâğıt üstünde çok cazip iken uygulamaya geçildiğinde teori ile pratik arasındaki makas insanlık ve çevre aleyhine açılmaktadır (s. 40). Yazara göre bu konudaki sorumluluk ise sadece metalleri madenden ayırıştırarak ülkelerde olmayıp, bu işlemlere farkında olarak izin veren ve ondan yararlanan Batılı ülkelere de aittir (s. 41).

Üçüncü bölümde, Batılı ülkelerin nadir metallere ilişki yaklaşımına değinilmektedir. Yazar, Batılı ülkelerin kasıtlı olarak nadir metallere üretimini ve sonrasındaki kirliliği üstlenmediğini ve çevre hassasiyeti taşımayan yoksul ülkelere taşıdığını savunmaktadır (s. 49). Gerek çevre kirliliği ve radyasyon kaynaklı halkın tepkisi, gerek bürokratik baskılar ve yüksek maliyetler nedeniyle Fransa gibi ülkeler nadir metal ihtiyaçlarını temin etmek için Çin ile anlaşmayı tercih etmiştir (s. 57). Bu tercihin dayandığı politika ise 1991 yılında Dünya Bankası Başekonomisti Lawrence Summers’in imzaladığı belirtilen Summers Memo’dan anlaşılmaktadır. Summers, gelişmiş ülkelerdeki çevreyi kirleten sanayi kollarını, kirliliğin nispeten daha düşük yaşandığı ve yoksul olan ülkelere taşımayı (sanayisizleşme-deindustrialization) savunmuştur. Avrupa Birliği (AB)’nin bu düşüncüyü destekleyici yasal düzenlemeler yapması ile binlerce kimyasal madde, birlik dışındaki ülkelere temin edilmeye başlamıştır (s. 57). Sanayisizleşme yaklaşımı, Küresel Kuzey’in yeşil dönüşüm hedefi için Küresel Güney’in doğal kaynaklarının sömürülmesini ifade eden ekolojik emperyalizmi (yeşil emperyalizm, eko-sömürgecilik) çağrıştırdığı için tepki çekmektedir (Akçay, 2024). Bu uygulama ile metallere bıraktığı kirlilik, Çin gibi ülkelere kalmaktadır ancak temiz yönü Batılı ülkelerin yeşil ve dijital teknolojilerine itibar kazandırmış olmaktadır. Bu süreç, yazara göre tarihin en büyük yeşil aklamaya (greenwashing) operasyonudur (s. 59). Bu konu hakkında bir sanayicinin söylemiş olduğu sözler durumu ortaya koymaktadır (s. 59):

"Maden cevherinin hangi koşullarda çıkarıldığı ve rafine edildiğiyle hiç ilgilenmiyorlar. Tek ilgilendikleri şey daha ucuza almak."

Yazara göre, elektronik malzemelerin çevreye verdiği zararın, şirketlerin tamir edilebilir parçalar üretme ve planlı eskitme uygulamaları karşısında bireylerin hem seçmen hem de tüketici olarak harekete geçmemelerinin de önemli bir rolü bulunmaktadır. Şirketlerin karlılık hırsının sınırlandırılabilmesi için toplumsal bir tavra ihtiyaç duyulmaktadır. (s. 60).

Dördüncü bölümde, nadir metal üreticilerinin Batılı ülkelere ambargo uygulaması ve bunun olası riskleri üzerinde durulmaktadır. Uzun yıllar çevresel tahribata neden olan madenlerin üretimini başta Çin olmak üzere, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Güney Afrika ve Brezilya gibi ülkelere bırakan Batılı ülkeler, nadir metallerin taşıdığı stratejik değerinin farkına vardıklarında üreticilere olan bağımlılıklarının riskli boyuta ulaşmış olduğunu görmüştür (s. 75-76). Çin'in nadir metaller piyasasında küresel bir güç haline gelmesi dünya piyasaları ve jeopolitik dengeler açısından hayati bir önem kazanmıştır. Çin'de herhangi bir elementin üretiminde yaşanan azalma ya da iç talebin artması durumlarında diğer ülkelere sağlanan tedarikte ciddi kesintiler yaşanmakta ve bu durum söz konusu madenlerin fiyatlarına artış olarak yansımaktadır (s. 77). Dünya nadir metal üretiminin neredeyse %100'ünü gerçekleştiren Çin'in, bu durumu uluslararası ilişkilerde silah olarak kullanması ve dünyaya ihracatında her geçen yıl artan oranda kısıtlamaya gitmesi eleştiri konusu olmaktadır (s. 78). Özellikle Japonya ile yaşanan Senkaku (Diaoyu) Adaları anlaşmazlığı, 2010 yılında Çin'in bu ülkeye nadir element ihracatını askıya alarak "dolaylı" ambargo getirmesine neden olmuştur (s. 80). Yaşanan kısıtlamalar ise bu elementlere bağımlı olan Japon endüstrisinde panik yaratmıştır (s. 81). Bu ambargo süreci daha sonra Batılı ülkelere doğru genişletilmiş ve büyük tepki çekmiştir. Dolayısıyla ülkeler nadir elementlere bağımlılık durumlarını gözden geçirmeye başlamışlardır (s. 81). Yükselen milliyetçilikle birlikte Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde de Çin örneğinde olduğu gibi metal sevkiyatında Batı'nın aleyhine bir sürecin işlenmesine neden olmuştur (s. 82). Ayrıca maden üreticisi olan ülkelerdeki iç tüketimi önceleme ve çevreci hareketlerin yaygınlaşması durumları da bu süreçte etkili olmaya başlamıştır (s. 86-87).

Üretici ülkelerin nadir metalleri bir koz olarak kullanması da Batılı ülkelerin süreci gözden geçirmesine neden olmuştur. Donald Trump tarafından 2019 yılında Çin'in dev şirketi Huawei'nin Amerika'daki faaliyetlerini yasaklamasına gelen cevap Çin devlet başkanı Xi Jinping'in Jiangxi eyaletinde yer

alan nadir metal fabrikasında fotoğraf çektirmesi şeklinde olmuştur. Bu durum ticaret savaşlarının büyümesi halinde nadir element ihracatının bir koz olarak kullanılacağı argümanını desteklemektedir (s. 88). Pekin yönetimi tarafından verilen bu mesaj üzerine Batılı ülkeler harekete geçmiştir (s. 88).

Beşinci bölümde yazar, başta Batılı ülkeler olmak üzere yüksek teknoloji devlerinin liderliği Çin'e nasıl kaptırdıklarını ele almaktadır. Nadir metallerin önemli bir kısmının Çin topraklarında olması birçok ülkenin dikkatlerini buraya yoğunlaştırmasına ve zamanla birçok şirketin ham madde, vergi muafiyeti ve işçilik açısından maliyet avantajı sağlamak amacıyla yatırımlarını Çin'e kaydırmasına neden olmuştur. Bu sayede Çin, 1990'lı yıllara kadar sahip olmadığı teknolojik altyapıya ve teknik bilgiye kavuşmuştur. Çinlilerin teknoloji ve üretim süreçlerini hızlı öğrenmesi ve benimsenmesi ise aradaki gelişmişlik makasının beklenilenden kısa sürede Çin lehine kapanmasını sağlamıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde Çin'in bazı alanlarda Batılı ülkelerle boy ölçüşebilecek hale geldiği gözlemlenmiştir. Üretimde maliyetleri düşürme çabası birçok teknolojinin Batılı şirketler tarafından Çin'e gönüllü ya da gönülsüz olarak taşınmasına ve "uyanmakta" olan rakiplerinin teknik bilgi ve işgücü dahil birçok alanda rakiplerinin yardımıyla zenginleşmesine neden olmuştur (s. 100-101). Yazara göre, gelişmekte olan ülkelere ağır sanayi alanında rol biçen Batılı ülkeler, yüksek katma değer sağlayan sektörlerde karlılık hayalleri kurmaktaydı ama nitelikli alanlardaki üretimde de Çin'in gerisinde kalmaya başladılar (s. 101). Düşük maliyetli ham madde tedarikine karşılık teknoloji talebiyle gelen Çin, günümüzde İç Moğolistan örneğinden anlaşılacağı üzere üretimin bütün aşamalarını büyük oranda gerçekleştirebilecek entegre tesislere sahip hale gelmiştir (s. 103). Bu dönüşüm Çin'in nadir metaller açısından öne çıkan Baotou şehrine de yansımıştır. Şehir nadir toprak elementlerinin temin edildiği bir maden bölgesi hüviyetinden çıkarak bu alanın "Silikon Vadisi" haline gelmiştir (s. 105). Çin'in bu deneyimi Güneydoğu Asya (Endonezya, Malezya) ve Afrika (Fas, Afrika Birliği) ülkelerine de örnek olmuştur. Bu ülkeler madencilik alanında bir bakıma finansal milliyetçilik yolunu benimseyerek katma değerden daha büyük pay almayı istemektedirler. Dolayısıyla yasal düzenlemelerle topraklarındaki madenlerin ham madde olarak ihracatını yasaklamış ya da kısıtlamışlar ve bu elementlerin ülkelerinde işlenerek satılması konusunda girişimlerde bulunmuşlardır (s. 108-112).

Altıncı bölümde yazar, Çin'in Batı'yı teknolojik açıdan geride bırakmasını ele almıştır. Çin'in nadir metaller

konusundaki yaklaşımını diğer teknolojik alanlarda da hayata geçirmeye başladığına dikkat çekilen bu bölümde, Çin'in önce yabancı üreticileri ülkesinde yatırıma ikna ettiği, ardından ortaklıklar (joint ventures) kurduğu ve sonrasında da bu yatırımcıların teknolojilerini ele geçirdiği ifade edilmektedir (s. 121). Çin'in teknolojik açıdan bağımsız bir duruma gelme çabasının arkasındaki hususlara değinen yazar, ülkenin 1960'larda Sovyetlerle girdiği anlaşmazlık neticesinde Sovyetlerin ağır sanayideki teknik desteğini geri çekmesi ve 1989'da Amerikan silah ambargosu uygulamalarıyla kendi kendine yeterli olma amacına odaklanmasına neden olmuştur (s. 123). Yazara göre, bilimsel araştırmalarda Batılı ülkeleri geride bırakmaya başlayan Çin'in nadir metallerdeki hakimiyeti ile dünya lideri olmaya çalıştığı görülmektedir (s. 124). Çin'in teknolojik alanda mesafe kat etmesi çevrecilik açısından da olumlu gelişmelere kapı aralamıştır. Bu kapsamda Çin'in yeşil enerji üretiminde liderliğe oturması, yeni enerjileri kullanan araçların üretilmesi, çevreci yeşil kent ağının kurulması bu gelişmelerden birkaçıdır (s. 125). Nihai aşamada Çin'in nadir metaller ve yeşil teknolojilerin üretiminde olduğu gibi yeşil sanayi sektöründe de lider olmayı hedeflediği dile getirilmektedir (s. 126).

Yedinci bölümde yazar, savunma sanayi ve nadir toprak elementleri arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. ABD'nin nadir metaller alanındaki üretim faaliyetlerinin büyük bir kısmını Çinli şirketlere devretmesi (Magnequench şirketinin satılması vb.), askeri alanda birçok soru işareti oluşturmaya başlamıştır. Nadir metallere üretilen miktatların savunma sanayisinde kullanılıyor olması, ürünlerin herhangi bir casus yazılım içermemesi için bu maddelerin yerli teknoloji olması beklentisini artırmıştır. Ancak F-35 savaş uçağı gibi prestijli projelerde bile Çin miktatından vazgeçilememesi ve yasaya istisna konulması, ABD'nin nadir metaller konusundaki bağımlılık derecesini açığa çıkarmış ve yerli üretim konusunda yeni adımlar atmasına neden olmuştur (s. 139-154).

Sekizinci bölümde yazar, dünyada madencilik çalışmalarının yaşadığı genişleme üzerinden bir gelecek projeksiyonunda bulunmaktadır. Ülkelerin yeşil ve dijital geçiş çabalarının nadir toprak elementlerine yönelik ihtiyacı artırması, bu madenleri tedarik eden ülkelere olan bağımlılığı artırmıştır. Başta Çin olmak üzere bu ülkelerin nadir metalleri uluslararası ilişkilerde bir pazarlık kozuna dönüştürmesi, fiyatlara keyfi müdahalede bulunması ABD ve AB ülkelerinin daha önce askıya aldığı madencilik faaliyetlerine yeniden ağırlık vermesine neden olmuştur. Petrol devletlerinin çağı sonrasında nadir metallere hükmeden elektro-devletlerin etkili olacağı bir

çağın geleceği beklentisi ülkeleri yeni bir yarışa sokmuştur (s. 159-172). Karbon salınımını en aza indirmek için elektrik enerjisi odaklı bir yeşil dönüşümün benimsenmesi nadir elementlere olan ilgiyi artırırken, bu elementlerin diğer madenlere kıyasla yer küresinde daha kısıtlı miktarda bulunması ülkelerin çözmeleri gereken bir sorun olarak görülmektedir. Bu sorunun çözülmesi için nadir metal diplomasisi ile ülkeler arası iş birlikleri kurulmaya başlanmıştır. Yazara göre, bu madenlerin tedarikinde Çin'e olan bağımlılığın azaltılması çabalarının evrileceği yön, geleceğin rekabetçi ortamının kazananını belirleyecektir (s. 172-177).

Dokuzuncu ve son bölümde ise yazar, yeşil dönüşüm ve dijitalleşme için gerekli olan enerji kaynaklarına ulaşma çabalarının gideceği noktaları ele almıştır. Artık madencilikte yeni istikamet karalar, denizler ve okyanusların altı olmuştur ama uzaydaki kaynaklar da bu paylaşımdan geri kalmamıştır. Nadir toprak elementlerinin diğer metallerle göre kısıtlı bir varlığa sahip olması, dijitalleşme ve yeşil teknoloji açısından ihtiyaç duyulacak enerji miktarının garanti altına alınması için ülkeleri yeni bir rekabet ortamına sokmuştur. Yeniden sanayileşme (reindustrialization) akımıyla birlikte maden çıkarılabilecek her alan, ülkeler arasında paylaşım konusu haline gelmiştir. Ancak denizaltında ya da uzaydaki bu faaliyetlerin muhtemel ekolojik etkileri hususunda bir belirsizliğin söz konusu olması yazarın dikkat çektiği noktalardan birisidir (s. 185-197). Mevcut süreçte, kapitalizmin bu yeni yarışından göktaşları da geri bırakılmamış, onlar için de bir fiyat belirlenmiştir. Aynı zamanda uzay madenciliğine odaklanan şirketlerin kurulması da bu dönemde gerçekleşmiştir. Kurulan şirketlerden bir tanesi uzayın ticarileştirilmesi ütopyasının gerçekleşmesi için Silikon Vadisi'nde faaliyetlerine başlamıştır (s. 197-198). Enerji geçişi ve dijitalleşmeyi savunan kesimlerin bu sayede insanın çevre üzerindeki etkisinin azalacağı tezleri ise bu yeni maden kolonileştirme mücadelesinden hareketle şimdiden temelsiz kalmış görünmektedir. İnsanlık, gelecek kaygısıyla ekosistemler üzerinde topyekûn bir nüfuz hareketine odaklanmış bir vaziyettedir (s. 199).

Sonuç olarak, insanlığın balina yağlarından başlayarak petrol ürünlerine ve sonrasında nadir toprak elementlerine doğru evrilen enerji kaynağı arayış serencamını ele alan yazar, yeşil dönüşüm ve sıfır karbon gibi iyi niyetli girişimlerin ülkeleri getirdiği noktayı artı ve eksileriyle ortaya koymaktadır. Petrol ve türevlerinin yerine ikame edilmesi planlanan nadir metalleri Çin'in yeni dönemdeki küresel emellerine hizmet için araçsallaştırma çabası ABD, AB ve Japonya gibi farklı kesimleri

endişeye sevk etmiştir. Nadir metallerin bir yaptırım aracına dönüşmesi halinde küresel tedarik zincirinin yaşayabileceği krizleri öngören ülkeler, askıya aldıkları madencilik faaliyetlerine devam etme kararı almıştır. Yeşil teknolojiler ve dijitalleşme için hayati rol oynayan nadir toprak elementlerinin üretim ve işleme aşamalarının çevre dostu sonuçlar vermemesini örnekleriyle ortaya koyan yazar, ham maddenin çıkarıldığı toprakları ve doğayı tahrip etmeyen yöntemler üzerinde durulması gerekliliğine işaret etmektedir. Enerjinin ve teknolojinin başta ulaşım ve iletişim olmak üzere insan hayatının her noktasını kuşattığı dikkate alınrsa nadir metallerin gündemimizi uzun bir süre meşgul edeceği anlaşılmaktadır. Bu yönüyle eser, yeşil dönüşüm alanında çalışan araştırmacılar ve politika yapımcılar için güncel bir rehber özelliği taşımaktadır.

Kaynakça

- Akçay, Ü. (2024). Ekolojik Emperyalizm, Gazete Duvar, <https://www.gazeteduvar.com.tr/ekolojik-emperyalizm-makale-1733232>
- Baskaran, G. (2024). What China's Ban on Rare Earths Processing Technology Exports Means. Center for Strategic and International Studies, <https://www.csis.org/analysis/what-chinas-ban-rare-earths-processing-technology-exports-means>
- Erdem, A., Babuçcuoğlu, Y., Güneş, H., Obuz, H. E., vd. (2021). Nadir Toprak Minerallerinin Fiziksel Ayrılması ve Flotasyonu: Derleme. International Journal of Pure and Applied Sciences, 7(2), 321-345. <https://doi.org/10.29132/ijpas.922811>
- Gulley, A. L. (2024). The development of china's monopoly over cobalt battery materials. Mineral Economics, 37(3), 619-631. <https://doi.org/10.1007/s13563-024-00447-w>
- Musaoğlu, E. (2021). Dünyada 'Nadir Metaller' Savaşı, Herkese Bilim Teknoloji, <https://www.herkesebilimteknoloji.com/yazarlar/erdal-musoglu/dunyada-nadir-metaller-savasi>
- Nagy, E., Al-Jurani, H., & Xydis, G. (2024). Will the EU Have Enough Minerals To Drive Their Electric Dreams by 2030?. The Extractive Industries and Society, 20, 101556. <https://doi.org/10.1016/j.exis.2024.101556>
- Negiz, M. (2024). Yeşil Girişimciliğin Karanlık Yönü: Greenwashing. Yönetim ve Organizasyon Alanında Uluslararası Araştırmalar-I (pp.127-142), Konya: Eğitim Yayınevi. <https://works.bepress.com/muhammet-negiz/137/download/>

NOVUS ORBIS

Journal of Politics and International Relations | Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
Volume 6 | Cilt 6
Number 2 | Sayı 2
2024

KİTAP İNCELEMESİ / BOOK REVIEW

**BARUT, TOP VE TÜFEK, OSMANLI
İMPARATORLUĞU'NDA ASKERİ GÜÇ VE
SİLAH SANAYİSİ**

Gabor Agoston

(Çev: Kahraman Şakul)

Ketebe Yayınları, 2023

Ayşegül Güler*

Makalenin Geliş Tarihi // Received: 18.12.2024
Düzeltilme Tarihi // Revised: 26.12.2024
Yayına Kabul Tarihi // Accepted: 27.12.2024

Yazar Gabor Agoston, Macaristan doğumlu olup Türk tarihi, Orta Çağ Macar tarihi ve Osmanlı tarihi konularında araştırmalar yapmıştır. 1998'e kadar Macaristan üniversitelerinde dersler vermiş olan yazar, bu tarihten sonra Amerika'da ders vermeye başlamıştır. Halen ABD'de Osmanlı, Balkanlar ve Ortadoğu tarihi dersleri vermektedir.

Kitapta Osmanlı savaş teknolojisi, silah ve mühimmat sanayisi anlatılmaktadır. Yazar kitabı Osmanlı tarihiyle ilgili Avrupa ve Amerikan tarihçilerinin öne sürdüğü bir kısım yanlış görüşlere cevaben yazdığını ifade etmektedir. Resimler, haritalar, tablolar içeren kitap giriş ile birlikte beş bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde barutun güherçile, kükürt ve odun kömürü karışımından 7. veya 8. yüzyılda Çin'de üretildiğini, 1280'lerden itibaren de ateşli silahlarda kullanıldığını

* Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0002-5014-4825, aysegulguler@kmu.edu.tr

açıklamıştır. Yazar, Ortadoğu'ya Moğollar aracılığıyla gelen barutun, Hristiyan Avrupa'ya ulaştığını ve 14. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Avrupa'daki savaşlarda kullanıldığını aktarmaktadır. Agoston, Osmanlı askerlerinin İstanbul'un fethinde kullandıkları topların savaşın sonucunu belirleyen çarpıcı gelişmeler arasında yer aldığına işaret etmektedir. Bununla birlikte ateşli silahların icadı ve savaşlarda kullanılması devletlerin savaş yöntemini tamamen değiştirdiğini belirterek devletlerin coğrafi keşiflerle birlikte yayılcı politikalarının büyük bir silahlanma yarışının ortaya çıkmasına neden olduğunu söylemektedir. Bu bağlamda rakiplerine karşı üstünlük sağlamayı amaçlayan devletler, kaliteli silah ve harp malzemelerini yeteri kadar bulundurmamak zorunda kalmıştır. Kitapta 16. ve 17. yüzyıldaki Osmanlı silah sanayinde hangi yöntemlerin kullanıldığı, silah ve mühimmat tedariğinin nasıl yapıldığı anlatılmaktadır. Denizlerdeki ateş gücü ve uygulanan teknoloji askeri dengeyi değiştirmiş, Avrupa hegemonyasının Avrupa dışındaki coğrafyalarda etkili olmasını sağlamıştır. Yazara göre Batılı kaynakların ileri sürdüğü Osmanlı'nın teknolojik açıdan geri olduğu ve Avrupa silahlarına bağımlı olduğu fikri doğru değildir. Ancak kitapta Osmanlı Devleti'nde silah sanayinin devlet tarafından finanse edilen yegâne alan olduğu belirtilmektedir.

Birinci bölümde barut teknolojisinin Avrupa'dan Osmanlı'ya savaşlar aracılığıyla aktarıldığı belirtilmiştir. Osmanlı Devleti'nde ateşli silahların ilk defa ne zaman kullanıldığı tartışmalıdır. Kitabın anlatımına göre bilinenin aksine 1389 I. Kosova Savaşı'nda Osmanlı kuvvetleri topu kullanmamış rakiplerinin kullandığını görerek bu teknolojiyi hızlı şekilde alması gerektiğini kavramıştır. 1390'lardan itibaren Osmanlı Devleti daimî topçu askerleri istihdam etmeye başlamıştır. 1440'lara gelindiğinde top Osmanlı kuvvetlerinin temel savaş araçlarından biri haline gelmiştir. 15. yüzyılın ikinci yarısına kadar ateşli silahlar daha çok kuşatma savaşlarında kullanılmıştır.

Yazar aslında ateşli silahların ilk kez ne zaman kullanıldığından ziyade ilk kez ne zaman savaşların sonucunu etkilemeye yetecek kadar verimli kullanıldığının daha önemli olduğunu vurgulamaktadır. 1453 İstanbul'un fethinde Osmanlı top teknolojisini etkili şekilde kullanarak onu savaşın sonucunu etkileyen bir unsura dönüştürmüştür. Osmanlı Devleti 16. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren yeniçeri kuvvetlerini tüfeklerle donatmaya başlamıştır. Bu gelişme Osmanlı'nın rakipleri açısından ölümcül sonuçlar ortaya koymuştur.

Yazar Osmanlı Devleti'nde açık olarak bilinmemekle birlikte Yıldırım Bayezid zamanında (1389-1402) ilk topçu ocaklarının

kurulduğunu düşünmektedir. Bu dönemde henüz Avrupa ordularında topçu sınıfının bulunmadığı Osmanlı Devleti'nde ise topçu ocağına ek olarak topların taşınması işini yürüten top arabacıları sınıfının bulunduğu ve ordunun vurucu gücünü artırdığı anlatılmaktadır. Osmanlı Devleti kale kuşatmalarında etkili olan topçulara ek olarak humbaracılar ve lağımıcılar gibi uzmanlık gerektiren ocaklar da bulunmaktaydı.

Yazar Osmanlı Devleti'nin 15. ve 16. yüzyılda her türden yeteneğe sahip insanları kendine çeken bir yer olduğunu söylemektedir. Bu dönemde Avrupa'dan gelen uzmanlar yüksek maaş ve sosyal konum umuduyla padişahlara bağlılıklarını sunmaktaydı. Alman kökenli Macar Urban Usta da bunlardan biri olmuştu. Yazar yabancı askeri uzmanların devlet hizmetine alınmasının sadece Osmanlı Devleti'ne has olmayıp Avrupa'da yaygın bir uygulama olduğuna değinmektedir. Petro zamanında yabancı ustaların Rus silah sanayinin kurulmasında önemli rol oynadığı kitapta örnek olarak gösterilmektedir. Yine 18.yüzyılın sonlarına kadar Avrupa silah piyasasını elinde tutan İsveç, demir döküm top sanayisini dış destekle kurmuştu. Yazara göre Osmanlı Devleti'ni ayrıcalıklı kılan unsur coğrafi konumunun teknoloji aktarımı için ideal olmasıydı. Kısaca Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyılın sonuna kadar barut teknolojisi konusunda Müslüman veya Hristiyan bütün komşularından daha başarılı olduğu değerlendirilmesi yapılmıştır.

İkinci bölümde Osmanlı'da kullanılan ateşli silahların sınıflandırılmasının daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde üretilen top ve tüfeklerle Avrupa'da üretilen top ve tüfeklerin karşılaştırması yapılmaktadır. Ancak Osmanlı'da üretilen toplarda standardizasyon eksikliği yaşandığı belirtilmiştir. Osmanlı'da yeniçerilerin tüfeklerle donatılmasının aşamalar halinde gerçekleştirildiği Avrupa ve Balkanlarda yapılan savaşların süreci hızlandırdığı düşünülmektedir. Osmanlı'nın büyük toplar yanında birkaç gramlık saçmalar atan her türlü silahı kullandığı ortaya konulmaktadır.

Üçüncü bölümde barutun hammaddelerinden biri olan güherçile üretimiyle ilgili geniş bilgiler verilmektedir. Osmanlı topraklarının sahip olduğu stratejik minerallerin miktarları, mühimmat ve silah sanayindeki yeri anlatılmıştır. Yazar Osmanlı Devleti'nin ithal silah ve teknolojilere bağımlı olduğu iddialarının gerçeği yansıtmadığını vurgulamaktadır. Bu noktada Osmanlı Devleti'nin rakiplerinin aksine güherçile üretiminde kendi kendine yeterli durumda ve yerli silah üretimi gerçekleştirmek için lazım olan zengin cevher yataklarına sahip olduğunun altı çizilmiştir.

Dördüncü bölümde Osmanlı Devleti'nin ordu, donanma ve kalelere yeteri kadar barut temin etmek amacıyla çeşitli bölgelerde baruthaneler kurması anlatılmıştır. 18. yüzyıla kadar barut üretiminde kendi ihtiyacını karşılayan devletin, üretim için gerekli hammaddeler yanında lazım olan alt yapı, mali kaynaklar ve idari araçları da oluşturduğuna işaret edilmiştir.

Beşinci bölümde Osmanlı Devleti'nde mühimmat ve top döküm sanayinde Avrupa'da kullanılan teknolojilerin gerisinde olduğu iddialarına cevaplar verilmektedir. Yazar arşiv kayıtlarına göre Osmanlı madenlerinin, dökümhanelerin, silah ve mühimmat üretiminin bilinenin aksine büyük oranda kendine yeterli olduğunu belirtmektedir.

Bu bölüm Osmanlı toplarının vasıfları daha ayrıntılı vermektedir. Avrupalı tarihçilerin ileri sürdüğü Osmanlı topçuluğunun devasa toplardan ibaret olduğu fikrinin yanlış olduğu açıklanmıştır. Tophane-i Amire'nin muhasebe kayıtları dökümhanede üretilen topların ezici çoğunluğunun küçük ve orta çaplı toplar olduğunu göstermektedir. Çalışmada yaygın kanaatin aksine Avrupalıların kuşatma topu olarak ifade ettiği ağır topların bir yılda üretilen topların ancak küsuratını oluşturduğunu göstermektedir.

Yazar eserinde Avrupalıların ileri sürdüğü Osmanlı Devleti'nin metalurji konusunda geri olduğu savının karşısında durmuştur. Kimyasal analizlere göre Fatih Sultan Mehmed zamanında (1444-1446, 1451-1481) dökülmüş bir top namlusu % 10.15 kalay ve % 89.58 bakır içeren mükemmel tunçtan yapılmıştır. Bu örnek göstermektedir ki Osmanlı Devleti'nin teknolojik açıdan geri kaldığı iddiasının savunulur bir tarafı bulunmamaktadır. Yazar araştırması ile Osmanlı Devleti silah sanayinin ihtiyacı olan zengin cevher yataklarına sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır. Avrupa'dan ithal ettiği yegâne cevherin kalay olduğu sonucuna varmaktadır.

Sonuç kısmında ise yazarın askeri çatışmalarda askeri teknoloji ve silahların öneminin azaldığı fikrine katılmadığı anlatılmaktadır. Müslüman devletlerin dini gerekçelerle ateşli silah edinme konusunda tereddüt yaşadığı fikrinin doğru olmadığı örneklerle açıklanmaktadır. Osmanlı Devleti 14. yüzyılın sonlarından itibaren ordusunda ateşli silahları kullanmaya başlamıştır. Çalışmada atlı birliklerin ateşli silahları kullanma konusundaki isteksizliğinin temel nedeninin ilk ateşli silahların süvariler için kullanışsız olmasından kaynaklandığı açıklanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin ateşli silahların üretimi ve kullanılmasında merkezi ve daimî birlikler kurmakla hem Avrupalı hem de doğulu rakiplerinden ilerde olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Çalışmada yazar ayrıca Osmanlı Devleti'nin yabancı uzmanlara bağımlı olduğu görüşünün doğru olmadığına değinmektedir. Bu bağlamda askeri uzmanları bünyeye alma tüm Avrupa'da yeni teknolojileri edinmenin başlıca yolu olduğuna işaret ederken aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Kızıl Elma ideali doğrultusunda orta Avrupa'ya yaptığı seferlerin Avrupa'da merkezi idarelerin oluşumunda büyük rol oynadığının altını çizmektedir.

Kitapta Osmanlı Devleti'nin ve Avrupa devletlerinin sahip olduğu ateşli silah teknolojileri ve askeri güçleri arşiv kaynaklarına dayalı olarak karşılaştırılmaktadır. Kitap Avrupalı tarihçi ve yazarların ön yargısıyla Osmanlı Devleti'nin mensup olduğu din nedeniyle teknolojiyi reddettiğine yönelik iddiaları çürütmektedir. İslam dünyasında ateşli silahlar konusundaki gelişmelerin gecikmesinin dinle alakalı olmadığı, birliklerin oluşumu ve savaş tekniklerinin gecikmenin ana nedenleri olduğu belirtilmiştir.

Bu kapsamda Osmanlı Devleti'nin silah üretimi ve teknolojik gelişmelere ayak uydurmak için her türlü imkana sahip olduğu anlatılmıştır. Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyıl sonundan itibaren yaşadığı başarısızlıkların nedeni teknolojik gerilikten kaynaklanmadığı savunulmaktadır. Aynı anda değişik cephelerde savaşmak zorunda kalması ve ikmal hatlarının aşırı uzaması mağlubiyetlerin nedenlerinin başında geldiği belirtilmektedir. Avrupa'yı başarıya götürenin daha iyi silahlara sahip olması değil daha iyi talim, komuta ve askeri yönetim modelleri olduğunu söyleyen yazar Osmanlı askeri teknolojisine farklı bir bakış açısı kazandırarak, kendine özgü bir modele sahip olduğunu açıklamaktadır.

Çalışma ile Osmanlı arşiv belgeleri daha ayrıntılı incelendiğinde Avrupalı araştırmacıların ileri sürdüğü fikirlerin geçersizliğinin daha iyi anlaşılacağına örneği ortaya konmuştur. Yazar fikirlerini arşiv belgelerine dayandırmıştır. Çok sayıda arşiv belgesine başvurulduğu için uzun süreli bir çalışma olduğu izlenimi oluşmaktadır. Bu anlamda eser araştırmacılara temel kaynak olma niteliğindedir.

ISSN: 2687-220X

NOVUS ORBIS

Journal of Politics and International Relations
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

CALL FOR PAPERS

ABOUT

- ✓ **NOVUS ORBIS: Journal of Politics and International Relations** covers every aspect of political science and international relations. The journal publishes original theoretical and analytical works and book reviews.
- ✓ There are no article processing charges or submission fees for any submitted or accepted articles.
- ✓ **NOVUS ORBIS: Journal of Politics and International Relations** is abstracted and indexed in the following databases and indexes:
 - Index Copernicus
 - Columbia International Affairs Online (CIAO)
 - Index Islamicus
 - Lancaster Index to Defence & International Security Literature
 - EBSCO
- ✓ **Period Months:**
 - June
 - December
- ✓ **Editors:**
 - Assoc. Professor Ozgur Tufekci
 - Assist. Professor Hulya Kinik
 - Assist. Professor Goktug Kiprizli
 - Res. Assist. Fevzi Kirbasoglu

Submission Link

www.dergipark.org.tr/en/pub/novusorbis

the

rest

Journal of Politics and Development

ISSN 2632-4911

CALL FOR PAPERS

ABOUT

- ✓ **The Rest: Journal of Politics and Development** publishes theoretical, conceptual, and empirical analyses on global governance, contemporary world politics, global political economy, global south, environment, civil wars, terrorism, migration, conflict management, and human security from a variety of interdisciplinary methodologies and approaches.
- ✓ **The Rest Journal** particularly welcomes issues, regions, and subjects that have remained or been excluded from mainstream analysis of world politics.
- ✓ There are no article processing charges or submission fees for any submitted or accepted articles.
- ✓ **The Rest: Journal of Politics and Development** is abstracted and indexed in the following databases and indexes:
 - *Columbia International Affairs Online (CIAO)*
 - *Directory of Open Access Journals (DOAJ)*
 - *EBSCO Publishing Inc.*
 - *EconLit*
 - *ERIH PLUS*
 - *Index Islamicus*
 - *Lancaster Index*
- ✓ **Period Months:**
 - January
 - July
- ✓ **Editors:**
 - Ozgur TUFEKCI
 - Rahman DAG
- ✓ **Associate Editors:**
 - Alessia CHIRIATTI
 - Marco MARSILI
 - Orkhan VALIYEV
- ✓ **Assistant Editor:**
 - Ekrem OK

Submission Link

www.therestjournal.com

Leadership

Honorary President
Ken Booth

Director-General
Ozgur Tufekci

Deputy Director-General
Rahman Dag

cesran international
CENTRE FOR STRATEGIC RESEARCH AND ANALYSIS - CESRAN

think-tank ■ consultancy ■ research-institute

www.cesran.org

ISSN: 2687-220X

NOVUS ORBIS

Journal of Politics and International Relations
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

Araştırma Makaleleri
Research Articles

**Emekli Subayların Bakış Açısından Türkiye'nin Dış
Politika Alternatifleri Ve Güvenlik Sorunları**

*Türkiye's Foreign Policy Alternatives and Security Problems
from the Perspective of Retired Officers*

**Hakan SAMUR
Dünya BAŞOL**

**BRICS+5 Genişlemesinin Yaratacağı Fırsat ve
Tehditler Bağlamında Değerlendirilmesi**

*The Evaluation of The BRICS+5 Enlargement in the Context of
Opportunities and Threats*

Sinem ÇELİK

**Yeni Bir Dış Politik Girişim Örneği Olarak
Türkiye'nin Denizaşırı Üs Politikası Uygulamaları:
Katar ve Somali Örneği**

*Türkiye's Overseas Base Policy Practices As an Example of A
New Foreign Policy Initiative: The Case of Qatar and Somalia*

**Gökhan ÖÇALAN
Gökhan KOÇER**

**Sosyal Medyanın Demokratik Seçimlerde Algı
Yönetimi Üzerindeki Rolü**

*The Role of Social Media in Shaping Perceptions during
Democratic Elections*

Murat ŞENGÖZ

İsrail, Orta Asya, Kafkasya Ve Yeni Çevresel Strateji

*Israel, Central Asia, Caucasus and the New Peripheral
Strategy*

Mehmet Erkan KILLIOĞLU

Kitap İncelemeleri
Book Reviews

**Guillaume Pitron
Nadir Metaller Savaşı: Enerji Geçişinin ve
Dijitalleşmenin Karanlık Yüzü**

Muhammet NEGİZ

**Gabor Agoston
Barut, Top ve Tüfek, Osmanlı İmparatorluğu'nda
Askerî Güç ve Silah Sanayisi**

Ayşegül GÜLER